

**Buletinul
Centrului, Muzeului
și arhivei istorice
a evreilor
din România**

**Buletinul Centrului, Muzeului și Arhivei Istorice
a Evreilor din România**

Tehnoredactare computerizată: MARIUS GELLER

Buletinul

Centrului, Muzeului

și arhivei istorice

a evreilor din România

Coordonatori:
Dumitru HÎNCU
Hary KULLER

BUCUREȘTI, 2005

SUMMARY

- Dumitru Hîncu, *The Jews – between „definitions”, myths and realities* / 7
- Klabund, *Pogrom* / 18
- **OSCE and fighting the Anti-Semitism. *The Cordoba Statement* / 19
- Lya Benjamin, *The National-Legionary State obsession – „the Jewish problem”* / 23
- Harry Kuller, *The Yiddish spreading in Romania in the interwar period and afterwards* / 47
- Ephraim Glaser, *On a hair* (excerpt) / 63
- Vasile Grunea, *The history of the Jewish settlements on the Someș Valley* / 84
- Anca Ciuciu, *Genealogical sketch of a philanthropist Jewish family. The Brayer family* / 97
- **Academic events at the Center of Judaic Studies from Arad / 108
- Florin Pintescu, *Aspects of the Jewish cultural life in Bucovina between 1775-1918* / 110
- H.D., *Two revealing documents* / 115
- Harry Küller, *The inter-religious dialogue, here and now* / 123
- Review: *Carol Iancu, The international fight for emancipation of the Romanian Jews. Documents and testimonies* / 129

SUMAR

- Dumitru Hîncu, *Evreul – între „definiții”, mituri și realități* / 7
- Klabund, *Pogrom* / 18
- **OSCE și combaterea antisemitismului. Declarația de la Cordoba** / 19
- Lya Benjamin, *Obsesia Statului Național-Legionar – „problema evreiască”* / 23
- Harry Kuller, *Difuzarea idișului între cele două războaie mondiale și după, în România* / 47
- Ephraim Glaser, *Pe un fir de păr* (fragment) / 63
- Vasile Grunea, *Din istoria așezărilor evreiești pe Valea Someșului* / 84
- Anca Ciuciu, *Schița genealogică a unei familii de filantropi evrei. Familia Breyer* / 97
- **Manifestări academice la Centrul de Studii iudaice din Arad** / 108
- Florin Pintescu, *Câteva considerații asupra vieții culturale a evreilor din Bucovina între anii 1775-1918* / 110
- H.D., *Două documente revelatoare* / 115
- Harry Kuller, *Dialog inter-religios – aici și acum* / 123
- Review: *Carol Iancu, Lupta internațională pentru emanciparea evreilor din România. Documente și mărturii* / 129

Evreul – între „definiții”, mituri și realități

de Dumitru HÎNCU

Întrucât m-am ocupat – și continuu să fiu interesat – de imagologie, disciplina care, știm, investighează modul cum au luat naștere în cursul vremii reprezentările unor națiuni despre altele, mai depărtate sau mai apropiate, în vederea demontării mecanismelor care au condus la deformarea respectivelor percepții, la apariția clișeeilor, stereotipurilor, prejudecăților naționale și rasiale cu efecte uneori atât de devastatoare – în spațiul fatalmente măsurat care îmi stă la dispoziție, voi încerca să surprind măcar câteva din ipostazele pe care le poate îmbrăca discuția despre existența unui specific național în literatură, conștient că las în umbră multe altele ce n-ar merita mai puțin evocate.

Înainte primului război mondial, mai exact în 1912, în cartea lui, *Naționalitatea în artă*, A.C. Cuza afirma:

„Iată un fapt desigur interesant, și e drept să ne punem întrebarea: pentru ce orice idee poetică nu se poate dezvăra de învelișul ei național și îmbrăca în haina vreunei alte limbi străine? Răspundem – scria tot el – pentru aceleași motive pentru care și poezii nu pot produce decât în limba neamului lor.

Altă explicațiune nu poate fi decât că: între naționalitate, limbă și poezie există o legătură organică: limba și poezia sunt deopotrivă creațiuni ale geniului național; se nasc și nu trăiesc decât împreună”.

Așadar, poezie românească n-ar putea să scrie decât un român, poezie franceză un francez ș.a.m.d. Dar ca să-și sprijine și mai convingător ideea, A.C. Cuza a evocat, în mai multe pagini, insuccesul din start al oricărei tentative de a traduce, cu sorți de izbândă, în românește celebra *Lorelei* a lui... Heine care, în opinia lui, exprima specificul rasei germane, încât reprezenta cea mai bună dovadă – citez – „*în sprijinul teoriei ce susținem că operele poetice ca produse specifice ale geniului național nici nu se pot desbrăca de forma lor națională”.*

Citind cele de mai sus, am putea, la rigoare, să zâmbim și să ne spunem că, luându-l ca exemplu pe Heine, A.C. Cuza avea umor, e adevărat, involuntar. Când ținea, însă, să fie de tot serios, în numele acelorași principii

el îl numea pe Sadoveanu „Jidoveanu”, „șef francmason peste toți jidanii din Iași, mentor politic al poporului jidovesc”, și conchidea (vezi „Apărarea Națională”, Anul XII, nr. 22, din 27 mai 1935):

„Iată de ce au fost minunate acele lagăre de concentrare create de Hitler în Germania. Deparazitarea României de oameni de speța lui Mihail Sadoveanu – și, vai, cât sunt de mulți – nu s-ar putea face decât pe aceeași cale”.

Plutind în sfere mai înalte, Nae Ionescu era, evident, mai subtil. Încât atunci când Mihail Sebastian i-a cerut o prefață pentru cartea lui *De două mii de ani*, filosoful fără operă a conchis cu o mare elevație sufletească: „Iuda trebuie să sufere pentru că e suferind”. Căci el cunoștea și înțelegea suferința, după cum i s-a destăinuit, bunăoară, lui Constantin Argetoianu, de la care peste ani am putut afla (din vol. VII al *Însemnărilor zilnice*, p. 315):

„Nae se mai plânge că câteodată (e stilul fostului prim-ministru, n-am ce face – n.n.) nemții îl păcălesc; astfel, el ar fi fost acela care a pus la cale descălecarea lui I.G. Farben (da, chiar întreprinderea care a fabricat gazul Zyclon B, utilizat la Auschwitz – n.n.) în România și, după ce a muncit o vară întregă, puternica Societate l-a exoflisit și a încredințat reprezentanța lui... Tilea”.

Or, tot Argetoianu ne spune, în aceleași pagini, că filosoful n-o ducea chiar atât de rău, căci – citez: „Începe să se vorbească tot mai mult de banii pe care îi ia Nae Ionescu de la nemți”, dar, sigur – ne putem foarte ușor imagina – nu de la Kierkegaard, Heidegger, Keyserling, Sperling sau Dilthey.

Octavian Goga, „poetul pătimirii Neamului”, a fost și el un caz interesant în viața noastră literară și nu numai. Cel puțin din 1923 și până la moarte, abandonând poezia el a combătut fără istov „Primejdia străinilor”, cum și-a intitulat un articol inclus în *Mustul care fierbe*. Bineînțeles, străinii nu erau nici francezii, nici englezii, nici americanii și nici chiar rușii, ci știm cine. Dar ce făceau ei? Ei bine, proclama fostul poet, devenit ministru de Interne:

„Sub ochii noștri ne năpădește zi de zi o populație nouă, pentru care țara nu e o patrie, ci un loc de popas și un prilej de exploatare. Mult mai rău decât muștele columbace care au invadat câteva județe, ca să se prăpădească la sfârșitul lunii mai, sunt acești inoportuni oaspeți cu sutele de mii [...]. Aceasta este realitatea. Dacă a schița un gest de apărare împotriva ei înseamnă a ne lipi pe frunte pecetea de antisemiți... atunci suportăm porecla”.

Și a suportat-o cu atâta bărbăție și stoicism, încât atunci când, la sfârșitul anului 1937, Carol al II-lea l-a uns prim-ministru al unuia din cele mai vremelnice guverne ale țării, chiar în seara zilei de 31 decembrie al

aceluiși an, el a vestit triumfător la Radio: „Am suprimat ziarele «Adevărul», «Dimineața» și «Lupta» [...] Pomenitele gazete erau injoncțiuni străine în patrimoniul de gândire al unui neam care nu trebuie turburat, în zbulciumul lui creator, de amestecuri subversive sau incerte. Conștiința mea m-a îndemnat să iau această măsură, convins că țara îmi dă dreptate”.

Însă tot conștiința, ori poate recunoștința, l-a îndemnat să nu supprime ziarul „Le Moment” al lui Alfred Hefter, „o muscă columbacă” care îi înțepase corespondența cu două scrisori bine și util păstrate în corespondența poetului aflătoare în Biblioteca Academiei Române, expediate din Geneva la 7 ianuarie și 1 februarie 1932, așadar la cinci ani după publicarea *Mustului care fierbe* și șase ani înainte ca Goga să devină șeful primului guvern declarat antisemit din istoria țării. Cea dintâi îl informa printre altele:

„Am să caut prilejul să te întâmpin undeva, Excelență, pentru că am să-ți spun multe și nu fără oarecare interes obștesc”.

A doua era, însă, explicită și suna astfel:

„Este vorba de o veche propunere pe care un grup american de bancheri de prim ordin o făcuse acum doi ani, în legătură cu căile ferate. Cu acel prilej, vă aduceți aminte, (la Aqvi) v-am expus economia proiectului, precum și avantajele financiare și politice pentru țară; mareșalul (Averescu – n.n.) și dv. ați găsit că propunerea trebuie luată neapărat în considerare și că ea corespunde în totul programului dv.” Și mai departe: „[...] Voi veni cu experții grupului la București. Între timp, nădăjduiesc că dl. Blank va obține cu concursul dv. libertatea de a dispune de creanța sa asupra «Adevărului» și «Dimineții» și acțiunile «Universului», oferind Băncii Naționale în schimb alte gajuri. Este neapărat necesar ca aceste ziare să servească cât mai apropiat programul dv. politic și, în același timp, programul economic efectiv capabil să aducă în scurtă vreme o schimbare adâncă în economia publică și privată. Bineînțeles că fiind la București mă voi ocupa în această direcție, în special la «Adevărul» și «Dimineața», în așa fel ca să am drept, fără rezervă, la mulțumirile dv.”.

Mulțumiri care au venit, însă, cum am văzut, abia la finele lui 1937.

Există, însă, și multe alte exemple care arată cum fericirea generală se putea compune din cea particulară și chiar dacă era vorba de oameni de litere, nu era neapărat nevoie ca ei să fie și de cuvânt, necum de caracter.

Când îndată după 1989 niște zeloși admiratori ai lui Nichifor Crainic s-au grăbit să-i publice două volume de poezii, profesorul preot Dumitru Stăniloiaie a comentat astfel evenimentul:

„Nichifor Crainic a fost un gânditor creștin ortodox. Dar a fost nu numai un gânditor al ortodoxiei, ci și un trăitor al ei. [...] De aceea gândirea și sfințirea lui creștină poartă o pecete românească, ceea ce face din scrisul lui Crainic o mărturie a spiritualității românești”. (Citat după „Adevărul de duminică”, nr. 30, din august 1990)

Dar de ce ne-am mira de o asemenea apreciere, când și Crainic afirma (în *Zile albe, zile negre*, p. 291):

„[...] mintea mea a fost croită de Dumnezeu pe măsura intereselor generale ale românismului. Precum în domeniul artistic am crezut că neamul nostru nu poate fi slujit decât de o literatură și de o artă care să fie suprema expresie armonioasă a etnicului străluminat de raza veșniciei, tot astfel în politică am crezut că acest neam nu poate fi slujit decât de un naționalist înnobilit de creștinism”.

Mânat, de bună seamă, de asemenea nobile imbolduri, odată ajuns ministru al Propagandei Naționale, i-a convocat numaidecât pe reprezentanții presei cărora le-a atras astfel luarea-aminte asupra marilor comandamente ale momentului:

„Țin să vă atrag cu tot dinadinsul atenția asupra faptului dominant cu care s-a încheiat săptămâna trecută: decretul-lege de expropriere a imobilelor urbane ce aparțin evreilor.

Pentru viața românească – și-a lămurit el mai departe ascultătorii – *faptul acesta are o importanță capitală. El vine să întregească opera începută prin decretul-lege de expropriere a bunurilor rurale acaparate de evrei.*

Prin aceste două reforme de însemnătate capitală – a continuat apoi poetul cu gândirea și trăirea lui creștină – Generalul Antonescu devine exponentul suprem al naționalismului integral românesc. De la Eminescu până la A.C. Cuza și până la generația tânără – observați largimea câmpului vizionar al gânditorului – *exproprierea rurală și exproprierea urbană constituiau temelia programului de cuceriri naționaliste”.*

Mai mult, tot atunci liliialul poet și profundul filosof a descoperit și o miraculoasă coincidentă istorică, întrucât – a constatat el – în momentul când, la congresul de la Frankfurt pe Main marele doctrinar al antisemitismului german, Alfred Rosenberg, pune bazele Institutului de studii antiiudaice, generalul Antonescu răspundea prin reforma capitală a exproprierii evreilor. Ce putea fi, într-adevăr, mai frumos, mai înălțător?

Dar câte coincidențe nu cunoaște istoria? Căci, chiar în zilele când îi apăreau cele două volume de poezii și aproape în același timp cu volumul de

amintiri, ziarul „Facla”, o publicație patronată de d. Nicolae Țone, reproducea (în nr. 2.771/1, Serie nouă, din iulie 1990) înduioșătoarea scrisoare adresată în februarie 1971 de Nichifor Crainic poetului Ioanichie Olteanu, trecător director al Editurii Eminescu.

Și din nou ne putem pătrunde de frumoasele simțiri și de înaripata cugetare a expeditorului ei. Care, așternându-și pe hârtie prea-plinul sufletului, mărturisise:

„Vă scrie Nichifor Crainic – fost director al revistei «Gândirea», fost profesor universitar, fost academician, fost ministru, laureat al premiului național de poezie, onorat cu titlul de Doctor Honoris Causa al Universității din Viena, înscris în peste cincisprezece dintre marile enciclopedii și dicționare internaționale din ultimii 20 de ani care îmi atribuie merite de poet, eseist și filosof, fost conferențiar – după Nicolae Iorga – la cele mai multe universități europene, fost colaborator la reviste străine de prestigiu, în prezent încă ziarist, încă eseist, încă poet, încă viu... în vârstă de 80 de ani!”.

Aici se cuvine o mică precizare: Nichifor Crainic era atunci încă ziarist, încă eseist, dar la „Glasul Patriei”, publicație a Ministerului de Interne, destinată de guvernării comuniste emigrației românești. Unde, după cum a ținut să precizeze d. Nedic Lemnaru, fost angajat al aceluiași minister și îngrijitorul volumului de amintiri *Zile albe, zile negre*, poetul și filosoful nostru scria – citez – *„pagini avântate, cu un elan juvenil și cu o ardoare sentimentală care uimeau”*.

De altfel, de aceeași ardoare era, desigur, animat Crainic și când, încheindu-și scrisoarea către Ioanichie Olteanu, l-a încredințat:

„E dorința mea de ultima clipă să le spun cititorilor că cel ce se numește Nichifor Crainic și-a dat adeziunea la tot ce se săvârșește azi în România, sub conducerea Partidului Comunist Român, în fruntea căruia veghează încordat la bine și la fericire, la independența și la suveranitatea națională, destoinicul bărbat Nicolae Ceaușescu, vrednic urmaș al marilor noștri conducători, pe care îi glorifică memoria neamului românesc”.

În timp ce Crainic a fost deci – cum am văzut – îndeosebi stăpânit de grija „cuceririlor naționaliste” dinăuntrul țării, doar în treacăt aș aminti că un alt gânditor din epocă considera, sub unghi filosofic, marea încleștare armată în care era angajată tot atunci omenirea. Și astfel, grație meditațiilor lui Constantin Noica exteriorizate în doctul studiu intitulat „Filosofia politică a Germaniei de azi”, apărut în „Revista Fundațiilor Regale” din

ianuarie 1942, cititorii săi au fost invitați la un incitant exercițiu de gândire socratică.

Căci în anul bătăliei de la Stalingrad, gânditorul a ținut să arate: „cât de mult este Germania de acum, a războiului, Germania de totdeauna a filosofilor”. Studiul – pe care nu-mi amintesc să-l fi văzut citat vreodată în ultimii cincisprezece ani – era intitulat „Filosofia politică a Germaniei de azi”, adică a Germaniei de atunci, cea nazistă. Iar autorul a ținut să demitizeze o legendă:

„Toată lumea – a subliniat el – crede a cunoaște, de pildă, în Kant pe filosoful lucrării Spre pacea eternă. E – ni se spune – filosoful cu care se poate sta de vorbă în numele rațiunii, ba chiar, dacă lucrul mai are vreo actualitate, în numele Genevei. Și totuși, indiferent de tot ce a fost posibil prin Kant, e bine să ne amintim câteodată de el însuși”. Și amintindu-și, Constantin Noica a dezvăluit că:

„...aceiași doctrinar al păcii e și cel care, în Critica Judecării, spre a ilustra noțiunea de sublim, pe care o analiza, nu găsea la un moment dat un exemplu mai potrivit decât războiul. Căci e ceva sublim și în război, spunea el, dacă e întreprins cu socoteală și cu respectarea anumitor drepturi omenești”.

Or atunci, în ianuarie 1942, cine altcineva decât admiratorii lui Hitler puteau purta – în publicațiile românești ale vremii – un război „cu socoteală” și chiar cu respectarea unor drepturi omenești, e adevărat doar „anumite” și fără a se preciza și pentru cine!...

Dar să ne întoarcem de unde am rămas. Un clișeu de gândire ce și-a croit loc în literatura română de la Alecsandri la Brătescu-Voinești, să spunem (deși poate fi aflat și înainte și după acesta din urmă), acredita ideea că evreul era vinovat de toate relele de care suferea societatea.

N-am să mă refer la piese de rezistență peste timp ca *Lipitorile satelor* sau la *Herșcu boccegiul*, ci la o cuvântare – astăzi puțin cunoscută – rostită de „bardul de la Mircești” în fața așa-numitelor Camere de revizuire în care el și-a revărsat prea-plinul sufletului său de artist. (București, Tipografia Curții, 1879):

„D-lor – a rostit el atunci cu un patos greu de egalat – este recunoscut [...] că cea dintâi condiție pentru ca un Stat să poată exista și prospera este ca cetățenii acelu Stat să fie de aceeași rasă, din același sânge. Mai întâiu, indivizii de aceeași rasă se căsătoresc obicinuit numai între dâșii; căci numai prin căsătoria între dâșii se menține unitatea de rasă pentru toți acei indivizi; apoi căsătoria dă naștere la sentimentele de familie, care sunt legăturile cele mai puternice și cele mai durabile din câte leagă vreodată pe indivizi între dâșii; și când ținem seamă că aceste legături

de familie se întind de la individ la individ, până când cuprind întregul popor al unui Stat, vedem că toți cetățenii care constituiesc Statul sunt atrași unul către altul prin un sentiment general de iubire, prin aceea ce se numește simpatia de rasă”.

Numai că, în calea acestui sentiment general de iubire se interpuneau „jidanii”. Și asta dintr-un motiv foarte ușor de înțeles. Pentru că, arăta poetul: „Jidanii constituiesc o națiune distinctă de toate celelalte națiuni și dușmană acestora [...]. Mai mult decât atât, au chiar o patrie. Este adevărat că nu o patrie reală, ci una imaginară, Palestina, însă o Patrie pentru care au atâta iubire, atâta patriotism, încât nu le mai rămâne iubire și patriotism pentru nici o altă patrie”. Și mai departe:

„[...] Iată acum mijloacele pe care Evreii le-au întrebuințat, cu succes, contra noastră, pentru a pune mâna pe toate averile și prin urmare pe toată puterea economică a țării.

Afară de uzură, pentru care sunt vestiți, evreii mai întrebuințează două mijloace pe care țin a le spune pentru că sunt mai puțin cunoscute, fiindcă să țin secrete și cu greu le poate cineva afla”.

Poetul, însă, le-a aflat și le-a adus la cunoștința generală.

„[...] Primul mijloc este acesta: orice consumator jidan este obligat, cu ordin de la sinagogă, că niciodată să nu cumpere un obiect pentru consumat de la un nejidan, pe câtă vreme poate să găsească acelaș obiect la un jidan din localitatea sa”.

„[...] Al doilea mijloc: orice negustor jidan e liber să vândă marfa sa cu orice precu la creștin, dar e obligat ca la consumatorul jidan să o vândă cu un atâta la sută mai puțin”.

Mijloace pe cât de nebănuite, pe atât de diabolice pe care, într-adevăr, numai un geniu poetic le putea dibui, descoperi.

După vreo șase decenii, cel care scrisese, pe lângă multe altele, *În lumea dreptății*, dar și *Niculăiță minciună*, și pe care – mă întreb de ce – un romancier și cunoscut publicist al vremii, Tudor Teodorescu-Braniște, l-a numit „un huligan duios”, a publicat cărticica *Germanofobie* (Buc., Ed. „Cartea Românească”, 1940), destinată să stigmatizeze perfidia celor care nu vedeau cu ochi buni Germania vremii și pe stăpânii ei. Or, cine puteau fi, în primul rând, acești „germanofobi”, dacă nu evreii?

Și asta pentru bunul și binecuvântatul motiv că:

„Dintre toate neamurile de oameni de pe fața pământului – cum constata îndurerat autorul *Puiul-ui* – cei mai înzestrați cu șiretenie sunt Evreii.

Dezobișnuiți de munca fizică, incapabili de luptă fățișă, care impune acte de eroism de care sunt complect incapabili, ei și-au cultivat și și-au dezvoltat într-o măsură de neînchipuit șiretenia.

Ea îi îndeamnă, în lupta pentru existență, să recurgă la mijloace ascunse și perfide – să întreție și să speculeze slăbiciunile neevreilor – să-i înșele pentru a-și însuși roadele muncii lor – să pună mâna pe toate mijloacele de răspândire a știrilor și ideilor: presă, cinematograf, radio-difuziune (deși la ora aceea jurnaliștii evrei erau excluși din presă și din tot ce numim astăzi mass-media – n.n.) pentru a înlocui adevărul prin minciuni care le convin – să corupă pe cărmuitorii politici, oferindu-le locuri în consiliile de administrație sau în contencioasele întreprinderilor de exploatare a bunurilor publice (citind una ca asta nu te poți împiedica să te întrebi: cum, și atunci era cu puțință așa ceva? – n.n.), să întreție zăzania și dihonnia printre adversarii lor, pentru a-i domina mai cu înlesnire, să ruineze temeliiile pe care e clădită civilizația neevreilor și practicând ei înșiși cel mai fioros naționalism, să paralizeze și să adoarmă naționalismul celorlalți oameni, prin fățarnice teorii de umanitarism”.

Din fericire, mult mai mulți au fost, însă, scriitorii, literații români care au condamnat, persiflat sau ridiculizat aceste „aberații conspiraționiste”, cum ar fi ele etichetate acum. D. I. Suchianu, de pildă, în articolul „Slugi românești la stăpâni evrei” („Cuvântul liber” din 28 noiembrie 1925), observa malițios:

„Ca să poți astupa gura nemulțumiților, nu e nevoie nici de panes, nici de circenses, ci de silogisme. Nu degeaba antropologii ne-au numit homo sapiens. Suntem animale cauzale. Cu o explicație se poate face din noi orice. Și mai ales atunci când explicația e concretă – ca să fie accesibilă fiecăruia – și fictivă, ca să fie la adăpostul suprimării.

E tocmai cazul explicațiunei prin evrei”.

Și tot în același an, răspunzând articolului „Numerus clausus în literatură” celor care îi reproșaseră că deschisese „Antologia poezilor de azi” – întocmită împreună cu Ion Pillat pe criteriul alfabetic – cu creația unui poet „vinovat de nașterea lui”, Perpessicius a observat:

„Naționalitatea artistului interesează mai puțin. La rigoare ea este a poporului în limba căruia scrie. Dar ce e sigur e că în operă interesează semnul distinctiv al artei. [...] în numele artei care plutește peste granițe – deci cu atât mai mult înăuntrul granițelor – au crezut și unii și alții. Poezia românească îi revendică cu egală dragoste”.

În 1930, într-o tabletă (din revista „Adam”, nr. 9, din 11 octombrie) intitulată chiar „Israel”, cu inimitabilul lui sarcasm Tudor Arghezi șfichiuia astfel poncifurile antisemite:

„Legenda cere ca evreul să fie, una peste alta, milionar, cu excepții de miliardari la una sută unul – sau de ce nu mai des? [...] Capitalurile ar avea o tendință filosemită expresă, toate Statele confecționând monete exclusiv pentru evrei, posesorii unui hipnotism devastator de fonduri și bugete. Așa că lumea se împarte de fapt în milionari și creștini în luptă unii cu alții”.

Și, surpriză, doi ani mai târziu, dar în aceeași revistă, Dragoș Protopopescu, viitorul co-director al oficiosului legionar „Buna Vestire”, conchidea într-un articol despre poetul evreu Eliezer Steinberg:

„Eliezer Steinberg a fost poet și dascăl într-o măsură ce nu ceartă pe om cu nici unul din cei doi, care suia, deopotrivă, și pe poet și pe dascăl la acea împăcare de sine pe care numai deplina armonie o garantează”.

Sau, tot în același an, dar într-un registru care-i era propriu, Gala Galaction se întreba îngrijorat și parcă devansând ceea ce avea să vină (în prefața volumului *Împotriva urei*, de I. Clain, editura ziarului „Cuvântul nostru”):

„Cine va putea să-și păstreze mintea limpede și să judece obiectiv într-un timp de patimă deslănțuită? Cine va cuteza să ridice glasul pentru evrei când, în stradă, în teatru, în tramvai, pe sălile și amfiteatrele universitare intervenția în favoarea evreilor este o crimă și buna dreptate este suprimată?”

Acum este timpul calomniei atotputernice. Acum este timpul revărsărilor neprecupețite. Acum este timpul asasinatelor morale și dacă se poate și materiale”.

Așternând toate acestea bag de seamă că aș mai avea multe fișe care – utilizate – ar pune, poate prea greu la încercare răbdarea cititorului.

De aceea am să amintesc doar că deși Voltaire a spus încă acum mai bine de două veacuri că „Prejudicata este o părere fără judecată”, ori chiar că „Prejudicata este adevărul proștilor”, ea este extrem de tenace și întârzie mult până să dispară.

Răsfoind la întâmplare colecția „României Mari”, am constatat, de exemplu, că și în ultimii ani o metodă socotită eficientă pentru a discreditat adversarii politici a fost aceea de a-i decreta, pur și simplu, drept „evrei”.

Despre fostul președinte al Uniunii Scriitorilor, Laurențiu Ulici, în josul unei fotografii de-a lui se putea citi:

„Un impostor care îi minte pe scriitori că e politician și pe politicieni că e scriitor. În realitate el e evreu, cea mai sigură meserie”.

Alte personalități ale vieții noastre politice sau culturale au fost astfel încondeiate:

„A fost deconspirat numele adevărat al lui Theodor Stolojan. Familia lui se numea Stolojnschi, era formată din evrei polonezi”...

„Mugur Isărescu este un evreu francmason care a primit misiunea de a falimenta băncile românești”.

„Tatăl lui Patapievici – unul dintre evreii care au adus comunismul în România”.

„Evreul negru ca tăciunele Bogdan Niculescu-Duvăz a sărit rău de tot peste calul căruia nici măcar nu-i mai dă ovăz”.

Și așa mai departe.

Domnii Iliescu și Năstase s-au bucurat și se bucură de alt tratament. Ei n-au fost catalogați „evrei”, ci au beneficiat de alt apelativ considerat, însă, la fel de infamant și la fel de frecvent folosit, acela de „țigani”.

Firește, cele de mai sus sunt doar câteva mostre pe marginea unei teme vaste ce pot, totuși, incita la reflecții nu numai când e vorba de evrei, ci de toți „ceialți” pe care mentalul colectiv îi plasează când sub semnul unei alterități deliberat negative, când sub acela al uneia, de astă dată cu bune intenții – la fel de arbitrar – pozitive.

În *Jurnalul* lui Petru Comarnescu am aflat, de pildă (vol. I, p. 262), această formulare:

„Am fost cu Camil Petrescu, cu care am trecut pe la expoziția lui Ghimpați, portretist fotografic cu îndemânare dar țeapă. Păcat de el. Ar putea face mai mult dacă ar avea finețe boierească, sânge iudaic sau măcar educație franceză”.

Sau în vol. II, p.16:

„Marcel Solomon, un entuziast critic și iubitor de artă, viu și sensibil ca majoritatea evreilor...”.

În interesantele *Memorii din când în când* ale lui Constantin Țoiu am întâlnit (la p. 85) în portretizarea lui Belu Silber, de care a fost apropiat, această caracterizare:

„Se răzbuna, iar singura lui armă de atac fusese toată viața umorul, umorul când exploziv, când rabinic”.

Iar despre un alt familiar, Schreiber (p. 278): „Slab, famelic, o umbră ce se târa pe străzile Capitalei, alt soi de om decât conaționalii săi...”.

Încât, după toate acestea, mărturisesc că am citit cu reală plăcere rândurile închinat de d. Andrei Pleșu la moartea criticului de artă Amelia Pavel, întrucât mi s-au părut că sintetizează foarte echilibrat și sugestiv

poziția pe care consider că trebuie s-o avem, în genere, față de caracterul sau caracteristicile unei colectivități umane, oricare ar fi ea:

„Din punctul meu de vedere – a scris astfel d. Pleșu – normalizarea relației cu iudaitatea ar însemna trei lucruri: 1). Să nu mi se mai poată spune: «cutare e defect pentru că e evreu». 2). Să nu mi se mai poată spune când vorbesc despre un evreu defect că sunt antisemit. 3). Să nu-mi mai fie teamă să spun deschis ce cred, când mă refer la evrei. Cu alte cuvinte, să pot să-i laud pe evreii pe care-i admir, fără să fiu acuzat de filosemitism ostentativ, de partizanat iudeo-masonic sau de șmecherie oportunistă, și să pot să-i amendez pe evreii cu care nu sunt de acord... [...] Când cineva inventariază defectele românilor, ale evreilor sau ale turcilor, nu anti-românismul, anti-semitismul sau anti-turcismul ar trebui să i se reproșeze, ci mai curând prostul obicei de a lucra cu definiții”.

Căci, într-adevăr, nici o unilateralitate și nici o generalizare nu poate servi adevărul, ci îl poate numai ascunde sau distorsiona.

Pogrom

de KLABUND*

Trad. de Eugen Jebeleanu

Căzu Duminică o vorbă-n dom,
Luni se rostogoli – crescând – sub case,
Marți se vorbi de urile de rasse,
Miercuri porni, chef și vârtej: Pogrom!

Joi cunoscă apoi poporul tot că
Jidanii-s vinovați, de Rusia moare!
De-acum s-a dus termenul de-ndurare.
(Apoi au tras câteva duști de votcă...)

Vineri veni cu leșuri rituale,
Coastele de jidani le-au spart pe toate
Cu tari cuțite, ca să stea pe spate
Muieri zvârliră-n bălți și prin haznale.

Sâmbătă stă în „buna” presă tot:
S-a terminat și mica-ncăerare.
Slavă guvernului și Celui Mare...
(Căci, altfel, luăm o labă peste bot.)

„Discobolul”**, nr. 4, decembrie 1932

---

* Klabund (pseudonimul lui Alfred Henschel), 1890-1928, a fost, în poezia, povestirile și mai puțin în piesele sale de teatru, cel mai de seamă intermediar german între impresionism și expresionism.

** Revista „Discobolul” a apărut între septembrie 1932 și mai 1934, scoasă de trei tineri scriitori pe atunci: Ieronim Șerbu, Dan Petrașincu și Horia Liman. Eugen Jebeleanu era un colaborator frecvent al revistei.

OSCE și combaterea antisemitismului

Declarația de la Cordoba*

Mesajul președintelui în funcție la reuniunea din 2005

Distinși delegați,

Permiteți-mi să însumez lucrările acestei Conferințe despre Antisemitism și alte forme de intoleranță în ceea ce aș dori să numesc: „Declarația de la Cordoba”.

Bazându-mă pe consultări, declar închisă această reuniune a statelor din cadrul OSCE,

Inspirat de spiritul Cordobei, orașul celor 3 culturi;

Recunoscând că respectul față de drepturile omului și libertățile fundamentale, democrația și domnia legii, reprezintă nucleul conceptului cuprinzător de securitate al OSCE;

Reafirmând că actele de intoleranță și discriminare constituie o amenințare față de democrație și prin urmare față de securitatea în ansamblu, în regiunea OSCE și în afara ei;

Reamintind că statele participante și-au luat angajamentul să respecte drepturile omului și libertățile fundamentale ale omului pentru fiecare locuitor din teritoriul propriu și supus jurisdicției, fără nici o discriminare de nici un fel, și prin urmare vor oferi tuturor persoanelor egalitatea și protecția efectivă a legii;

Reamintind deciziile Consiliilor Ministeriale ale OSCE de la Porto (MC.DD/6/02), Maastricht (MC.DEC/4/03) și Sofia (MC.DEC/12/04), nevoia de a promova implementarea angajamentelor și urmărirea la nivelul operațional a activității începute în 2003 și continuate cu Conferința OSCE despre Antisemitism (Berlin 28-29 aprilie 2004), întâlnirea OSCE privind relația dintre propaganda rasială, xenofobă și antisemită existentă pe internet și crimele din ură, ținută la Paris pe 16-17 iunie 2004, și Conferința OSCE privind toleranța și lupta împotriva rasismului, xenofobiei și discriminării (Bruxelles 13-14 septembrie 2004);

Luând la cunoștință că scopul acestei Conferințe a fost de a analiza stadiul implementării acestor angajamente și urmărirea lor operațională la

---

* Traducere din limba engleză.

nivelul fiecărei națiuni, în toată regiunea OSCE, subliniind progresele și cele mai bune practici, acordând atenție implementării, incluzând, fără a fi limitată, promovarea dialogului interreligios și intercultural, și ariile de monitorizare, colectarea datelor, legislație, întărirea legislației, educația și media; Comemorând a 60-a aniversare a sfârșitului bătăliilor din cel de-al doilea război mondial și doliul față de zecile de milioane de oameni care și-au pierdut viața ca victime ale războiului, Holocaustul, ocupația și actele represive, și condamnând toate formele de epurare etnică, reamintind angajamentele noastre de a lua toate măsurile posibile pentru a asigura că încercări de a comite genocid sunt prevenite azi și în viitor, de asemenea angajamentele de a combate aceste amenințări în cadrul OSCE, și respingerea oricăror încercări de a le justifica;

1. Reamintind importanța promovării și facilitării dialogului interreligios și intercultural, deschis și transparent și interesul comun spre toleranță, respect și înțelegere reciprocă și asigurând libertatea fiecăruia de a profesa și a practica o religie sau o credință, singur sau într-o comunitate împreună cu alții, prin legi transparente și nediscriminatorii, regulamente, practici și politici;

2. Condamnând fără rezerve rasismul, xenofobia, antisemitismul și alte forme de intoleranță și discriminare, incluzând pe cele împotriva musulmanilor și creștinilor, și de asemenea hărțuirea și incitarea la crime din ură, motivate, printre altele, de rasă, culoare, sex, limbă, religie sau credință, opinii politice, origine națională sau socială, locul nașterii, reafirmând angajamentele existente în OSCE în acest sens;

3. Recunoscând că anumite forme de intoleranță și discriminare pot avea caracteristici și origini unice, necesitând o anume definiție, dar metodele de luptă împotriva lor sunt, în multe privințe, similare și includ eforturi de monitorizare, colectarea datelor, legislație, consolidarea legilor, educația, media și promovarea dialogului;

4. Reiterând că evoluția internațională sau problemele politice nu au justificat niciodată rasismul, xenofobia, sau discriminarea, inclusiv împotriva musulmanilor, creștinilor sau membrilor altor religii; că evoluția internațională sau chestiunile politice, inclusiv din Israel sau regiunea Orientului Mijlociu, nu au justificat niciodată antisemitismul;

5. Respingând identificarea terorismului sau extremismului cu orice religie, cultură, grup etnic, naționalitate sau rasă;

6. Subliniind că responsabilitatea principală pentru identificarea actelor de intoleranță și discriminare revine Statelor participante, recunoscând importanța implementării, prin autoritățile competente din

Statele participante la înțelegerile stabilite prin consiliile ministeriale reunite la Porto, Maastricht și Sofia, pe lângă alte instrumente internaționale în domeniul toleranței și nediscriminării, în această privință;

- Reamintirea angajamentului de a dezvolta metode efective de a strânge și menține informații demne de încredere și statistici despre antisemitism și crimele bazate pe ură și a urmări îndeaproape incidentele motivate de intoleranță pentru a dezvolta strategiile potrivite pentru a le combate;

- Reamintirea faptului că legislația și consolidarea legislației sunt instrumentele esențiale în combaterea intoleranței și discriminării. Autoritățile Statelor participante joacă un rol cheie în asigurarea adoptării și implementării acestei legislații și în punerea în practică a unei monitorizări efective, precum și pentru măsuri mai ferme;

- Reamintirea importanței educației, inclusiv educația despre Holocaust și despre antisemitism, ca un mijloc de prevenire și răspuns la toate formele de intoleranță și discriminare, precum și pentru promovarea integrării și respectarea diversității;

- Reamintirea rolului important al mediei, inclusiv Internetul, în combaterea mesajelor de ură și în promovarea toleranței prin creșterea conștientizării și programe educative, precum și prin scoaterea în evidență a contribuțiilor pozitive ale diversității în cadrul societății;

7. Luarea în considerare a Recomandărilor ODIHR pentru inițierea unui Program nou privind toleranța și nediscriminarea, respectiv:

- Încurajarea activităților ODIHR, care oferă sfaturi și asistență Statelor participante privind comemorarea și educația despre Holocaust, în stabilirea programelor, legislației și a consolidării sale, în colectarea datelor și valorificarea în comun a celor mai bune practici privind combaterea propagandei rasiste, xenofobe și antisemite, de pe Internet;

- Recunoașterea importanței îmbunătățirii cooperării Statelor participante cu ODIHR cu privire la implementarea efectivă a acestor programe și activități;

- Încurajarea ODIHR să continue cooperarea cu alte instituții OSCE și alte organizații, cum este Comitetul Națiunilor Unite privind Eliminarea Discriminării Rasiale (CERD), Comisia Europeană împotriva rasismului și intoleranței (ECRI), Centrul European de Monitorizare a Rasismului și Xenofobiei (EUMC), Gruparea Operativă pentru Cooperarea Internațională în Comemorarea, în Educația despre Holocaust, în cercetările pe această temă;

8. Încurajarea activităților emergente ale celor trei Reprezentații Personali în Combaterea Rasismului, Xenofobiei și Discriminării, punând accentul pe Intoleranța și Discriminarea împotriva creștinilor și membrilor altor religii, în combaterea antisemitismului, intoleranței și discriminării împotriva musulmanilor. Aprobarea rolului lor emergent în creșterea gradului de conștientizare privind lupta în ansamblu dusă de OSCE pentru combaterea discriminării și promovarea toleranței;

9. Sublinierea rolului crucial pe care îl joacă parlamentele naționale în definitivarea legislației necesare, precum și în rolul de forum al dezbaterii naționale, recomandând munca dusă de Ansamblul Parlamentar al OSCE în creșterea gradului de conștientizare în implementarea angajamentelor OSCE privind combaterea rasismului, antisemitismului, xenofobiei, a altor forme de intoleranță și discriminare;

10. Recunoașterea faptului că societatea civilă este partenerul cheie în lupta împotriva discriminării și intoleranței, că îmbunătățirea comunicării și a dialogului între Statele participante și societatea civilă poate conduce la progrese în implementarea angajamentelor și urmărirea operațională la nivel național.

Obsesia Statului Național-Legionar – „problema evreiască”

de LYA BENJAMIN

La 14 septembrie 1940, România a fost proclamată, prin Decret Regal, Stat Național Legionar, iar mișcarea legionară a devenit singura organizație politică recunoscută. Generalul Antonescu a fost numit conducătorul statului și șeful regimului legionar, iar Horia Sima, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și conducătorul mișcării legionare¹.

În România s-a instalat o „nouă orânduire”, diferită de regimul democratic constituțional ce caracteriza viața politică interbelică și chiar și regimul autoritar al regelui Carol al II-lea. S-a suspendat Constituția, s-au dizolvat corpurile legiuitoare, creându-se instituția politică a Conducătorului de Stat. Noul regim s-a autodefinit „naționalist, creștin și totalitar”²: cuvinte cheie care dezvăluie esența antidemocratică a noii orânduirii. Dar în optica lui Horia Sima, venirea legionarilor la putere a marcat începutul unei „Ere a libertății”, pentru întâia oară în istorie „poporul român s-a simțit liber pe destinele lui”; națiunea a pus stăpânire pe stat „vrând să-l modeleze după stilul ei de viață”³.

Prevederile programatice ale legionarilor se pretindeau a fi generoase, căci după cum precizau în documentele lor ei urmăreau „ridicarea morală și materială a poporului român și dezvoltarea puterilor lui creatoare”⁴. Numai că toate aceste prevederi erau în întregime demagogice. Odată ajunși la putere, legionarii au dus, după cum aprecia însuși mareșalul Antonescu, la dezbinarea neamului, la ruina și la anarhizarea statului, pe care l-au împins până la marginea prăpastiei.

„Oricât de nobil ar fi fost mileniul pe care ni-l înfățișa imaginea Legiunii, scria istoricul Gărzii de Fier, Nagy-Talavera, eforturile sale se îndreptau spre putere, răzbunare și îmbogățirea membrilor săi”. Poliția legionară teroriza, jefuia și maltrata într-un așa hal populația încât „întreaga țară a fost în stare de anarhie și violență”⁵. Până și diplomații germani au stigmatizat incompetența legionarilor. H. Neubacher, însărcinatul special cu problemele economice în cadrul Legației germane, cerea să se pună capăt uclirilor anarhiste ale Gărzii de Fier.

Dar ce a însemnat acest regim pentru populația evreiască? Se știe că fruntașii mișcării legionare, și în primul rând C.Z. Codreanu, din momentul afirmării lor pe scena vieții politice, au considerat mișcarea legionară singura forță politică capabilă să rezolve așa-zisa problemă evreiască în România. Evreii urmau să fie izgoniți din toate sferele vieții economico-sociale românești și, în ultimă instanță, chiar din România. Odată ajunși la putere, legionarii din guvern și Statul Național-Legionar, în general, au acordat într-adevăr o atenție deosebită „rezolvării problemei evreiești”. „Numai revoluția națională legionară poate dezlega această chestiune ca o problemă de stat”, scria P.P. Panaitescu, în ziarul „Cuvântul” din 16 octombrie 1940.

Așadar, cum a acționat statul legionar pentru „soluționarea revoluționară a problemei evreiești”? A luat sub control activitatea economică, în special a întreprinderilor industriale și comerciale evreiești, numind comisari de românizare în întreprinderi recrutați din rândul membrilor mișcării legionare. Misiunea lor a fost „organizarea unui regim economic stăpânit de interesul național și de primatul etnic”⁶. Numai că legionarii nu s-au dovedit la înălțimea misiunii încredințate. Ședința Consiliului de Miniștri din 13 decembrie 1940, printre altele, conchidea: „Ne curățăm dacă mergem înainte cu comisarii. S-au făcut o mulțime de hoții și pătăm regimul”⁷. Instituția comisarilor a fost desființată printr-un Decret-lege la 18 ianuarie 1941⁸.

Ce-i drept, toate măsurile antievreiești s-au luat cu aprobarea conducătorului statului. Chiar dacă Ion Antonescu nu a fost de acord cu metodele folosite de legionari în acțiunea lor de acaparare a bunurilor evreiești, el, ca și legionarii, a considerat eliminarea evreilor din structurile economice ale României o necesitate. În ședința Consiliului de Miniștri din 27 septembrie 1940, conducătorul statului declara: „îi dăm afară [pe evrei] de peste tot, îi aruncăm fără mijloace de existență, îi dăm afară din școli, din situații sociale, din profesiunile libere, tot ce este profesionist liber nu mai poate câștiga existența decât în mediul evreiesc [...] Prin urmare ne infiltrăm în viața economică a lor”⁹. În acest scop au fost adoptate o seamă de legi antievreiești, semnate în primul rând de Ion Antonescu.

Legislația antonesciană, bazată pe principiile rasiste ale noului Statut juridic al evreilor, promulgat la 8 august 1940 de Regele Carol al II-lea, a mers mult mai departe pe linia măsurilor restrictive și discriminatorii. Dacă în viziunea legii carliste erau socotiți evrei cei de religie mozaică și cei născuți din părinți evrei mozaici, acordându-se anumite excepții celor convertiți la creștinism, în faza statului național legionar, legislația

antonesciană nu a luat în considerare calitatea de botezat în altă religie. „Taina botezului nu putea să schimbe destinul sângelui mozaic”¹⁰.

Dacă în Decretul-lege din 8 august 1940, un creștin născut din părinți de religie mozaică dar botezat era considerat român – și putea fi militar de carieră – aceeași persoană, conform Legii învățământului din 11 octombrie 1940, nu mai era admisă ca elev sau student în școlile românești de grad primar, secundar sau superior de stat sau particular, și nici în școlile celorlalte etnii; conform legilor pentru trecerea proprietăților rurale evreiești în patrimoniul statului, nu putea stăpâni, dobândi sau deține proprietăți rurale; după legea pentru românizarea personalului, nu mai putea fi funcționar particular, deși, potrivit legii din 8 august 1940 (care nu fusese abrogată), putea practica avocatura.

Statutul juridic din 8 august 1940 a împărțit evreii în trei categorii, creând categoria celor exceptați (categoria a II-a), după criteriile de participare la războaiele României și de merite deosebite față de statul Român. Legislația antonesciană a extins restricțiile și asupra celor din categoria a II-a.

Dacă prin legile din august s-a mai menținut pentru evrei dreptul să frecventeze învățământul de stat și particular de diferite grade, într-un procent de 6%, legislația antonesciană a anulat acest drept, interzicând total accesul evreilor în învățământul de stat și particular de toate gradele; legea din august a interzis evreilor din categoria a I-a și a III-a să fie colportori de imprimate românești; legea antonesciană a extins această prevedere și asupra celor din categoria a II-a; legea din august dispunea că regimul cultului mozaic rămâne sub protecția normelor constituționale, regimul antonescian a scos cultul mozaic de sub protecția normelor constituționale și a legii pentru regimul general al cultelor; regimul antonescian a început închiderea cimitirelor evreiești; s-a suprimat subvenția pentru cultul mozaic; decretul din august nu interzicea evreilor să fie artiști, regimul antonescian a legiferat îndepărtarea tuturor artiștilor evrei din teatrele românești de stat și particulare, chiar și a evreilor din categoria a II-a; în august 1940 evreii încă mai rămăseseră membri în anumite societăți profesionale; în timpul guvernării antonesciene ei au fost excluși din Societatea Scriitorilor Români, din Societatea compozitorilor și din Sindicatul artiștilor; legea din august interzicuse tuturor categoriilor de evrei să dețină proprietăți rurale, dar le-a dat dreptul să le vândă conform prevederilor legale; legea antonesciană a dispus exproprierea imediată a tuturor proprietăților rurale ale evreilor de orice categorie. În domeniul industriei și al comerțului, legea antonesciană a interzis și evreilor de categoria a II-a să fie agenți oficiali de

bursă; au fost loviți micii comercianți, mulți dintre ei fiind obligați să-și închidă magazinele; s-au numit comisari de românizare pe lângă comercianții și industriașii evrei.

În domeniul muncii și sănătății, legislația din august 1940 interzisesse evreilor din categoriile I și III să fie medici la stat, conform legislației antonesciene a fost concediat tot personalul evreiesc din domeniul sanitar, inclusiv evreii din categoria a II-a: Colegiul medicilor a eliminat medicii evrei, li s-a luat dreptul de a îngriji pacienți creștini, evreilor li s-a interzis să practice profesia de farmacist; în domeniul justiției, prin legea din august au fost concediați funcționarii judecătorești din categoriile I și III, prin legislația antonesciană au fost eliminați inclusiv cei din categoria a II-a; legea din august interzisesse exercițiul profesiei avocaților din categoria I-a și a III-a, dar li se lăsase dreptul de a-și lichida afacerile în termen de 6 luni; legea antonesciană a interzis exercitarea profesiei pentru avocații din categoriile I și III, fără respectarea dreptului de lichidare, iar avocații din categoria a II-a aveau dreptul de a pleda și a da consultații numai evreilor persoane fizice. Unele excepții au fost făcute în favoarea invalizilor și orfanilor de război, și a unor categorii de decorați; dacă Decretul-lege din 8 august 1940 stipula pentru evreii „din categoria I-a și a III-a transformarea obligațiilor militare în obligații fiscale, Decretul-lege din 4 decembrie 1940, privind statutul militar al evreilor, stipula excluderea din serviciul militar a tuturor categoriilor de evrei.

Concomitent cu impunerea unei suite de legi antievreiești s-a dezlănțuit un val de teroare și violență contra evreilor ca persoane fizice: sute de oameni au fost jefuiți de bunurile lor, izgoniți din casele și magazinele lor, maltratați, bătuți și câteva zeci asasinați încă înainte de pogromul din ianuarie 1941. În București au fost ucise 3 persoane, devastate 6 temple, sechestrate 11 localuri de școli și alte instituții comunitare, au fost arestate, maltratate și schingiuite 20 de persoane; la Ploiești au fost ucise 11 persoane, arestate și maltratate 24, au fost devastate 3 temple, au fost confiscate numeroase bunuri comunitare, a fost desființat cimitirul nou; la Călărași au fost arestate și maltratate 45 de persoane; s-au exercitat presiuni asupra tuturor comercianților, silindu-i să-și lichideze avutul, să predea magazinele legionarilor și să părăsească localitatea; la Urziceni s-au confiscat averile la 6 negustori, toți evreii au fost scoși la tăiatul lemnului în păduri și la transportul diferitelor materiale; la Piatra Neamț, președintele Comunității Evreiești a fost arestat, bătut și torturat împreună cu fiica lui timp de 3 zile, ca să semneze un act de vânzare al imobilului său către șeful legionarilor din județ; prin amenințări și violențe exercitate de echipe de

legionari au fost confiscate sume importante de bani de la negustorii din oraș; pe vitrinele magazinelor evreiești s-au lipit afișe cu inscripția: „cine cumpără de la jidani este trădător; va fi fotografiat și publicat. Intrarea oprită la jidani”. Peste o zi afișele au fost dezlipite, iar magazinele respective au fost declarate proprietate legionară. De pe urma acestor fapte au avut de suferit 36 de comercianți. La Târgu Neamț au fost arestați și maltratați 7 negustori, averea lor fiind confiscată. La Târgoviște s-au preluat cu forța magazinele de la 11 negustori. La Găești au fost ridicate prin violență și amenințări mărfurile din toate prăvăliile evreiești, evreii fiind izgoniți din localitate. Fapte asemănătoare s-au petrecut la Turnu Măgurele, Caracal, Corabia, Buzău, Râmnicu Sărat, Focșani-Odobești, Bârlad, Vaslui, Tecuci, Botoșani, Dorohoi. La Brașov s-au confiscat imobilele comunității; pe vitrinele tuturor magazinelor evreiești au fost lipite afișe cu inscripția „magazin jidovesc”; la Făgăraș și la Orăștie au fost confiscate magazinele de la proprietarii evrei¹¹.

De-a lungul celor aproape 5 luni, cât legionarii s-au aflat la guvernare, s-a desfășurat o vastă acțiune de jaf și a averilor industriale evreiești, totul fiind sprijinit și condus de întregul aparat de stat, în frunte cu Horia Sima, vicepreședintele Consiliului de Miniștri. Prin maltratări sălbatice, unele mergând până la asasinat, prin amenințări cu moartea – în fața ciomegelor, revolverelor și pistoalelor întinse – evreii s-au văzut siliți să cedeze întreprinderile industriale cu toate instalațiile și toate mărfurile, fără a primi nimic în schimb. Au fost jefuite aproape toate întreprinderile din Ardealul de Sud – afară de Timișoara – toate întreprinderile din Craiova, toate întreprinderile din orașele importante (Constanța, Călărași, Târgoviște, Giurgiu etc.) și foarte multe întreprinderi din București, Ploiești și alte orașe. Valoarea acestora nu a putut fi estimată.

Metodele legionarilor aflați la putere în „era libertății”, ca să cităm sintagma folosită de Horia Sima pentru caracterizarea respectivei etape istorice, sunt certificate și de multe alte categorii de documente, precum memoriile unor victime ale violenței legionare, adresate în epocă autorităților de stat. Spre edificare iată câteva exemple:

Lupeni, 24 decembrie 1940. Văduva lui Kohn Solomon, proprietara unei case cu 10 camere și trei prăvălii, adresa următorul memoriu Ministerului de Interne:

„La 29 noiembrie 1940, au intrat în prăvăliile mele din Lupeni o masă de oameni, printre ei și primarul comunei, secretarul comunal și alte persoane. Au luat cheile casei de bani și din acel moment străinii sunt în prăvăliile mele și tot ei încasează venitul vânzărilor.

La 2 decembrie 1940, când am zăcut în pat suferind de un atac de cord, au intrat și în locuința mea, obligându-mă să semnez un act pe care nu l-am cetit, care act nu știu ce prevedea. Toate cele arătate s-au întâmplat cu asistența organelor locale, care cad sub controlul Dv. (al Ministerului de Interne – n.n.) și având în vedere că Dv. sunteți organul de a păstra legile și ordonanțele legale și a împiedica ilegalitățile, precum am făcut cu prima plângere, care este sub cercetarea Dv., în răstimp fiind întâmplate cele descrise, sunt silită din nou a cere intervenția Dv.

Având în vedere că dreptul de proprietate este apărut conform legilor în vigoare și respectarea legilor existente este obligația tuturor cetățenilor țării noastre, în consecință numai și numai la Dv. pot să înaintez plângerea mea prezentă și cu onoare vă rog să binevoiți a îngriji ca toate organele să intre în legalitate, să rezolve cererea mea în sensul să reprimesc toate competențele mele împreună cu casa din care am fost izgonită. Sperând că veți binevoi a interveni cât mai curând, semnez plângerea mea cu aceea, că susțin toate drepturile mele față de acei care au comis ilegalitățile contra dispozițiilor legilor în vigoare, sau față de organele care au procedat contra legilor.”¹²

Într-un alt memoriu negustorii din Hațeg relateau următoarele:

„În ziua de 8 decembrie 1940, membrii mișcării legionare din localitate ne-au luat, sub amenințarea pistoalelor, prăvăliile și casele. În instalațiile noastre comerciale, ce valorează de la 200.000 – 4.000.000 lei, au fost introduși oameni nepricepuți care, în unele cazuri, după ce au epuizat toate mărfurile din prăvălii, le-au închis, fără a da cuiva socoteală de banii încasați. Prin faptul neaprovizionării prăvăliilor cu mărfurile necesare au ruinat pe foștii proprietari, au nimicit comerțul orașului nostru și au adus pe consumatori în imposibilitatea de a se aproviziona cu mărfuri care nu-i permis să lipsească de pe piața unui oraș.”¹³

Despre experiența unui invalid de război evreu, în zilele fierbinți ale terorii legionare, aflăm din memoriul lui Zeilig Litmanovici din Răducăneni:

Domnule General,

Subsemnatul Zeilig Litmanovici, invalid de război din campania 1916-1918, rănit în luptele de la Oituz și Tg. Ocna, domiciliat în Tg. Răducăneni, județul Fălciu, cu lacrimi în ochi și cu inima zdrobită vin a vă ruga să binevoiți a primi plângerea mea.

Între 8-15 ianuarie 1941 mi-a fost violat domiciliul de către mai mulți legionari în frunte cu V. Pașcu și Alexandru Filip, șef legionar din această comună, jefuindu-mă de tot ce am avut mai de preț ca îmbrăcăminte,

lenjerie și covoare, bani și marfa din prăvălie, distrugându-mă complet, apoi am fost ridicat cu forța și dus la sediul legionar unde am fost bătut într-un mod barbar și m-au silit să-mi părăsesc căminul.

Am umblat 20 de zile pribeag, fără cămin, pe la casele oamenilor. În ziua de 5 februarie a.c. am reclamat cazul autorităților în drept, care m-au repus în stăpânirea casei și o parte din averea luată. Astăzi, după 10 zile de odihnă, mă văd din nou amenințat de șeful Postului de Jandarmi local să părăsesc din nou casa pe motiv că odată plecat nu mai pot reveni. Domnule General, eu nu am părăsit căminul și locul unde m-am născut de bunăvoie, lăsând tot avutul meu, muncit cu trudă, în părăsire. De asemeni am fost nevoit a părăsi pe tatăl meu bătrân și bolnav și copiii pe seama câtorva binevoitori, iar eu și soția mea am fost izgoniți din târg plecând la Iași, unde am fost găzduiți de către Comunitatea Israelită.

Sunt invalid de război, mi-am făcut întreaga datorie către țară, am venit acasă schilodit, orb de un ochi și cu o singură mână sănătoasă, iar acum nu sunt îngăduit să stau în casa mea să-mi pot hrăni familia mea grea. Ar urma în cazul că sunt izgonit să rămân pe drumuri, să cerșesc pomana cu decorațiile în piept. Domnia Voastră sunteți singura mea speranță, rugându-vă cu respect să binevoiți a dispune celor în drept să fiu lăsat în vatra mea de altfel în aceeași situație se află majoritatea populației evreiești de aici.

Primiți vă rog, Domnule General, asigurarea profundului meu respect. ¹⁴

Zelig Litmanovici, invalid de război.

Un alt caz a fost cel al lui Froim Konner, comerciant și domiciliat la Bârlad. S-a adresat Ministerului de Interne la 28 ianuarie 1941 descriind astfel împrejurările în care a fost nevoit să-și cedeze averea din Fălciu unui grup de legionari din localitate:

„...Cazul ce vi-l reclam mai sus s-a întâmplat în următoarele împrejurări: în ziua de 8 decembrie 1940 s-au prezentat la domiciliul meu din Fălciu, domnii Ene, directorul Federalei Huși, și Gheorghe Năstase zis Duca din Fălciu și m-au închis într-o cameră, dând soția și copiii mei afară, m-au amenințat cu revolverele ca să le vând toată averea mea din Fălciu, compusă din: un loc unde se află un depozit de cherestea și două camere de locuit și diferite atenanse, conform inventarului ce-l posed și care este semnat de către legionarul Nicuță Achim din Fălciu. Sub amenințarea revolverelor, am fost dus cu un automobil la Huși, unde am fost amenințat timp de 24 ore de către dl. Andor, șeful poliției legionare, că mă împușcă și

mă aruncă în Prut, dacă nu mă duc la Tribunal să semnez că vând de bunăvoie și că am primit suma de lei 350.000 (trei sute cinci zeci de mii). Văzându-mă astfel amenințat și fiindu-mi viața în pericol, am acceptat. Am fost dus la Tribunal unde, chiar acolo, am fost din nou amenințat că nu-mi voi mai vedea familia niciodată dacă nu voi declara că am primit banii și că am vândut de bunăvoie. De asemeni, am fost amenințat cu moartea și că voi fi aruncat în Prut, dacă voi face reclamație că nu am primit banii. Declar prin prezenta că nu am primit nici un ban la semnarea actelor de vânzare și vă rog respectuos a dispune anularea actelor de vânzare ce au fost semnate de mine prin amenințare.”¹⁵

În orașul Vaslui, printre diferiți proprietari, a fost nevoită să-și cedeze atelierul și fotografia Mașa Goldemberg. Atelierul i-a fost luat chiar de subalternul ei, lucrătorul Eugen Teodorescu, care nici măcar nu avea carnet de meșter.

Materialele din atelier, deși valorau peste 150.000 lei, ea a fost nevoită să semneze un act prin care le vinde cu 60.000 lei, din care a primit doar 10.000 lei. Petiționara precizează într-o reclamație către oficialități:

„Față de cele expuse mai sus, ținând seamă că acest act mi-a fost smuls prin violență și de teamă ca soțul meu să nu fie bătut și schingiuit în timpul celor 6 zile, cât a fost ținut arestat pe nedrept la legiune, respectuos vă rog să binevoiți a ordona să mi se restituie atelierul și materialele spre a-mi putea câștiga existența mea, a soțului și a copilului meu. Primiți vă rog asigurarea profundului meu respect.”¹⁶

Conducătorul statului nu a fost de acord cu metodele de jaf și violență folosite de legionari. El a subliniat de fiecare dată că este și el „pentru luarea bunurilor evreiești”, dar în optica sa „operația trebuia să se facă într-un cadru legal, în etape, cu metodă și numai în folosul colectivității”¹⁷. Aceeași idee este reiterată și într-un ordin în rezoluție semnat de Ion Antonescu la 9 decembrie 1940: „Eu nu protejerez pe jidanii care sunt vinovați în mare parte de nenorocirile care s-au abătut asupra acestei țări, dar nu pot să tolerez, ca șef al guvernului, acte care compromit acțiunea de redresare prin liniște și prin ordine”¹⁸.

Cele 140 de zile de guvernare legionară au pus în evidență natura teroristă, antidemocratică și deși pretins naționalistă, de fapt antinațională a mișcării legionare. Prin toate acțiunile întreprinse au fost încălcate interesele vitale ale poporului român, împingând țara spre „marginea prăpastiei”.

Rebeliunea din 21-23 ianuarie 1941 – încercare în forță și după metodele obișnuite ale Gărzii de Fier de a-l înlătura pe Antonescu – a constituit un prilej mult așteptat de a săvârși o seamă de violențe, abuzuri și

asasinate în „ulița evreiască”. În Capitală au fost uciși în acele zile de către legionari 120 de evrei. Au avut loc distrugeri și incendieri, devastări și furturi în principalele cartiere locuite de evrei. Un impresionant edificiu – Templul Spaniol – a fost nimicit iar alte 24 de sinagogi, devastate. Inspiratorii și făptașii principali ai acestor orori, din conducerea legionară, au fost făcuți scăpați de agenți ai Gestapo-ului. Întreaga vină a fost dată pe seama „pegrei mahalalelor” de care s-au dezis atunci acești „inspiratori” și de care se dezic în zilele noastre urmașii acestora... negaționiștii de tot soiul. De n-ar fi, însă, atâtea mărturii care să le ateste, printre care și consemnări ale unor Gh. Barbul (de la Cabinetul lui M. Antonescu), Ion Hudiță, fruntaș politic democrat, René de Weck, diplomat elvețian ș.a.m.d.

Despre devastările săvârșite în Capitală în zilele rebeliunii raportau Serviciile Secrete de Informare în următorii termeni:

„Nota din 31 ianuarie 1941. Devastările din Capitală cauzează economiei naționale pagube care se ridică, după cele mai modeste calcule ale specialiștilor, la peste un miliard și jumătate lei.

Marea majoritate a negustorilor au rămas pe drumuri. Unii care aveau locuința în dosul magazinului, ascunzându-se în beciuri de teama devastatorilor, în costume sumare, sunt astăzi reduși la cea mai neagră mizerie, atât fondul comercial cât și gospodăria lor fiind distruse. După aprecierea economiștilor, reconstituirea chiar a unei părți a fondului comercial, care să dea puțința de a continua comerțul, este imposibilă pentru marea majoritate a negustorilor devastați.

Acțiunea pe care societățile evreiești de binefacere intenționează s-o întreprindă se va reduce la mici ajutoare, întrucât aceste societăți n-au de unde să colecționeze sume mari, necesitate de o despăgubire parțială a devastaților. Se crede că în primul rând vor fi ajutorați micii negustori care au rămas și îndatorați, întrucât mărfurile din prăvăliile lor le aveau pe credit.

În fiecare din aceste dughenițe, existau mărfuri în valoare de circa 60-100.000 lei date în consignație de engroșiști.

Felul cum s-au făcut devastările a denotat existența unui plan de acțiune dinainte conceput și care s-a executat după ordinele șefilor de cuib din cartierele respective. Aceasta o dovedește, între altele, și faptul că, cu rare excepții, nu s-au comis erori prin devastarea magazinelor creștine, chiar dacă firma nu era vizibilă. Cele mai numeroase incendieri s-au înregistrat pe calea Dudești.

Marea parte din mărfurile magazinelor devastate au fost făcute inutilizabile și prin deteriorarea, murdărirea și dezasortarea lor.”¹⁹

Din păcate, în literatura istorică de astăzi, se afirmă tendințe care încearcă să distorsioneze adevărul în legătură cu esența teroristă și antisemită a mișcării legionare: sunt nostalgici care idealizează mișcarea. Un atare demers nu servește cauza democrației și a formării unei mentalități europene moderne. Numai înțelegerea ravagiilor provocate de mișcărilor extremiste poate preîntâmpina repetarea unor fenomene de negativitate istorică de acest fel.

Note

1. Decretul Regal nr. 3151, din 14 septembrie 1940, publicat în *Legislația antievreiască* (ed. Lya Benjamin), Editura Hasefer, București, 1993, p. 61-62 (în continuare, L.A.).
2. Definiția în Decizia nr. 42354 a Departamentului Cultelor și Artelor, din 9 septembrie 1940, L.A., p. 58.
3. Horia Sima, *Era Libertății. Statul Național Legionar*, Editura Gordian, Timișoara, 1995, p. 8.
4. *Idem*, p. 12.
5. Nicolas M. Nagy-Talavera, *O istorie a fascismului în Ungaria și România*. Traducători: Măriuca Stanciu și Ecaterina Geber, Editura Hasefer, București, 1996, p. 422.
6. Vezi în acest sens Decretul-lege nr. 3361/4 octombrie 1940 privind înființarea comisarilor de românizare. (L.A., p. 68-69)
7. Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 13 decembrie 1940, în *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri* (Ed. Lya Benjamin), Editura Hasefer, București, 1996, p. 167-170 (în continuare, P.E.).
8. Vezi Decretul-lege din 5 octombrie 1940 și instituirea controlului Ministerului Economiei Naționale asupra întreprinderilor comerciale și industriale.
9. Stenograma Consiliului de Miniștri din 27 septembrie 1940 (P.E., p. 133-135).
10. Ioan Cezar Duma, *Criteriul sângelui*, în *Pandectele românizării*, anul I, nr. 10, 8 noiembrie 1941, p. 306.
11. Date cf. unui documentar al FCER, alcătuit de Matatias Carp în 1945, în Arh. CSIER.
12. ANIC, Fond PCM Cabinet, dosar 267/1941, filele 60-61.
13. *Loc. cit.*, dosar 373/1941, fila 182.
14. *Loc. cit.*
15. ANIC, MjDj, dosar 124/1941, filele 375-376.
16. *Loc. cit.*, fila 381.
17. P.E., p. 188.
18. ANIC, Fond MAI, dosar 2/1940, filele 29-30. publicat în *Perioada unei mari restriți*, vol. III, partea I, coordonator științific prof. dr. Ion Șerbănescu, Editura Hasefer, București, 1997, p. 143.
19. ANIC, Fond MjDj, dosar 77/1941, fila 20.

Documentar

Lista alfabetică a profesiunilor practicate de evrei. Restricțiile legislative aplicate (1940-1943)

Actori dramatici și lirici

Decizia nr. 42181 a Ministerului Cultelor și Artelor

- Tot personalul evreiesc de la teatrele Naționale sau particulare, chiar nesubvenționate de Stat, sau de la orice înjghebări sau formațiuni cu caracter artistic sau teatral, este exclus fără nici o excepție (art. 1).

- Aceleași norme se aplică beneficiarilor direcți sau indirecti ai agențiilor teatrale și artistice, precum și personalului evreiesc și tuturor celor care participă sau colaborează pe orice cale la orice manifestare artistică sau teatrală organizată din inițiativă particulară sau oficială (art. 2). *Monitorul Oficial (în continuare, MO) nr. 211, 17 septembrie 1940*

Notă: Opera Română elimină întregul său personal evreiesc. „Universul”, 21 septembrie 1940

Decretul-lege nr. 44.400 al Ministerului Cultelor și Artelor

- Artiștii evrei pot juca pe scenele trupelor particulare evreiești autorizate, iar personalul administrativ va putea fi evreiesc (art. 1). *MO, nr. 221, 22 septembrie 1940*

Regulament aprobat de Ministerul Cultelor și Artelor cu Decizia nr. 55117

- Se interzice evreilor calitatea de membri ai sindicatelor sau ai organizațiilor profesionale de artiști, fiind însă obligați a plăti taxele și cotizațiile spre a li se acorda permisul de lucru.

- Se interzice artiștilor dramatici, lirici, instrumentiști sau diletanți, precum și personalului administrativ și tehnic, de origine etnică română să se producă în trupe sau orchestre evreiești sau în localuri deținute de evrei.

- Artiștii evrei se pot produce numai în formațiuni și localuri evreiești, având pe firmă mențiunea „teatru sau local evreiesc”. *MO, nr. 272, 18 noiembrie 1940.*

Notă: Direcția Generală a Teatrelor aduce la cunoștința tuturor directorilor de companii teatrale, varieturi, orchestre etc., că este interzisă orice activitate artistică sau muzicală a evreilor, în afara localurilor pur evreiești.

Antreprenori

Hotărâre

- Asociația Antreprenorilor de Lucrări Publice și Particulare hotărăște eliminarea membrilor evrei. „*Universul*”, 10 octombrie 1940

Hotărâre

- Autorizațiile antreprenorilor evrei de cinematografe, care expiră la 26 octombrie 1940, nu vor mai fi reînnoite. „*Porunca vremii*”, 16 octombrie

Arendași

Decretul-lege nr. 3347

- S-au declarat nule deplin drept toate contractele de arendare, asociație și administrare între un proprietar neevreu și un arendaș, asociat sau administrator evreu (art. 10).

- Arendașii proprietăților agricole trebuie să fie cetățeni români de origine ariană (art. 2). *MO*, nr. 233, 5 octombrie 1940

Arhitecți

Comunicat 11 octombrie 1940

- Societatea Arhitecților Români, întrunindu-se pentru a serba jubileul de 50 ani de existență, hotărăște eliminarea evreilor din Societatea Arhitecților, „*Timpul*”, 13 octombrie 1940

Decret-lege nr. 2812 din 10 octombrie 1941

- Pentru a fi înscris în Colegiul Arhitecților se cere și certificatul de *naționalitate și origine etnică* – hotărârea de înscriere a Consiliului fiind definitivă și având caracter de act administrativ de autoritate, atacabil pe calea Contenciosului Administrativ. *MO*, nr. 240, 10 octombrie 1941

Artiști plastici

Comunicat

- Sindicatul telor Frumoase exclude pictorii și sculptorii evrei sau cei căsătoriți cu evrei(ce). „*Timpul*”, 12 octombrie 1940

Decret-lege nr. 1811/1942

- Corpul artiștilor plastici a decis că din acest Corp nu pot face parte cei care au cel puțin unul din părinți de sânge evreiesc și care nu sunt creștini sau eventual au trecut la creștinism după 9 august 1940. *MO*, nr. 14222 iunie 1942

Avocați

Decret-lege nr. 3487

- Avocații evrei rămași în barouri nu mai pot presta servicii de orice natură ca: reprezentare în justiție, redactări de acte, consultații etc.

- Sunt exceptați: invalizii, orfanii de război și cei decorați pentru fapte de arme cu „Virtutea Militară” sau alte ordine cu panglică de „Virtute Militară”. Locurile avocaților evrei din contencioase se vor ocupa de avocații creștini (art. 3). Nerespectarea prevederilor se sancționează cu amendă și închisoare. *MO, nr. 243, 17 octombrie 1940.*

Notă. În expunerea de motive a legii, ministrul Justiției, Mihai Antonescu, spune între altele: „Decretul-lege de față este izvorât din noua concepție politică ce stă la baza Statului Național Legionar. Inspirat din principiile naționaliste el are rostul de a face ca elementul românesc să reîntre, și pe acest tărâm, în drepturile lui legitime. De altă parte, în împrejurările actuale, când mulți avocați români din teritoriile cedate și-au părăsit căminurile, Decretul-lege vine să aducă o ușurare în suferința lor, permițându-le să aibă acces în contencioasele ocupate până acum de profesioniștii evrei. În fine, elementul evreiesc prezentând o neînsemnată minoritate în cadrul comunității românești, este firesc ca exercițiul profesiei de avocat să fie limitat, pentru avocații evrei, numai la afacerile coreligionarilor lor”.

Decret-lege nr. 3713

- Se decretează că numai românii creștini pot fi membrii în consiliul barourilor. *MO, nr. 261, 7 noiembrie 1940*

Chimiști

Comunicat

- Asociația Generală a Chimiștilor din România exclde pe membrii săi evrei. „*Cuvântul*”, 17 octombrie 1940

Comerț

Măsuri de limitare a activității comerciale

Comunicat

- Consiliul Uniunii Sfaturilor Negustorești hotărăște omogenizarea conducerii cu elemente române. „*Universul*”, 29 septembrie 1940

Hotărâre

- Consiliul de Miniștri hotărăște a se retrage tuturor evreilor titlul de Furnizor al Curții Regale”. Pe viitor, această onoare se va acorda numai comercianților creștini. „*Timpul*”, 4 octombrie 1940

Comunicat

- Ministerul Educației Naționale a intervenit la Ministerul Economiei Naționale pentru ca acesta din urmă să oblige librăriile evreiești să-și schimbe emblemele și firmele, urmând a se menționa numai numele proprietarului și felul comerțului. „*Timpul*”, 17 octombrie 1940

Hotărâre

- Sfatul Negustoresc din Câmpina a hotărât ca în mijlocul său să nu mai fie decât comercianți români creștini. „*Acțiunea*”, 30 octombrie 1940

Hotărâre

- Breasla măcelarilor din abatorul Capitalei a hotărât excluderea angroșiștilor evrei. „*Universul*”, 30 octombrie 1940

Decret-lege nr. 3758

- Se anulează autorizațiile de debite pentru vânzarea produselor monopolizate C.A.M. de evrei, independent de categoriile din Statutul Juridic, deținătorii autorizațiilor urmând să lichideze cantitățile de produse ce posedă, în termen de 30 de zile (art. 2). Sunt deci eliminați invalizii, văduvele și orfanii de război, evrei. *MO*, nr. 264, 10 noiembrie 1940

Regulamentul decretat de Ministerul Finanțelor

- Se stabilește că ofertanții pentru acordarea concesiunilor produselor monopolizate C.A.M., trebuie să fie cetățeni români, arieni (art. 9). *MO*, nr. 265, 11 noiembrie 1940

Hotărâre

- Camera de Comerț din București hotărăște desființarea comerțului ambulant al evreilor și înlocuirea tuturor reprezentanților de comerț evrei din ramura textilelor. „*Cuvântul*”, 4 decembrie 1940

Decret-lege nr. 410

- În cererea de înmatriculare a unei firme individuale sau colective, se va trece și originea etnică (art. 5 și 8). Comitetul de direcție al Camerei de Comerț va aprecia oportunitatea și utilitatea întreprinderii, având *dreptul de respingere nemotivată* (art. 6). *MO*, nr. 46, 24 februarie 1941

Decret-lege nr. 491

- Se întemeiază „Oficiul pentru desfacerea produselor laminate de fier”, preluarea de reprezentanțe în străinătate și în țară în domeniul fierului, exportul de produse laminate și *românizarea totală a comerțului de fierărie până la finele anului 1941*. „ODESFER” (art. 4, pct. f) *MO*, nr. 51, 1 martie 1941

Decret-lege nr. 655

- Se înființează ORAP, Oficiul român pentru aprovizionarea și distribuția produselor de pielărie, care va colecta și repartiza pieile crude, va conserva și expedia pieile întreprinderilor interesate, va distribui produse semifabricate și va preda piei pentru furniturile militare și nevoile armatei, și va *româniza industria și comerțul de pielărie* (art. 1).

Comercianții și societățile evreiești de pielărie din fiecare județ nu vor primi cota de produse de pielărie maximalizată din cantitatea atribuită județului (art. 24).
MO, nr. 62, 14 martie 1941

Decizia nr. 395 a Ministerului Economiei Naționale

Cererea pentru obținerea autorizației de exercitare a comerțului de cereale trebuie însoțită de: actul de naștere sau botez; dovada cetățeniei și a originii etnice.

Societățile colective și în comandită vor depune un tablou al membrilor, cu arătarea originii lor etnice, precum și lista acționarilor care au participat la ultima adunare generală, cu mențiunea cetățeniei și originii etnice a fiecăruia dintre ei (art. 4).
MO, nr. 184, 6 august 1941

Comunicat nr. 10625 dat de Cabinetul conducătorului statului

Sesizat de unele informațiuni apărute în ziarul „Curentul”, Domnul Mareșal Antonescu a ordonat o anchetă și, găsind întemeiate unele acuzații de speculă și sabotaj aduse unor negustori, a hotărât pedepsirea lor.

Notă: pedepsele s-au aplicat după criteriile de origine etnică!

- N. Teodoru, din Cal. Griviței 122, a pus în vânzare carne alterată și cu viermi. Pedepsa: 6 luni lagăr.

- N. Haimovici a transportat carne în pachete la clienți. Pedepsa: deportare în Transnistria.
MO, nr. 198, 26 august 1942

Ordonanța nr. 2179, Primăria orașului Dorohoi

- Primarul orașului Dorohoi interzice țăranilor de a cumpăra din magazinele evreiești orice fel de mărfuri.

- Dispune închiderea magazinelor alimentare evreiești din oraș și mutarea lor eventuală în piața orașului. Ordonă ca toate magazinele evreiești să placardeze pe ușă sau pe geamul din față ca semn distinctiv steaua lui David, cu indicația că sătenii nu au voie a cumpăra.

- Dispune închiderea tuturor hanurilor evreiești.

Compozitori, interpreți

Decizia Direcției Generale a Teatrelor

- Orchestra Dinu Șerbănescu a fost suspendată pe timp de 10 zile pentru că la repetiții au fost găsiți doi muzicanți evrei. „*Timpul*”, 2 ianuarie 1942

Decizie nr. 9126. Ministerul Propagandei

- Se desființează matricele metalice ale discurilor de gramofon, cu imprimări ale compozitorilor evrei, în termen de 105 zile de la data Deciziei, ele nemaiputând fi puse în vânzare după această dată. *MO, nr. 270, 13 noiembrie 1941*

Contabili

Hotărâre

Corpul contabililor anunță excluderea din Corp a tuturor evreilor. Consecința excluderii este decăderea din exercițiul profesiei. „Curentul”, 26 noiembrie 1941

Corp didactic

Decretul-lege nr. 3438

- Personalul didactic și administrativ de origine evreiască (cei născuți din ambii părinți evrei sau numai tată evreu, indiferent de religie) sunt excluși din învățământul de stat, particular și confesional de toate gradele. MO, nr. 240, 14 octombrie 1940

Electricieni

Comunicat.

- Asociația electricienilor autorizați din București elimină membrii evrei. „Universul”, 7 octombrie 1940

Farmaciiști și farmacii evreiești

Decret-lege nr. 3294, 3 octombrie 1940

- Se interzice arendarea farmaciilor și drogheriilor de orice categorie, evreilor și se desființează pe data apariției legii contractele în curs (art. 1 și 4), proprietarii fiind obligați a lichida într-o lună raporturile cu arendașii. Evreii nu pot fi întrebuințați decât în farmaciile evreiești (art. 2). Diriginții vor fi înlocuiți în termen de o lună, precum și administratorii evrei. MO, nr. 231, 3 octombrie 1940

Decret-lege nr. 3198

- Candații la examenul pentru ocuparea locurilor vacante de farmaciști trebuie să fie de naționalitate română și *de origine ariană*. MO, nr. 271, 14 noiembrie 1941

Decret-lege nr. 3275

- Toate concesiile de farmacii urbane sau rurale, cu hrisov domnesc, cu drept real sau personal, care se găsesc azi deținute de evrei, se sting la intrarea în vigoare a prezentei legi, iar în viitor nu se mai acordă evreilor.

- Concesiunile de farmacii stinse, vor fi declarate vacante de Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale și atribuite noilor concesionari, potrivit normelor din legea sanitară privitoare la exercițiul farmaciei (art. 1).

- Autorizațiile de drogherii eliberate evreilor sau societăților evreiești, pe baza art. 403 din legea sanitară pentru depozite de medicamente și pentru laboratoare de produse medicamentoase, se anulează pe data intrării în vigoare a prezentei legi (art. 2).

- Sunt considerați evrei în sensul acestui decret-lege *toți cei născuți din unul sau ambii părinți evrei, indiferent dacă ei sau părinții lor au fost botezați*

- Sunt societăți evreiești societățile anonime pe acțiuni și în comandită pe acțiuni, în care majoritatea capitalului aparține evreilor, precum și societățile în nume colectiv sau în comandită simplă, în care unul din asociați este evreu (art. 3).

- Se acordă titularilor dreptului de concesiune de farmacie stins prin efectul acestei legi, un termen de lichidare de 60 de zile libere de la data intrării în vigoare a acestei legi, în care timp farmacia va fi condusă de un farmacist diriginte român de sânge.

- Pentru lichidarea drogheriilor, depozitelor de medicamente și laboratoarelor de produse medicamentoase, se acordă un termen de 3 luni, socotit de la intrarea în vigoare a prezentei legi, în care timp vor fi conduse de un farmacist diriginte român de sânge (art. 4). *MO, nr.284, 29 noiembrie 1941*

Regulament nr. 3397

- Candidații înscriși la examenul de clasificare a farmaciștilor trebuie să fie de *naționalitate română și origine etnică ariană* (art. 4, al. b).

Notă. Regulamentul este urmarea legii nr. 1001 din 14 noiembrie 1941 (MO, nr. 271), pentru modificarea unor articole din legea sanitară din 1935. În articolul 363 al legii modificatoare se cuprinde același principiu. *MO, nr. 297, 15 decembrie 1941*

Decret-lege nr. 253, 28 ianuarie 1942

- Se prelungește până la 23 aprilie 1942, termenul de lichidare a farmaciilor evreiești prevăzut în art. 4 din decretul-lege nr. 1039, din 29 noiembrie 1941.

Notă. Termenul anterior era 60 de zile de la publicarea legii; expira deci la 29 ianuarie 1942.

Raportul Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale motivează prelungirea pe faptul că nu s-au terminat concursurile pentru concesiune, la care s-au înscris 800 candidați. Din această cauză ar urma să se închidă 180 farmacii. *MO, nr. 23, 28 ianuarie 1942*

Comunicat al Ministerului Muncii Sănătății și Ocrotirilor Sociale

- Se publică farmaciile vacante și lista candidaților reușiți la examen pentru concesiunea acestor farmacii.

Din 531 farmacii urbane și rurale vacante, 204 au fost concesiuni deținute de evrei, fie prin hrisov domnesc, fie prin drepturi reale sau personale. Toate aceste concesiuni au fost declarate stinse prin decretul-lege nr. 3275, din 29 noiembrie 1941. Din cele 204 concesiuni de farmacii evreiești, jumătate, adică 102, au fost rurale. *MO, nr. 58, 9 martie 1942*

Ingineri

Hotărâre

- Asociația Generală a Inginerilor Români radiază o parte din membrii săi evrei, fără a mai face vreo distincție potrivit criteriilor sau categoriilor prevăzute de Statutul Juridic al evreilor. „*Timpul*”, 13 septembrie 1940

Notă. Ziarul „*Timpul*”, anunțând aceasta, adaugă că va urma un al doilea lot de radiați, astfel că A.G.I.R. exclude restul de membrii evrei. „*Porunca Vremii*”, 10 octombrie 1940

Decret-lege nr. 575

- Regia Autonomă C.F.R. poate rechiziționa sub formă de diurniști pe inginerii evrei îndepărtați pe baza Statutului din 9 august 1940, cu salariul din momentul concedierii, pe durata lucrărilor a căror autorizare s-a dat. *MO*, nr. 57, 8 martie 1941

Hotărâre

Colegiul Inginerilor hotărăște – în baza avizelor Consiliului Superior al avocaților publici:

- Radierea inginerilor evrei care nu fac parte din categoria a doua;
- Radierea inginerilor evrei din categoria a doua, înscriși în Colegiu după data de 9 august 1940;
- Anularea înscrierilor în registre a specialiștilor evrei;
- Anularea înscrierilor a antreprenorilor evrei care fac parte din categoria I și a III-a, autorizați să execute lucrări;
- Retragerea avizului pentru exercitarea profesiei inginerilor evrei supuși străini.

În Monitorul Oficial se publică listele nominale complete ale tuturor inginerilor și antreprenorilor evrei vizați de această hotărâre. *MO*, nr. 50, 27 februarie 1942

Comunicatul Ministerului Lucrărilor Publice

- Se publică completarea listei inginerilor și antreprenorilor evrei radiati din Colegiul Inginerilor în baza dispozițiilor statutului juridic al evreilor din 9 august 1940. *MO*, nr. 9/43, 12 ianuarie 1943

Medici și corp sanitar

Hotărâre

- Adunarea generală a medicilor stomatologi exclude din asociație membrii evrei. „*Universul*”, 10 octombrie 1940

Hotărâre

- Societatea Română de Otto-Rino-Laringologie exclude pe membrii săi evrei. „*Timpul*”, 12 octombrie 1940

Decret-lege nr. 3789, 15 noiembrie 1940

- Medicii de religie mozaică sau creștinați și femeile medici de origine evreiască, fie că sunt creștinate sau căsătorite cu români, sunt excluși din Colegiul Medicilor (art. 39).

- Ei vor forma o asociație profesională pentru fiecare județ condusă de un singur președinte, numit sau revocat de către Comitetul Județean al Colegiului Medicilor Români (art. 4), până la data rezolvării radicale a problemei evreiești din România.

- Medicii evrei vor putea profesa provizoriu în cadrele decretului-lege (art. 39, al. 2), dar numai în localitățile unde au domiciliul real; sunt excluși de a practica în stațiile balneare sau climaterice sau de a face consult cu medici creștini (art. 40).

- Medicii evrei vor îngrijii numai bolnavii evrei (art. 42).

- ~~Nu vor putea practica medicina în viitor, decât evreii cetățeni români, care la data decretului-lege au fost înscrși în Colegiul Medicilor și dacă au fost stabiliți în România înainte de 1 iunie 1919 (art. 43).~~

- Medicii evrei vor fi obligați să poarte o insignă după modelul stabilit de Colegiu, și firma, rețetele și reclamele lor vor fi însoțite de inscripția „medic evreu” (art. 45 și 53).

- Se interzice medicilor evrei sau asociațiilor lor de a edita sau colabora la reviste sau publicații științifice sau profesionale; sau de a fi membri sau a asista la ședințele societăților științifice (art. 55).

- Medicilor creștini li se interzice de a îngriji pe bolnavii evrei, cu excepția cazurilor de urgență (art. 7), sub pedeapsa închisorii de la 5-15 zile și amenzi de la 500-1000 lei. *MO, nr. 269, 15 noiembrie 1940*

Decret-lege nr.23325 al Ministerului Apărării Naționale

- Medicii, farmaciștii, inginerii și arhitecții evrei vor putea fi rechiziționați în armată pe timpul concentrărilor prelungite și războiului, fiind asimilați gradului avut și cu solda corespunzătoare (art. 1), adăugându-se la numele lor – ocupația (art. 2) și purtând semne distinctive, stele în 6 colțuri, pe hainele militare (art. 3) *MO, nr. 37, 13 februarie 1941.*

Regulamentul Ministerului Sănătății

- Cererile pentru admiterea în instituțiile de surori de ocrotire, trebuie însoțite de certificatul de naționalitate (art. 7), neputând fi admise în Institutele de Stat decât cele de cetățenie română și de origine ariană. *MO, nr. 280, 25 noiembrie 1941*

Decret-lege nr. 572

- Prin legea de unificare a normelor de recrutare a personalului medical pentru instituțiile publice, pentru cele de utilitate publică, precum și pentru cele particulare ce primesc subvenții de la stat, județ sau comună, se precizează că toți candidații, pentru a fi admiși la concursuri sau examene de clasificare, trebuie să fie cetățeni români, de origine ariană (art. 5). *MO nr. 47, 24 februarie 1942.*

Decret-lege nr. 739

- Regulamentul pentru ocuparea posturilor de externi de spitale, prevede în art. 6, al. b, că pentru admiterea la concurs, candidații trebuie să fie de naționalitate română și de origine ariană. *MO, nr. 60, 11 martie 1942*

Meseriași, ucenici

Hotărâre

- Ministerul Finanțelor dispune anularea brevetelor de băuturi spirtoase aparținând evreilor, indiferent de categoria statutului juridic din care fac parte. *„Cuvântul”, 23 octombrie 1940*

Decret nr. 67794, Ministerul Muncii.

- Se suspendă înregistrarea contractelor de ucenicie ale ucenicilor evrei, anulându-se cele făcute după 16 noiembrie 1940. *MO, nr. 303, 24 decembrie 1940*

Decret nr. 64504, Ministerul Muncii

- Se suspendă eliberarea și preschimbarea titlurilor de capacitate profesională a meșterilor și lucrătorilor evrei. *MO, nr. 303, 24 decembrie 1940*

Decret nr. 75782, Ministerul Muncii

- Se interzice evreilor înregistrarea contractelor de ucenicie și eliberarea cărților de capacitate și a brevetelor de meserie.

- Contractele de ucenicie între patronii evrei și ucenici români etnici, se vor înregistra de la caz la caz (art. 1). Cărțile de capacitate eliberate și preschimbate evreilor se anulează. *MO, nr. 34, 10 februarie 1941*

Decret nr. 97484, Ministerul Muncii

- Se anulează contractele de ucenicie în curs ale ucenicilor evrei, fie că patronii sunt evrei sau creștini, menținându-se cele ale ucenicilor români cu patroni evrei până la îndeplinirea stagiului sau încetarea funcționării patronului evreu (art. 1, al. 1-2).

- Se anulează și se ridică pe ziua concedierii din întreprinderi, cărțile de capacitate ale lucrătorilor și meseriașilor evrei salariați, precum și acelea care nu aparțin unuia cu brevet de meserie la termenele la care vor fi concediați din întreprinderea la care lucrează, potrivit decretului-lege de românizare (art. 1, al. 2) și se anulează cărțile eliberate lucrătorilor și meseriașilor evrei, care nu lucrează pe contul unui patron, ci independent, dacă n-au calitate de patron dovedită cu brevetul de meserie (art. 1, al. 4).

- De la data deciziei, nu se vor mai înregistra contracte de ucenicie pentru ucenici și patroni evrei și nici nu se vor mai elibera cărți de lucrător, de meșter și brevete evreilor, rămânând valabile numai cărțile de meșter ale patronilor care posedă și brevete. Măsura se aplică și evreilor supuși străini (art. 3).

- Se consideră evrei toți cei ce au un părinte sau bunic evreu, exceptându-se acei ai căror bunici s-au botezat înainte de nașterea părinților. *MO, nr. 69, 22 martie 1941*

Decret nr. 124608, Ministerul Muncii

- Se retrag pe data prezentei decizii, toate autorizațiile de funcționare date de Ministerul Muncii, cursurilor profesionale de ucenici, ucenice, înființate și susținute de Comunitățile israelite, precum și tuturor școlilor care funcționează în cadrul acestui departament, la care frecventează elevi de rit mozaic. *MO, nr. 269, 12 noiembrie 1941*

Decret-lege nr. 1981

- Legea pentru reglementarea calificărilor profesionale în industrie, prevede că: „nimeni nu poate exercita în orice întreprindere industrială, de orice fel, particulară sau publică și de orice importanță, vreuna din meseriile propriu-zise, dacă nu posedă cartea de calfă sau cartea de meșter” (art. 8), dar se precizează că: „sunt admiși la calificarea profesională în industrie și deci se pot angaja ca ucenici și pot dobândi cărțile de capacitate profesională, numai cetățenii români neevrei, sau sub rezerva reciprocității, – străinii neevrei” (art. 14). Evrei în sensul acestei legi, sunt cei considerați ca atare de legea românizării personalului din 16 noiembrie 1940. Dispoziția este repetată în art. 56 care interzice chiar eliberarea cărților de muncitori necalificați evreilor. Cele eliberate păstrează valabilitatea până la datele prevăzute de legea românizării personalului. *MO, nr. 165, 18 iulie 1942*

Adresa nr. 60439, Subsecretariatul de Stat al Muncii

- Serviciul pregătirii și calificării profesionale din Ministerul Muncii comunică că meseriași evrei, cărora li s-au anulat cărțile de capacitate profesională, pot fi autorizați să exercite legalmente meseria, dacă fac parte din următoarele categorii:

- Urmași ai morților din războiul 1877, dacă actualmente sunt creștini;
- Invalizi din războiul 1916-1918;
- Orfani din războiul 1916-1918.

„*Gazeta Evreiască*”, nr. 37, 17 octombrie 1942

Decizia nr. 85512 a Subsecretariatul de Stat al Muncii

- Întemeindu-se pe dispozițiunile art. 14 din Decretul-lege nr. 517, din 18 iulie 1942, pentru reglementarea calificărilor profesionale, Subsecretariatul de Stat al Muncii anulează cărțile de capacitate profesională a unui număr de 807 meseriași evrei, indicați nominal în decizie. *MO, nr. 279, 29 noiembrie 1943*

Decret nr. 92468 a Subsecretariatul de Stat al Muncii

Întemeiat pe un raport al Inspectoratului Regional al Muncii și pe dispozițiunile decretului-lege nr. 3825, din 16 noiembrie 1940 (decretul-lege pentru românizarea personalului), Sub.St.M.M.O.S. decide că evreii nu pot exercita meseria de asistent de cereale (epistat) și nici pe cea de revizor sau controlor care ar putea camufla pe cea de epistat. „*Universul*”, 23 ianuarie 1943

Decret nr. 32456 a Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirii Sociale

- Subsecretarul de Stat pe lângă Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirii Sociale decide anularea nominală a 1327 cărți de lucrători și meșteri evrei. *MO, nr. 178, 3 august 1942*

Militari de carieră

Decret-lege nr. 3984, privind statutul militar al evreilor.

- Au fost excluși toți evreii din armată, s-a specificat și eliminarea ofițerilor și subofițerilor activi a maiștrilor, submaiștrilor și agistelor, care s-au șters din controale. *MO, nr. 287, 5 decembrie 1940*

Salariați de orice categorie

Decret-lege nr. 3825

- Toate întreprinderile civile sau comerciale, de orice natură, aparținând persoanelor fizice sau persoanelor juridice, cu sau fără scop lucrativ, precum și asociațiile, fundațiile și stabilimentele de orice fel nu vor putea avea în serviciul lor salariați evrei, decât în condițiile prezentului Decret-lege (art. 1).

Se exceptează instituțiile evreiești cu caracter strict religios sau cultural.

- Stabilimentele prevăzute la articolul precedent sunt obligate să concedieze salariați evrei până la 31 decembrie 1941, la datele ce se vor stabili prin decizii date de Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, publicate în Monitorul Oficial. Art. 2.

- Salariații evrei concediați în temeiul prezentului Decret-lege au dreptul de a fi întrebuințați pentru lucrări de utilitate publică, după normele ce se vor stabili prin jurnalul Consiliului de Miniștri. Art. 3.

- Se consideră salariat, în înțelesul prezentului Decret-lege, orice persoană care în schimbul unui salariu prestează un serviciu, indiferent dacă acesta este manual sau intelectual, precum este personalul de conducere, cu excepția patronului întreprinderii, cel administrativ, tehnic, de specialitate sau muncitoresc, oricare ar fi modul de salarizare și indiferent de durata sau condițiile de prestare a serviciului. Sunt asimilați salariaților: ucenicii, practicanții, precum și cei care lucrează pentru patron fără a primi vreun salariu. În caz de împiedicare și numai pe durata ei, patronul poate fi reprezentat în atribuțiile lui de un membru al familiei sale. Sunt considerați membrii ai familiei, în sensul acestei legi, soțul și copiii, precum și ascendenții. Art. 5.

- Sunt evrei, în înțelesul legii de față, cei născuți din ambii părinți evrei sau numai din tată evreu, indiferent de religie. Copiii naturali urmează condiția juridică a mamei. Art. 6.

- Nu intră în prevederile articolului precedent:
  - urmașii direcți ai voluntarilor, invalizilor și morților din Războiul pentru Independență din 1877, dacă actualmente sunt creștini;
  - invalizii din Războiul pentru Întregirea Neamului;
  - orfanii rămași de pe urma celor căzuți în Războiul pentru Întregirea Neamului din 1916-1918. Art. 7.

- În vederea formării de elemente specializate, Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale va putea impune întreprinderilor angajarea de personal român pe lângă salariați specialiști evrei sau străini. Personalul angajat în aceste condiții va fi retribuit de întreprindere în primul an cu salariu cel puțin 50% din salariul specialistului evreu sau străin pe lângă care a fost atașat, iar în anii următori cu 75%. În caz de absolută necesitate, apreciată de la caz la caz, această dublare poate fi prelungită și peste termenul prevăzut la art. 2, pe termene de încă șase luni, cu aprobarea specială a Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, prin decizii publicate în Monitorul Oficial. Art. 10.

- Întreprinderile, asociațiile, fundațiile și stabilimentele prevăzute la art. 1 care nu se vor conforma prezentului Decret-lege, precum și deciziilor date de Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, în temeiul acestei legi, vor fi preluate pentru exploatare de către stat. Art. 11. *MO, nr. 270, 16 noiembrie 1940*

Decret-lege nr. 2029

- Pentru a fi admis în Administrația P.T.T., se cer printre alte condiții și origine etnică românească. *MO, nr. 262, 4 noiembrie 1941*

Scriitori

Hotărâre

- Comitetul de conducere al Societății Scriitorilor Români decide eliminarea din sânul societății a tuturor scriitorilor evrei. „*Timpul*”, 4 octombrie 1940

Comunicat

- Se interzice în bibliotecile publice consultarea lucrărilor autorilor evrei. „*Cuvântul*”, 25 octombrie 1940

Comunicat

- În legătură cu lista scriitorilor evrei din România afișată în toate librăriile din țară și instituțiile culturale, Ministerul Propagandei Naționale aduce la cunoștință:

- Vânzarea operelor acestor scriitori este oprită cu desăvârșire în librăriile românești.

- Bibliotecile școlare și cele publice de orice categorie precum și bibliotecile diverselor instituții de stat și particulare vor înlătura aceste lucrări definitiv. Fac excepție de la această măsură depozitele legale și următoarele biblioteci: Biblioteca Societății Scriitorilor Români, Biblioteca Fundației Al. și Aretia Aman din

Craiova, Biblioteca I.C. Bibescu din T. Severin, Biblioteca comunală din Timișoara, Biblioteca Palatului Cultural din Arad, Biblioteca Seminarilor de Limbă și Literatură Română de pe lângă Universități, Biblioteca Astrei din Brașov, Biblioteca Ureche din Galați. Aceste biblioteci, ca și depozitele legale, sunt însă îndatorate să scoată din cataloage fișele cuprinzând lucrările acestor scriitori, întocmind un fișier deosebit, accesibil numai în interes științific și cu aprobare specială a directorilor acestor biblioteci. Cei ce doresc să procure aceasta, se vor adresa la Direcția Propagandei din Ministerul Propagandei Naționale, B-dul Lascăr Catargiu 31; în provincie distribuirea lor se face prin prefecturile de județ. Autoritățile și întreg publicul românesc sunt rugate:

- Să arate orice abateri de la dispozițiile de față;
- Să comunice, în scris, numele adevărat și pseudonimul scriitorilor evrei care nu sunt cuprinși în această listă, Direcției Propagandei, B-dul Lascăr Catargiu 31, București. „*Curentul*, 5 noiembrie 1942

Ziariști

Hotărâre

- Federația Sporturilor anulează permisele de intrare, pe Arenele sportive, ale ziariștilor evrei. „*Timpul*”, 20 septembrie 1940

Hotărâre

- Uniunea Ziariștilor profesioniști elimină pe toți membrii săi evrei. „*Universul*”, 27 septembrie 1940

Difuzarea idișului între cele două războaie mondiale și după, în România

de HARRY KULLER

Considerațiile de față nu sunt ale unui vorbitor curent de limbă idiș, ci doar ale unui cititor de literatură idiș, care a deprins limba în copilărie ca mamelușan și la heider, dar apoi, timp de 60 de ani, n-a mai avut cu cine și pentru cine s-o vorbească. Cazul meu este al cvasitotalității generației mele, trecută prin școli românești, practicând profesiuni umaniste care solicitau o temeinică stăpânire a limbii române. Dar la mine, „nigunul” idiș, deprins în copilărie, a rămas până astăzi în vorbire și sunt bucuros că nu mi s-a estompat: poate și pentru că, citind idiș, îngânam în sinea mea, aceste cuvinte potrivit expresiei „Idișul cântă”. Au existat, însă, unii care în comunism, dar și înainte de război, se jenau până să și audă idiș, necum să vorbească. În *Memoriile* sale, o renumită poetă, talentată și sensibilă, evreică – Maria Banuș – scria în legătură cu idișul:

„Când aud idiomul adus din Germania, trecut prin ghetourile poloneze și rusești, modulat, cântat, târăgănat, un val de sânge fierbinte îmi inundă fața, mi-e rușine de această veche limbă a diasporei, și câteodată, față de cei care o vorbesc: chipurile palide, urâțite, schimonosite de vremuri de umilință și de mizerie...” Și continuă:

„Doamne de ce ai făcut să mă nasc în mijlocul acestor frați? De ce nu m-am născut pe un picior de plai, pe o gură de rai?... De ce nu m-am născut într-un conac de stil brâncovenesc? De ce m-am născut pe strada Sfânta Vineri, vizavi de Templul Coral?” („*Sub camuflaj*”. Jurnal. 1943-1944, București, 1978).

Cele de mai sus au fost scrise când poeta avea 30 de ani, dar încredințate tiparului aidoma când avea 64 de ani! Ceea ce n-a exclus ca aceeași poetă să scrie, spre bătrânețe, versuri dintre cele mai inspirate despre Holocaust.

Este, însă, un fapt că opinia despre idiș a multor creatori evrei asimiliști, comuniști sau fie și numai integraționiști era similară cu a Mariei Banuș.

Pentru aceștia idișul era o limbă a vulgului evreu, nu oferea distincție, trebuia să dispară odată cu ghetoul evreiesc. Or, paradoxal, cum voi arăta mai încolo, intelectualii „de stânga”, atunci când voiau să se adreseze maselor evreiești, acceptau din rațiuni „tactice” acest vehicul lingvistic. Despre chestiunea aceasta – cu tentă politică – mai încolo însă.

Aici, în introducere, mai vreau să evoc o întâmplare personală legată de idiș. În anii '50, dat fiind trecutul meu sionist, fusesem concediat de la un institut academic: și șomam. Se găsea însă un post de bibliotecar-adjunct la o bibliotecă idiș periferică (din raionul T. Vladimirescu). După ce am trecut „proba” de cititor de scriitură idiș, angajarea mi-a fost respinsă pe motiv că nu prezint garanții politice pentru a manipula cărți într-o limbă... străină și putând astfel prejudicia educația clasei muncitoare evreiești. A fost angajat un altul care nu cunoștea alfabetul idiș-ebraic și nici limba. Așadar, de limba idiș se îngrijea „partidul”, iar intelectualii neînregimentați (nu eram membru de partid) nu prezentam suficiente garanții ideologice.

Diseminarea idiș-ului între cele două războaie

Nu îmi propun – în cele ce urmează – un studiu critic sau istoric asupra creatorilor de literatură și cultură idiș din România, nici chiar sub aspectul contribuției lor la rafinarea unui idiom. Idiom care în specificitatea sa locală (datorată înrădăcinării, sau dimpotrivă, a dislocării, a vagabondajului spiritual ducea la o reflectare mai largă a condiției și existenței evreiești, decât cea strict românească) punea nu puține probleme cercetării. Cum nu puțini sunt poeții, prozatorii și dramaturgii „evreo-români” de limbă idiș care să fi suferit sau provocat influențe Central și Est europene, depășind astfel granițele României Mari, din interbelic.

Distinși literați și filologi au prezentat deja cu o competență deosebită asemenea aspecte.

Obiectul rândurilor de față îl constituie problema sociologică a vorbitorilor de limbă idiș în România perioadei la care mă refer, ca și problema unor „stimuli” meniți să perpetueze folosirea acestei limbi în comunicarea curentă dar și în acțiunea unei culturalizări “de masă”, nu ferită de anumite influențe politice.

Pe prim plan stă însă aspectul de limbă vernaculară a idiș-ului, cu dinamica sa stihinică de câteva veacuri, fapt pentru care a și zămislit un folclor idiș, o prezență vie și permanentă în limbă cu multe elemente din folclorul neoaș, românesc, al satului, al micilor orășele cu superstițiile,

obiceiurile, legendele, melodiile – împletite adeseori cu elementele hasidice și cu „etica romantică” asociată acestui curent născut în regiunea carpatică. Unul dintre primii filologi și folcloriști evrei din România, care s-a aplecat cu multă vocație și dăruire asupra fenomenului lingvistic idiș, *y compris* din unghiul de privire amintit mai sus, a fost, după cum se știe, dar se amintește rar, savantul evreo-român Lazăr Șăineanu, care în condițiile unei regretabile rămânări în urmă, la vremea sa, a lingvisticii idiș, a prezentat o imagine cât mai autentică, obiectiv fondată, a individualității acestui idiom, a bogatei literaturi culte și populare întrupate în formele și structurile sale. O rațiune pentru care, releva Șăineanu, idișul a cunoscut mai multe talveguri „dialectale”, inclusiv cel de pe aceste meleaguri. În ce privește varianta de idiș din România vremii (sfârșitul secolului XIX) Șăineanu considera că ea nu este încă defel studiată, fapt pentru care a și conceput în numele Societății istorice evreiești „Iuliu Barasch” un Apel, zis „pentru studierea dialectului evreo-german din arealul românesc”.

Vorbitori de idiș. Doar câteva recensăminte generale (1930, 1947, 1956, 1966, 1977, 1992) au consemnat numărul vorbitorilor evrei de limbă idiș: erau cam 3/5 din întreaga populație evreiască la cel dintâi recensământ (de 500.000), apoi, descrescând, până la 2/5 la cel din urmă. Breviarul statistic al populației evreiești din România (București, 1943), întocmit pe baza Recensământului locuitorilor având sânge evreiesc, efectuat la 20 mai 1942, respectiv iulie '42, pentru Bucovina și Basarabia, nu oferă date cu privire la vorbitorii de limbă idiș.

Comparând cu vorbitorii de ebraică, arătăm că aceștia din urmă nu au constituit nicicând obiect de înregistrare statistică: după unele estimări – care trebuie luate *cum grano salis* – erau circa 10 mii la începutul secolului XX, câteva mii între cele două războaie. Astăzi, evreii, cetățeni români vorbitori de limbă ebraică sunt foarte puțini, dar cu oarecare tendință de a spori în rândul tineretului. În București, nici vorbitorii de limbă idiș nu mai sunt azi decât câteva zeci – în cvasitotalitatea lor de vârstă a treia – la o populație evreiască de circa 4.000, deci într-un raport de 1 la 150. Tineretul nu mai cunoaște această „limbă”: cei care intenționează să emigreze în Israel (sub o sută pe an) învață limba ebraică la Talmud Tora sau cu profesor particular ori ca autodidacti, în familii de israelieni, nu puține aflate în România.

Acesta fiind aspectul cantitativ al chestiunii vorbitorilor de idiș și ebraică în contextul local, ne vom axa în cele ce urmează, pe unele aspecte calitative ale idișismului în România Mare, când integrarea unor provincii ca Basarabia, Bucovina, Maramureșul a adus cu sine și o numeroasă

populație evreiască vorbitoare și răspânditoare de idiș, și care întreținea contacte cu evreii din țară tot în această limbă.

Răspânditorii. În vechea Românie, printre curențele socio-culturale ce au străbătut evreimea din Moldova și Muntenia, avem în vedere pe cele denumite emancipaționism, integraționism, asimilism, aculturaționism, socialism, sionism, ortodoxism și haskalism, doar cele două din urmă, dar mai ales ultimul, stimula răspândirea idișului sub forma sa „tot mai îngrijită”, recte influențată de cultura idiș, de literatura specifică, de trendurile cu meniri întru forjarea unei identități etnice străbătută și de valorile laice ale modernității. Curentul ortodoxist, preponderent religios, stimula culturalizarea religioasă, iudaică, în principal prin limba ebraică veche a Torei, în care se învăța la heider himușul, iar apoi Ghemara etc., dar și prin limba idiș, maternă pentru cea mai mare parte a enoriașilor evrei și folosită ca juxtă la heider sau în sinagogi. Excepție făceau sefarzii, a căror limbă de comunicare era ladino.

Trebuie relevată în cazul așkenazimilor importanța cărților populare de rugăciune cu text ebraic, dar și traduse în idiș (faimoasele Thina, cu rugăciuni pentru tot anul, și Tena Varena – povestiri biblice, pericope, interpretate în stil popular și destinate cu precădere femeilor) – și care au jucat un rol major în ridicarea „mamelușan”-ului, de la stadiul de limbă de casă, sau chiar de „baltă”, la un nivel de sintaxă și semantică impus de prestigiul textului. Au mai avut oarecare circulație texte ca „Șifrei refues” (cărți de medicină) („Sipurei maies”) povestirile rabinului Nahman din Brațlav ș.a. Părinții mei le mai aveau încă pe toate în casă, ca și scrierile laice ale lui M.M. Sforim, Pereț, Șalom Alehem.

Hascaliștii, fiind în esența lor luminiști, mendelssohnieni, nu concepeau iudaismul doar ca mozaism, ci și sub forma unei culturi cu deschideri laice, seculare – vehiculate prin limba țării, prin ebraica modernă, prin limbile moderne în general, dar în primul rând prin idișul cunoscut de masa evreiască. În acest fel, ei au introdus în case literatura idiș-laică, care vădea o deschidere evidentă spre cultura în care se vehiculau valori ale modernității.

De n-ar fi să exemplificăm decât cu personalități ale Hascalei ca M.E. Finkelstein, Frenkel, Meyerhoffer, Waldberg, Goldenbaum, Beniamin Schwarzfeld, Așer, Weinberg, Ipcar etc., etc. – care încă la finele sec. XIX au creat gazete, au făcut să apară scrieri în limba idiș. Vezi de pildă Gazeta româno-evreiască, în română și idiș. În revanșă, „Israelitul român” și „Romänische Post” vor fi anti-idișiste.

În perioada interbelică, diferențierile sociale intra-evreiești au dus la un mai pronunțat decalaj între burghezia integraționistă și cvasiasimilistă cu orientare „lingvistică” modernă (limbi de circulație, limba română) și clasele de jos (chiar și mica burghezie) care doar ele n-au abandonat limba și cultura idiș. O atare propensiune era stimulată în acest răstimp și de anumite curente de stânga. Gruparea socialiștilor de obârșie evreiască din Iași folosește idișul în propaganda sa marxistă încă din anii războiului prim mondial.

Între 1909-1920, borochoismul poalesionist din Moldova și București folosește și el idișul, iar sub influența sa iau ființă grupările „Licht” (Iași) și „Der Hammer” (Brăila).

„Secțiunea evreiască” a partidului Socialist Român editează publicația „Der Wecker” și la 1 mai 1920 se manifestează la București cu pancarde în idiș. Aceeași grupare poartă, în întreaga Moldovă, campania electorală din 1920 în limba idiș.

În 1923, în jurul „Trupeii din Vilna” se încheagă o nouă grupare de idișiști activi cu propensiuni „de stânga”.

Între 1924-1930, „Federația Ligilor Culturale Evreiești din România”, militează pentru folosirea idișului în școli, cursuri, colonii școlare, presă, edituri, teatru, și recomandă evreimii participarea la mișcarea revoluționară. „Liga” avea ramificații pe întreg teritoriul țării.

Între 1934-1935, Comitetul „Pro-Birobidjan” relevă forma cultural-idișistă, a operei de restratificare a evreilor.

Între 1936-1938, se afirmă prin activitatea lor idișistă: organizația de front popular evreiesc antifascist, „Acțiunea evreiască”, organizația „Uniunea Israelită” și „Asociația tinerilor scriitori, publiciști și artiști evrei”.

Sub guvernarea Goga-Cuza un grup de scriitori și publiciști evrei cer libertatea idișului, interzis în provincie, apărându-l și în procesul scriitorului idișist Ocniter, acuzat pe nedrept de insultă la adresa religiei creștine.

Între 1939-1940, „Comitetele de colaborare” – formă a frontului antihitlerist creat de cercurile de stânga și progresiste evreiești – se afirmă, în Capitală și provincie, prin organul „Înfrățirea”, pro-idișist.

După 23 August 1944, militează pentru idișism organizația „Uniunea Israelită” și apoi IKUF-ul, la care mă voi referi în ultima parte a articolului.

Toate aceste „înjghebări”, trebuie s-o recunoaștem, aveau o orientare „de stânga” dar nu neapărat cominternistă. Căci spiritul social-democrat al unor gazete ca „Der Weker” (seria a doua 1915/1916) sau „Licht” (1914/1975) mai răzbătea în manifestările pro-idișiste din interbelic. Licht și cercul cu același nume, dezvoltat în jurul ei, vădea, de pildă, evidenta

orientare spre valorificarea tradițiilor iudaist-umaniste și promovarea valorilor naționale noi, create nu în ultimul rând și cu ajutorul vehicolului lingvistic idiș. Revista înfierează asimilismul, exaltă virtuțile de evreitate în masa mic-burgheză din „ștetl”, este elogiata romanticul luftmensch. Literatura marilor scriitori de limbă idiș este văzută ca un principal instrument de pedagogie socială.

Licht a fost nu doar o publicație, ci fermentul primei mișcări literare moderne idiș în România, afirmată ca răsunset la Conferința idișistă de la Cernăuți (1908) și al activității Asociației culturale Toynbee din Iași. Figurile centrale ale acestei mișcări au fost: I. Botoșanski (1885-1964), venit din Basarabia și emigrat în America în 1923, I. Gropper (1890-1967), Efraim Waldmann (1893-1917), Matatias Friedman (1892-1917).

După primul război mondial (1916-1918), cum aminteam, s-a triplat aproape numărul populației evreiești a țării. În plus, evreii din Basarabia, Bucovina și chiar din Ardealul de Nord aveau un nivel ridicat de cultură idiș, fiind într-un mare număr și vorbitori de limbă idiș. Cultura respectivă – și chiar limba – se resimțeau însă sensibil de influențe ruse, galițiene, germane, polone, maghiare, fapt pentru care Chișinău, Cernăuți, Satu Mare joacă în interbelic un rol de seamă ca Centre de creație culturală-evreiască din România. Dar nici Iașii Moldovei și chiar Bucureștiul nu se aflau mai prejos, cu atât mai mult cu cât toate aceste centre – și multe altele din Moldova, Transilvania, Banat – interacționau.

Creatorii de idiș erau ubicui. De pildă: Ițic Manger, născut la Cernăuți, trăit la Iași – unde se publică primul volum de versuri *Stern oifn dah* (Stele pe acoperiș) – a petrecut un sejur îndelungat în Polonia, după care a activat la Paris, Londra, New York și Israel. Sau Moise Altman (1890-1981), cu lucrări scrise la București, apoi în U.R.S.S. și Argentina, sau Eliezer Steinberg (1880-1932), considerat seniorul fabulei idiș, dar cu scrieri și în română, ebraică, rusă.

Iacob Sternberg (1891-1974), venit în România la vârsta de 25 ani, a lăsat un siaj larg în urma sa ca om de teatru și spectacole revuistice.

Bucovineanul Shlomo Bickel (1896-1970) devine mentorul mișcării literare idiș în Capitala țării, unde volumul său de eseuri *In zih und arum zih* (În sine și în jur) a fost dintre cele mai gustate. Emigrat în America, va publica acolo mai multe volume, cunoscute și în România. Leib Druker (1902-1941) a creat la Iași și Cernăuți piese de teatru jucate de trupele idiș din toată țara – și nu erau puține.

Remarcabile sunt lucrările lui Baruh Hager (1905-1985) pe teme de viață hasidică: *Oifn Veigh* (Pe drum), de pildă, a apărut la București în 1946.

Dintre longevivi, i-aș aminti pe Ițik Kara (1906-2001), care în 1947 publică în idiș volumul *30 de ani de literatură idiș în România*, iar apoi – pentru teatrele idiș din Iași și București – numeroase piese pe care le monta și regiza tot el. De menționat volumele sale ultime, *Literarische dermonunghen* și *Portretn und essein*, apărute la București, primul în 1975, ultimul, în 1978.

Desigur, dacă s-ar opera o periodizare a zecilor de literați care au scris în diverse etape în limba idiș, rafinând-o și îmbogățind-o, câte nume, câte scrieri și câte acțiuni și spectacole n-ar trebui evocate!

Într-o bibliografie sumară pe care am inclus-o într-o lucrare intitulată *Contribuția evreilor din România la cultură și civilizație* – și a cărei ediție secundă a apărut recent la Editura Hasefer – sunt pomenite peste 100 de nume de scriitori de limbă idiș și câteva sute de cărți, alături de ample referiri la teatrul idiș, cu creatorii și actorii săi.

O întreagă secțiune a acestei vaste lucrări colective este consacrată culturii idiș în România, teatrului idiș cu precădere.

Sunt amintite cohorte de oameni de litere, de teatru ș.a.m.d. Printre alții, considerați mai importanți: marele Goldfaden, Zelik Bardicever (1900-1937), născut la Bălți, Iacob Groper (1890-1966), sufletul acelei prodigioase mișcări ieșene „Licht”, despre care arătăm că a inițiat în cultura idiș din România o adevărată „epocă Licht”. Revista „Licht” poate fi considerată ca începutul literaturii idiș evreo-române, crescută pe sol românesc și inspirată din seve locale, din copilăria petrecută aici.

Groper evocă viața sa pe aceste meleaguri, copilăria mai cu seamă, în versurile:

„De-am putea pe prispa [hederului] din nou să şușotim
Să șlefuiam arătătoare
Și snoave să povestim
Din nou ne-ar lumina albastrul cer senin”.

(Din *Unui prieten*)

Groper nu a scris o a doua carte după *În umbra unei lespezi*, dar Comisia pentru moștenirea sa literară, în speță Eliezer Frenkel ș.a., s-au îngrijit în final să-i adune în volum lucrările sale risipite (articole, eseuri, lirică etc.) ca și aprecierile făcute despre poet de Dov Sadam, Bickel, Rubin, Spiegelblat ș.a.

Iacob Groper, socot, este pregnant și relevant, poate chiar concluziv pentru ceea ce am putea numi cultură idiș-românească, adică de inspirație și respirație românească. Ipoteză care, desigur, este de discutat chiar și în legătură cu un Manger, care străbătut de nostalgie „românească” scrie:

„Hai să mergem la Verești
(și-n căruță fie)
Mai zburdă acolo, lângă Prut
Anii din copilărie”.

Revenind la șirul unor alți oameni de litere din seria idiștilor-români (concept care trebuie luat *cum grano salis*), mai amintim de Moise Altman, Iso Shapira (1903-1980), născut la Suceava, într-o casă moldovenească modestă păstrătoare a „idișkeit”-ului, Israel Bercovici (1921-1988), născut la Botoșani. Să amintim chiar și de Simele Schneider (1923-1996) – poliglotă, ca și multiculturaliști și mulți alții – care în versul: „Gonesc pâraie, râuri curg acolo vioi” etc., etc. s-o fi resimțit și de pe urma experienței ei de viață ca inginer de poduri și șosele pe coclaurile românești.

Și de ce nu, chiar Alexander Spiegelblatt (1927), din Câmpulung Moldovenesc, și care în cartea sa autobiografică *Durh'n spaktiv a Zeigermacher (Prin lupa unui ceasornicar, Tel Aviv, 2000)* evocă cu nostalgie copilăria sa... românească, viața pașnică, provincială, a orașelului – curmată, brusc însă, când cu întreaga sa familie și evreime locală trăiește tragedia deportării în Transnistria. După război, la București, Spiegelblatt va fi unul dintre cei care va lucra în redacția revistei idiș „Ikuf-Bletter”.

Cu acest ultim nume, unicul încă în viață din seria amintită, închei șirul unor idișiști români care au activat în interbelic și nu mai sunt. Din seria lor nu trebuie, desigur, uitați nici mulți alții – printre care Blei Efraim, I. Botoșanski, I. Frischman, Eliezer Grimberg, Moise Held, Natan Mark, Aron Ocnîțer, Ițhak Paner, Meier Rispler, Nute Roitman, David Rubin, Izo Schapiro, Iulian Schwartz, Tambur Wolf, Idel Weidenfeld, Leo Sadoch ș.a. Dar și culegătorul de folclor muzical evreiesc, E. Săculeț.

Idiș-ul în primii ani postbelici

Instituții de promovare a idișului. Idișul a continuat a fi limba vernaculară pentru cea mai mare parte din evreimea moldovenească, maramureșeană, bucovineană și basarabeană.

După ultimul război, în România s-au găsit destui apărători ai perpetuării acestei limbi și culturi. În paralel asistăm la avântul limbii și culturii ebraice, promovate de „naționali” și sioniști. În schimb – și oarecum paradoxal – integraționiștii, anti-sioniștii (în speță C.D.E.-iștii), pentru a contracara pătrunderea ivritului în mase, sprijineau dezvoltarea idișului, stimulând chiar instituții active în acest sens. Drept rezultat, începând cu

1945, au fost încurajate, oficial și oficios, eforturile de a se publica lucrări din beletristica idiș, au fost puse în scenă piese idiș din repertoriul clasic, s-au editat chiar manuale școlare în limba idiș.

În timpul prigoanei (septembrie 1940 – august 1944), creația literară în idiș și în ebraică a continuat, chiar și în condițiile inumane ale lagărelor de deportare din Transnistria. În 1945 și 1946 au apărut volume de proză și versuri scrise în anii prigoanei. Remarcabile sunt lucrările lui Baruh Hager (1905-1985), pe teme din viața hasidică: *Ofn Vegh* (Pe drum, București, 1946), publicat și în traducere românească (Pe calea neantului, 1946), și *Af der coci* (Pe trăsură, București, 1946). Ulterior a publicat în Argentina.

Importantă este antologia noii poezii idiș, alcătuită de I. Panet și Eliezer Frenkel.

În 1945 apare culegerea *Bucarester Zamelbiher* (Anale bucureștene), în care figurează 15 scriitori locali, cei mai mulți debutanți, unii chiar foarte tineri, care aveau să se afirme ulterior, ca, de exemplu, Avraham Rințler, I.H. Bruckstein ș.a. La sfârșitul anului 1945 a început intensa publicare de manuale didactice în ebraică (și câteva, modeste, în idiș). După naționalizare și reforma învățământului, însă, s-au tipărit în idiș peste 50 de manuale, în marea lor majoritate inutile, deoarece nici una dintre materiile nu se preda în limba idiș.

Începând cu anul 1948, când noul regim devine editor unic, apare o literatură în idiș intens sprijinită de guvern, din motive propagandistice. Întreaga producție literară era orientată să devină artă „angajată”. Noii scriitori sunt fie persoane mature și în vârstă, care cândva publicaseră ceva, fie, cu câteva excepții, tineri cu năzuințe și posibilități de creație.

Dintre vârstnici, îl cităm pe învățatul botoșănean Idl Vaidenfeld (1884-1966), care publicase în 1932 o mică povestire tradițională și în 1945 un manual de idiș; el s-a lăsat atras de literatura „angajată”, văzându-și astfel tipărite volume de versuri (în 1956 și 1957) și un volum de proză. Profesorul David Rubin (1893-1975) a publicat o cărțuie despre cântecul popular evreiesc, apoi un volum de povestiri din viața evreilor bucovineni (1951) și altul de amintiri (1963), iar în 1968 încă unul de povestiri.

Meier Rispler, care se bucura de încrederea partidului comunist, a devenit scriitor, istoric literar, redactor, fără a avea o pregătire corespunzătoare. Activistul cultural Moșe Lax a publicat două volume de amintiri. S-au tipărit poeziile cu caracter politic ale lui A. Ebion și Leon Bartiș. Reli Blei a publicat volume de versuri, ulterior evoluând către o lirică personală și discretă.

Dintre tineri, Alexander Spiegelblat s-a afirmat apoi, în Israel, ca un poet original, profund și semnificativ și un eseist de valoare. Israil Bercovici a trecut prin decenii de teatru spre a ajunge apoi un poet original și autentic.

Dezvoltarea teatrelor evreiești de stat a favorizat o dramaturgie idiș originală. Ludovic Bruckstein (1920-1988) a creat o serie de piese, jucate și tipărite: Schimbul de noapte, Familia Grinvald, Întâlnire pe culmi și câteva piese într-un act. Pentru teatrele evreiești au creat dramatizări, adaptări, texte revuistice Benno Poplicher, Israil Bercovici, I. Kara, Iulian S. ș.a.

I.K.U.F. Scurt istoric. Când în 1937, ia ființă Idișer Kultur-Ferband (I.K.U.F.), el răspunde unei reale nevoi de culturalizare de masă a evreimii moldovene, maramureșene etc. I.K.U.F. își reia activitatea după război și în puțin timp are peste 30 de secțiuni în toată țara: la Iași, Botoșani, Rădăuți, Vaslui, Suceava, Galați, Brăila, Tecuci, Oradea, Arad și nu în ultimul rând la București, unde se aflau evrei din toate ținuturile țării și chiar din țări ca Polonia, Cehoslovacia etc., vorbitori de limbă idiș. Nu întâmplător, I.K.U.F. își avea sediul său central în București și tot aici au fost organizate: un teatru I.K.U.F., o mare bibliotecă, sală de conferințe, un cor popular de 50 persoane și un prestigios organ de presă, „Ikufbletter”, care-și informa cititorii asupra tuturor aspectelor evreiești din țară și străinătate. La secțiile I.K.U.F. din provincie au fost, de asemenea, înființate biblioteci, cercuri dramatice ș.a.

În intimă asociere cu I.K.U.F., la București se pun bazele „Grupului idișist din România” care purcede la înjghebarea „Asociației prietenilor idișului”, în al cărui comitet de inițiativă, după cum rezultă din documentul alăturat, se află personalități culturale evreiești de primă mărime.

În anii 1945-1948, și chiar câțiva ani mai încolo, mișcarea culturală idiș în România a constituit un punct de convergență pentru multe organisme evreiești: F.U.C.E., U.C.E., Comunități, C.D.E. ș.a. Organizațiile național-sioniste, axate pe promovarea limbii și culturii ebraice – practicate de ișuv-ul israelian – erau mai rezervate în chestiunea cultivării idișului. La antipod, comuniștii evrei și C.D.E.-ul – inclusiv I.K.U.F.-ul – stimulau idișul atât ca alternativă la ivrit-ul cultivat de sioniști, cât și ca limbă vernaculară a „maselor muncitoare evreiești”. Tocmai de aceea și unii lideri comunitari evrei se arătau a fi mefienți față de această cale, oarecum propagandistică, de culturalizare a maselor evreiești.

Este neîndoielnic că C.D.E.-ul a intenționat să folosească idișul ca instrument de propagare a „liniei P.C.R.” în masele evreiești, cu mai multă discreție până în 1949 și în mod fățiș, după aceea.

Înseși școlile de limbă idiș, tolerate sau chiar înființate (cele câteva) după reforma învățământului, au urmărit pe față un atare scop. Viața a dovedit însă că atât până în 1949, cât și puținii ani de după aceea, cât au mai existat I.K.U.F., școli de limbă idiș, așezăminte idiș ș.a., acțiunea lor nu a putut fi limitată doar la cadrul propagandistic programat. Mai ales pentru că prin popularizarea clasicilor idișului, efectele în planul conștiinței și mentalității erau cu totul opuse dogmatismului și propagării „colectivismului omului nou”. Impactul dramaturgiei clasice idiș, promovate de teatrul I.K.U.F. și apoi de T.E.S., a fost și mai concludent în acest sens. Căci ele s-au afirmat nu ca „oficine artistice” ale regimului autoritar, ci ca reale focare de valori cultural-identitare ale etniei evreiești. Oamenii care ieșeau de la un spectacol T.E.S. se simțeau mai curând evrei, decât cetățeni îndoctrinați cu ideile regimului! Constatare valabilă și în cazul unora dintre scrierile literare în limba idiș produse în epocă. Ana Pauker a avertizat nu o dată Biroul Politic al P.C.R. despre toate aceste pericole. A cerut și desființarea puținelor școli de limbă idiș existente. Poate și pentru că în străfundul sufletului ei era nu doar comunistă, ci și ebraistă (fostă profesoară de ivrit).

Anexe documentare

I. Apel al „Grupului idișist din România” și al Comitetului de inițiativă al asociației „Prietenii idișului”.

Onorate prietene,

Actul de la 23 August dă posibilitatea și populației evreiești să lupte pentru interesele ei politice, economice și culturale.

La noi în România a existat o activitate culturală larg ramificată în populația evreiască, acolo unde ea a trăit și respirat prin idiș. Au existat școli, biblioteci, teatre și alte instituții culturale în idiș.

Interdicția din partea guvernelor reacționare de până acum, [impusă] școlii, presei și teatrului idiș, au îndepărtat poporul de la propriul său tezaur cultural și de la linia generală⁹ a progresului uman.

De aceea, și astăzi încă, limba noastră poporală, limba maselor evreiești, a rămas necultivată în România.

Toate aceste sectoare neglijate ale culturii noastre populare ne impun o reconstrucție a lor, radicală. Funcționarea lor normală este de o importanță covârșitoare pentru însăși existența maselor populare.

„Grupul idișist din România”, care activează de decenii pe tărâmul culturii poporului, are în programul activității sale realizarea următoarelor obiective:

1. Presă și editură în idiș.

2. Școli în limba idiș și introducerea învățământului idiș în școlile evreiești existente.

3. Teatru idiș și manifestațiuni publice culturalo-artistice în limba idiș.

4. Biblioteci populare idiș.

Pentru a crea toate aceste instituțiuni de cultură, care, la toate popoarele sunt fondate și susținute de Stat, „Grupul idișist din România” pășește la fondarea unei asociații „Prietenii idișului”.

Acestei asociații îi revine misiunea de mare cinste de a crea mijloacele pentru realizarea obiectivelor mai sus arătate.

Cunoscându-vă ca un prieten devotat al culturii și al cuvântului progresist idiș, noi „Grupul idișist din România” și Comitetul de inițiativă al asociației „Prietenii idișului” vă invităm la întrunirea de fondare, care va avea loc duminică 12 noiembrie 1944, ora 4 p.m., în sala de festivități a „Institutului de cultură judaică”, de pe lângă Templul Coral, Str. Sf. Vineri 13.

Suntem convinși că și Dvs., apreciind importanța acestui moment, veți considera ca o datorie să participați la această întrunire, și împreună cu noi să puneți piatra fundamentală a înălțătoarei opere: dezvoltarea și progresul culturii noastre poporane idiș, în România eliberată, democratică.

Grupul idișist din România:

I. Dubovis

L. Șaraga

M. Lax

S. Schnapp

A. Rosenberg

Comitetul de inițiativă al Asociației „Prietenii idișului”:

Ury Benador

D. Hervian

Gustav Segall

I. Călugăru

D. Herman

Maria Sandu

Av. M. Davidovici

N. Kliper

Wolf Sumer

Dr. E. Dorian

D-na H. Kawa

P. Segall

I. Esselsohn

Barbu Lăzăreanu

Salo Schmidt

Al. Fiñți

I. Ludo

I. Segall

Beate Fredanov

M. H. Maxy

A. Sobel

I. Gropper

A. Milman

A. Toma

Ing. A. Goldenberg

H. Moscovici

S. Toma

Dr. S. Hermis

II. „IKUF”

Apel

Stimate domn,

În luna iulie a anului 1945 – în urma unei ședințe festive care a avut loc în localul Federației Uniunilor de Comunități Evreiești din România – s-a hotărât punerea bazelor teatrului de artă idiș „IKUF”.

După trecere de 6 luni de la începerea reprezentațiilor teatrului nostru, aruncând o privire retrospectivă asupra celor realizate de noi în acest răstimp, putem spune cu mulțumire că opera noastră și-a atins scopul și a dovedit cu prisosință necesitatea existenței unui asemenea teatru.

În decurs de 6 luni am reprezentat două spectacole: *Ich leb!*... care s-a jucat de 80 de ori și care a fost vizionat de peste 16.000 spectatori, și *Tevie der milhiker*, care s-a reprezentat de 65 de ori și a fost vizionat de peste 15.000 de spectatori. Căldura cu care spectacolele noastre au fost primite atât de marele public cât și de presă ne-a dat satisfacția de a constata că publicul evreiesc înțelege și apreciază adevărata artă. Actualmente ansamblul nostru întreprinde un turneu prin țară pentru a duce solie de cultură în toate unghiurile țării unde pulsează o viață evreiască. Din știrile pe care le primim reiese că și în orașele de provincie acțiunea noastră culturală este întâmpinată cu același entuziasm ca și în București.

Pentru a vă face un referat asupra activității trecute și asupra modului cum comisiunea însărcinată cu conducerea teatrului s-a achitat de această misiune, precum și pentru a ne consfătui asupra activității viitoare și asupra drumului pe care teatrul nostru trebuie să-l urmeze, vă rugăm să binevoiți a lua parte la consfătuirea care va avea loc joi, 4 aprilie crt., ora 5 d.a., în biblioteca Institutului de Cultură al Templului Coral din str. Sf. Vineri 13.

Ședința va fi prezidată de eminența Sa D. Șef Rabin dr. Al. Șafran.

Dat fiind interesul pe care l-ați arătat teatrului de artă idiș IKUF și misiunii sale artistice și culturale, nu ne îndoim că veți onora cu prezența Dvs. această consfătuire.

Primiți asigurarea considerațiunii noastre.

Președinte,
(ss. indescifrabil)

Secretar General,
(ss. Indescifrabil)

Comisiunea teatrală,
(ss. Indiscifrabil)

III. *De la teatrul IKUF la T.E.S.* Teatrul idiș – cultivat de amatori sau/și de profesioniști – a constituit o permanență în istoria culturii moderne a etniei. „Firul de aur” al acestei tradiții n-a fost întrerupt nici chiar în anii prigoanei (1940-1944), când faimosul Barașeum a înscris o pagină memorabilă de rezistență în fața vitregiilor vremii.

Pe măsură ce evreii au supraviețuit prigoanei, deși copleșiți de preocupările legate de refacerea vieții lor materiale – atât de grav afectate – nu au neglijat, în măsura posibilităților, nici nevoile lor de ordin cultural-artistic. Astfel, după cum putem afla dintr-o lucrare de sinteză în materie¹, la Botoșani, încă cu câteva luni înainte de 23 August 1944, o trupă de artiști profesioniști și amatori prezintă un prim spectacol în limba idiș.

După 23 August 1944 ia ființă la București Asociația culturală „Idișer Kultur Ferband” (I.K.U.F.) cu diverse activități pe tărâmul culturii idiș, inclusiv în domeniul teatrului.

Beneficiind de subscripții individuale, I.K.U.F. izbutește, în 1945, să înființeze „Teatrul IKUF”, alcătuit din artiști profesioniști și din tineri talentați dornici să se profesionalizeze ca actori. Primul spectacol a avut loc la 17 octombrie cu o piesă de actualitate din repertoriul idiș: *Ich leb* – Trăiesc, de Moșe Pincevski, urmată imediat de „clasicele” *Tevie lăptarul* și *Vrăjitoarea*.

În același timp, la Iași, ansamblul „Idiș”, constituit tot în 1945, a prezentat un număr de spectacole din repertoriul dramaturgiei clasice evreiești, apte să asigure refacerea unui public evreiesc doritor de cultură și artă tradiționale și inovatoare totodată.

Aceste două formații teatrale – cu activitatea de bază în cele două mari orașe ale țării, cu o populație evreiască numeroasă – au completat activitatea lor la sediu cu numeroase turnee întreprinse în principalele localități ale țării.

Dificultățile materiale erau greu de biruit. Nici încasările și nici subvențiile individuale nu se dovedeau suficiente montării unor spectacole importante, costisitoare. Pe lângă greutatea materiale în care se zbăteau, aceste două teatre I.K.U.F. mai aveau de înfruntat și concurența celor câteva trupe evreiești particulare. Repertoriul acestora era, din rațiuni comerciale, în principal „bulevardier”, ceea ce la vremea aceea corespundea întrucâtva dorinței unui segment de public evreiesc de a uita de toate necazurile și a se complăce în frivolități „artistice”. În contrapondere acționau însă și o sumedenie de formații efemere de amatori – școlare, sioniste etc. – care prezentau spectacole, festivaluri etc. cu caracter cultural-național evreiesc general sau de propagandă pentru alia. Organizațiile sioniste, dar și cele comunitare, erau direct interesate în stimularea unei atari activități „artistico-propagandistice” care nu rămânea fără ecou în medii evreiești.

I.K.U.F. și C.D.E. erau, însă, organizații cu țeluri integraționiste, care stimulau o cultură a integrării și nu a dezrădăcinării.

Se înființează, în 1946, Asociația „Prietenii teatrului evreiesc din România” cu scopul de a întări sprijinul moral și material acordat instituției publice. De răsunet a fost și un simpozion organizat la sala Dalles în noiembrie 1947, unde o

---

¹ Israil Bercovici, *O sută de ani de teatru evreiesc în România*, ed. a II-a, revizuită și adăugită de C. Măciucă, Buc., Edit. Integral, 1998.

seamă de intelectuali distinși propun ca I.K.U.F. să contacteze „Asociația dramaturgilor din România” și forurile de stat în vederea ridicării activității Teatrului I.K.U.F. pe o treaptă nouă. Imediat după aceea se trece la alcătuirea unui colectiv artistic format din cei mai populari și talentați actori: Sevilla Pastor, Dina König, Seidy Gluck, Moris Sigler, Abrașa Goldiner, Mano Ripel, Benno Popliker, Isac Cassvan, Iulian Schwartz ș.a. Director al trupei – Bernard Lebli, secretar literar – scriitorul Ury Benador, regizor Izo Schapira, dirijor, Haim Schwartzman.

În curând, noul colectiv va căpăta un sediu permanent – sala Barașeum – iar Ministerul Culturii îi va acorda o subvenție care să acopere o bună parte din cheltuielile de funcționare, restul de nevoi bănești fiind acoperite de I.K.U.F., F.C.E., Joint.

Primul spectacol dat de noul colectiv – cu piesa Lozul cel Mare, de Șalom Alehem – a avut loc la 20 martie 1948 și a fost un triumf. Au urmat câteva turnee de mare succes, care au convins oficialitățile vremii despre necesitatea ca acest potențial artistic evreiesc să fie și el utilizat, „pus în slujba integrării depline a evreilor în Republica Populară Română”. La 1 august 1948, la propunerea C.D.E. și a Asociației culturale evreiești I.K.U.F., a fost înființat Teatrul Evreiesc de Stat din București. După numai un an, în 1949, se va înființa și Teatrul Evreiesc de Stat din Iași, avându-l director pe Izo Schapira, iar secretar pe cunoscutul Ițic Șvarț – Kara.

La vremea înființării acestor teatre, în România se mai aflau circa 400.000 evrei.

Se estimează că numărul spectatorilor care au vizionat, la sediu sau în deplasare (în mai toate orașele țării), spectacolele date de cele două teatre evreiești de stat în 1948-1950, a fost de peste 10.000.

T.E.S. – București a prezentat: Lozul cel Mare (Șalom Alehem), Cântecul răzbunării (Haim Sloves), Cei doi Kune – Leml (Avram Goldfaden), Revizorul (N. Gogol), Intrigă și iubire (F. Schiller), Schimbul de noapte (L. Bruckstein), Umbră străină (K. Simonov), Comoara (Ș. Alehem), Tevie lăptarul (Ș. Alehem), Moștenire fatală (Tur și Șeinin).

T.E.S. – Iași, după repetițiile făcute în 1949, oferă publicului spectacole abia din 1950, în ordinea: Comoara (Ș. Alehem), Iarbă-rea (A. Baranga), Herșele Ostropoler (M. Ghersensohn), Sacul cu surprize (Mark Twain).

În legătură cu activitatea celor două teatre evreiești de stat apărute, ambele, ca o consecință a amplului proces de etatizare declanșat de P.M.R. și statul democrat-popular cu începere încă de la finele lui '48, se exprimă azi și unele opinii critice privind: inhibarea inițiativei particulare; desființarea trupelor teatrale „ambulante”; impunerea unor repertorii orientate ideologic; imixtiunea în viața teatrală a unor „activiști” P.M.R., C.D.E., I.K.U.F. ș.a.

Analiza atentă și obiectivă a stărilor de fapt trebuie să recunoască, însă, că: în condițiile greutăților materiale în care trupele de teatru evreiești s-au zbatut întotdeauna, inclusiv în perioada 1945-1948, trecerea la stat și obținerea unui statut

financiar similar cu al teatrelor românești a echivalat cu sfârșitul unei activități lipsită de perspectivă, de continuitate, cu posibilitatea unor montări decente ș.a.m.d.; statul a acordat fonduri importante acestei instituții de cultură evreiești, fără a cere –cel puțin în acei primi ani ai „obsedantului deceniu” – concesiile grave făcute ideologicului și... luptei de clasă. Cele două teatre evreiești de stat au înscris în repertoriul lor, pe anii 1948-1950, după cum arătam, piese din tezaurul culturii idiș clasice, în principal.

Așadar, dintr-o atare perspectivă, preluarea de către stat a sarcinilor financiare de susținere și a teatrelor evreiești amintite – situarea lor pe picior de egalitate cu toate celelalte teatre din țară – ca și politica P.M.R. (prin organul său „de masă” în rândul evreilor, Comitetul Democrat Evreiesc) de a încuraja o anumită cultură „națională în formă”, în acest caz... o dramaturgie idiș și un teatru închinat acesteia, nu se prezintă ca o manifestare de negativitate care, retrospectiv, să merite a fi blamată „in corpore”. Căci, chiar și în acei ani de manifestare gravă a totalitarismului „roșu” – de stimulare a dezetnicizării evreilor prin asimilism, non-confesionalism, anti-sionism ș.a. – menținerea unei enclave de cultură idiș, performarea unor piese clasice ale dramaturgiei în care sufletul evreiesc, caracterele și credințele iudaice, evreul-personaj să determine reacții emoționale de înaltă adeziune etnică, au reprezentat un fenomen de certă pozitivitate. Pentru anii aceia, pe care lucrarea de față încearcă să-i analizeze, capitolul teatru evreiesc – paradoxal, chiar cel început în anul de dizgrație etnică, 1948 – se înscrie în bilanțul general al vremii ca o „pată de culoare” luminoasă. Așa se vede cum, în logica devenirii fenomenologiei social-istorice, pot fi înscrise fapte luminoase chiar și pe o canava obscură.

*

Cu privire la acea lungă perioadă, numită comunism, amintesc, în încheiere, că și sub dictatura dejistă chiar și aceea ceașistă, scrierile idiș, mai cu seamă beletristice, au continuat să apară într-o editură specială a minorităților, numită „Kriterion”, un număr important de creatori – poeți și prozatori în limba idiș – putându-se manifesta astfel. Îi am în vedere pe: M. Altman, Israel Bercovici, Haim Goldenstein, Volf Tamburu, Moise Lax, Ițik Kara, Maier Rispler, Iso Schapira, Iulian Schwartz, A. Abion, Rely Bley, Leon Bertiş, Herz Rivkin, Eliezer Steinberg, Iacob Sternberg ș.a. Chiar și în ultimii ani, după 1980 – când național-comunismul atinsese apogeul – au mai apărut cărți semnate de: Leo Sadach, I. Kara, V. Tamburu, I. Bercovici, H. Goldstein, R. și E. Bley, S. Friedenthal, M. Held ș.a. În aceeași editură au mai fost editate: colecția Bukarester Şriften (10 numere), începută în 1972; o antologie, sub redacția lui Meier Rispler, și o seamă de traduceri în limba română, printre care și savuroasa *Cartea raiului* de Ițik Manger.

Pe un fir de păr

(Fragment)

de EPHRAIM GLASER

Ephraim Glaser, octogenar în plină putere creatoare a evocat în lucrarea sa memorialistică Nevoia de a mă întoarce, ce urmează să apară în limba română, și în cele două jurnale ale sale de acum 60 de ani evenimentele personale, de mare tragism, trăite de el în anii Holocaustului maghiar.

Este povestea unui tânăr evreu, clujean, care-și descrie reacția la ocuparea orașului său de către hortiști, în august 1940, coșmarul recrutării sale pentru regimentele și batalioanele de muncă, condițiile de muncă și trai marcate de prigoană și discreționarul unor hortiști bestiali, înrăutățirea situației după intrarea armatei germane în Ungaria în martie 1944 ș.a.m.d. Evreii din detașamente aveau șansa de a nu fi trimiși la Auschwitz precum toți cei rămași acasă. Dar exterminarea lua alte forme: pedepse sau bătăi până la moarte.

În urma unei asemenea bătăi, tânărul Ephraim, fire independentă, își urmărește cu obstinație planul unei evadări. Armatele germane și maghiare în retragere, inclusiv batalioanele de muncă, oferă circumstanța favorabilă, deși primejdioasă unei atari evadări. După care urmează odiseea unui vagabondaj pe liniile frontului, culminat cu una din aventurile cele mai incredibile hărăzite unui evreu aflat în „cleștele” maghiaro-german: Ephraim Glaser devine traducător într-o unitate germană din imediata apropiere a frontului!

Cele ce urmează sunt consemnările autorului despre experiența sa de viață în cele câteva luni petrecute sub semnul supraviețuirii cu orice risc. A riscat și și-a câștigat viața pe care apoi a folosit-o pentru a face Alya, în anul 1946, spre a lua parte la Războiul de Independență, a-și crea apoi o solidă carieră profesională (de inginer) atât în Israel cât și în alte țări și a-și descoperi, în ultimii 25 de ani, un viguros talent de sculptor, cu atelier de creație și vernisaje în frumosul oraș de pe malul Mediteranei, Haifa. Parcurgându-i

scrierea memorialistică, în care sunt evocate și toate aceste etape ale vieții sale, aș îndrăzni să spun că ea dezvăluie și un autentic talent de narator.

H.K.

Situația mea s-a înrăutățit dramatic. Alimentele erau puține și devenea din ce în ce mai greu să cumperi de la localnici. Mâncarea din cantinele militare se deteriorase din cauza lipsei alimentelor de bază; penuria de sare și de grăsime făcea mâncărurile aproape necomestibile.

Foamea mă chinuia zi și noapte. Toate visele mele, chiar cu ochii deschiși, erau legate de jinduirea după mâncare. Și totuși am supraviețuit. Eram ferm hotărât să fiu recunoscător pentru asta.

În ciuda tuturor privațiunilor, existența mea de vagabond avea un avantaj rar: nu mă mai aflam închis într-un lagăr sub comanda unei bande crunte și amenințătoare de unguri. M-am obișnuit cu noua mea identitate, fără banderola galbenă, ceea ce îmi permitea să mă amestec cu populația locală. Dar situația politică se schimbase radical și devenise foarte periculos să nu faci parte dintr-o unitate militară. Eram expus pericolului de a fi prins, ceea ce putea fi fatal.

Într-o zi, la începutul lui octombrie 1944, am ieșit în sat să fac rost de alimente, muncind la localnici sau schimbând cu ei ceva îmbrăcăminte pentru hrană. Trecând pe lângă o tabără militară germană, sub presiunea foamei, am decis să intru și să încerc să obțin ceva de mâncare. Am bătut la ușa care s-a întâmplat să fie biroul comandantului taberei. Am dat de un bărbat înalt, bine făcut, cu păr închis la culoare și ochi negri, cu rangul de subofițer – *Unteroffizier* în germană. M-a întrebat ce doream. Nu mi-am pierdut cumpătul și i-am prezentat obișnuita poveste, că eram un muncitor ungur adus aici pentru a ajuta la efortul de război și am fost lăsat fără hrană. M-a ascultat și mi-a spus că era impresionat de cât de bine cunosc limba germană. Era de acord cu mine că oamenii chemați să lucreze trebuiau să fie hrăniți cum se cuvine. Și a ordonat unui soldat să mă aprovizioneze din belșug cu alimente.

Până în ziua de azi nu pot să înțeleg cum am îndrăznit să intru într-o unitate germană într-o vreme când evreii din lagărele de muncă făceau tot posibilul să evite întâlnirea cu un soldat german. Or tocmai acest eveniment a avut un impact decisiv asupra cursului vieții mele.

Soldatul mi-a dat o cantitate substanțială de alimente cu care mi-am umplut traista: două pâini, un borcan mare de marmeladă și un salam. Pe atunci, atâta hrană era considerată o comoară ce nu putea fi evaluată în bani.

Era ceva de domeniul unui vis, nu numai pentru unul ca mine, dar chiar și pentru oamenii locului, care, de asemenea, sufereau de o acută lipsă de alimente.

Apoi, subofițerul m-a surprins cu o propunere total neașteptată, spunându-mi: „Avem nevoie de cineva care cunoaște limbile germană și maghiară, ai fi dispus să te alături unității noastre ca translator?” I-am răspuns că voiam să mă mai gândesc și am să vin curând cu răspunsul. M-a îndemnat să o fac cât mai repede, întrucât ei aveau de gând să se evacueze în trei-patru ore. I-am părăsit biroul năucit și tulburat. Și doar treptat mi-am dat seama ce-mi spusese. Am început să mă gândesc la propunerea lui, s-o cântăresc. „Asta ar însemna că mă alătur Armatei germane?” mă întrebam. La început îmi părea o idee nebunească și abominabilă. M-ar împușca dacă ar descoperi că sunt evreu, deși unitatea făcea parte din Wehrmacht și nu din SS (nu era, deci, o unitate combatantă, ci îi aprovizionă cu alimente și alte articole pe soldații de pe linia de front). În nici un caz, n-ar tolera un evreu care îi trăsese pe sfoară. Dar mai exista un alt argument de maximă importanță, anume că, alăturându-mă lor, obțineam o mare șansă de a mă apropia de liniile rusești și a trece dincolo, ceea ce atunci era considerată singura cale de scăpare.

În teribila mea confuzie, am hotărât să discut cu câțiva detașamentişti din cei cu care locuiam. Când le-am spus ce propunere primisem, au izbucnit în râs, luând-o drept o glumă. Numai când le-am arătat câtă hrană primisem, au dat să mă ia în serios. Ei nu-mi puteau da nici un sfat, dar doi băieți din grup s-au apropiat de mine, întrebându-mă dacă puteau să vină și ei cu mine. Reacția lor m-a încurajat să accept propunerea. I-am întrebat ce meserie aveau. Unul era fierar, iar celălalt bărbier. Bărbierul era blond, cu ochi albaștri, iar fierarul avea părul negricios, o cicatrice deasupra unui ochi, dar fără un aspect distinctiv evreiesc. Erau evrei unguri tipici, dintre care mulți aveau aspect de arieni.

M-am întors la subofițer – se numea Herr Spiess – spunându-i că m-am hotărât să mă alătur unității lor și l-am întrebat dacă mai putea lua cu ei încă doi băieți, un fierar și un bărbier. Mi-a răspuns că sunt bineveniți.

Mai târziu, mi-am dat seama că Wehrmachtul ducea mare lipsă de mână de lucru. Faima de altădată pâlise mult și trebuia să fii nebun să intri voluntar în armata germană în acest stadiu târziu. Doar noi, neavând altă alegere, eram gata să ne asumăm un asemenea mare risc.

Subofițerul, domnul Spiess, ne-a spus că înainte de a ne accepta trebuia să primească aprobarea ofițerului nostru comandant. Această condiție m-a panicat. „Cum mă voi descurca?” mă întrebam. În timp ce

hoinărisem ca un vagabond, n-am avut nici un ofițer comandant. Cu toate acestea, ca în toate asemenea situații de impas, trebuia să se ivească o soluție.

Am constatat că în apropierea unității germane erau staționate niște grupuri de minoritari sub comanda unui locotenent ungar. Era un bătrâior rotofei despre care se spunea că ar fi învățător, căruia uniforma nu părea să i se potrivească. Fusese probabil recrutat recent, armata ungară ducând lipsă de cadre. Am decis să mă adresez lui pentru aprobarea amintită de Herr Spiess. Am presupus că în împrejurările haotice date, ofițerul ungar nu va ști sau nu-și va bate capul cu problema dacă aparțineam sau nu de unitatea lui. M-am apropiat de el, am salutat și am cerut permisiunea să mă alătur unității germane. Ofițerul m-a privit înciudat, spunându-mi: „Te alături armatei germane? De mâine încolo, poți să te duci și naibii”. Reacția furioasă privitoare la germani era pricinuită de relațiile tensionate existente între militarii unguri și germani, care în unele cazuri au ajuns chiar la schimb de focuri. Soldații germani se purtau crud cu populația ungară, confiscând de la săteni, sub titlul „efortului de război”, unele din bunurile lor esențiale, cum ar fi caii și căruțele.

M-am întors iar cu „aprobarea” verbală la subofițer, care ne-a ordonat să ne pregătim și să ne întoarcem repede, căci unitatea urma să plece în scurt timp. Reveniți cu lucrurile noastre, am fost luați în primire de un sergent. Acesta a ordonat unui soldat să ne dea de mâncare, uniforme și alte obiecte personale, dar nu și arme. Eram încadrați drept soldați auxiliari (*aushilf*).

Am îmbrăcat uniforma armatei germane într-o magazie, în semi-întuneric. Scena mi-a rămas în minte până la cele mai mărunte detalii. Când am văzut svastica prinsă deasupra buzunarului din stânga tunicii mele, deasupra inimii, m-am simțit stânjenit și uluit. Vederea ei a trezit în mine amintirea huliganilor naziști, a Hitlerjugend-ului (organizația tineretului hitlerist) din vecinătatea noastră, cu uniforme negre și svastica pe catarama curelelor. Într-o dispoziție foarte stranie și traumatizată, m-am întreat: „Iată-mă aici, fiul lui Reb Șie, discipol al conducătorilor religioși și al leșivelor, cum de am ajuns aici?” Gânduri și reminiscențe similare au revenit și mai târziu, în cursul prezenței mele la germani, dar atunci n-am avut timp pentru meditație, trebuia să mă pregătesc. Mi-am dezbrăcat hainele civile, din cale afară de uzate, și m-am apucat să transfer unele din lucrurile mele, din ranița zdrențăroasă, în rucsacul german și, dintr-odată, mi-a trecut prin minte că aveam asupra mea o serie de obiecte care mă puteau trăda: o serie de fotografii ale întregii mele familii, câte una a mamei, a tatălui, cu barbă și perciuni, a surorilor și a celor doi frați din Palestina. Pe

versoul uneia din ele se afla o dedicație în ebraică. Aveam și niște scrisori primite de la părinți și de la prietena mea din timpul când mă aflam în detașamentul de lucru iar ei în ghetou. Pe acestea din urmă, ce ironie, tata mi le scrisese în germană. Și cum am mai spus, aveam săculețul de catifea pentru *talit* (cu *tfilin*) original din Palestina, inscripționat cu cuvinte în ebraică, pe care îl salvasem de la confiscare în detașamentul de lucru, înfășurându-l într-o pânză și ascunzându-l în raniță.

Eram conștient de natura subversivă a acestor obiecte. Ele îmi puteau fi fatale, dacă erau descoperite asupra mea. Și totuși am decis să le păstrez! Am pus fotografiile în buzunarul din stânga a tunicii, sub svastică, iar sacul de *talit* și scrisorile le-am înfășurat într-o cămașă și le-am așezat în rucsacul german. Pe cel vechi, care mă însoțise în trecut pe drumurile mele întortocheate și primejdioase și care era tot atât de uzat ca și mine, l-am aruncat. Fotografiile și scrisorile au supraviețuit în mod miraculos, în ciuda tuturor greutăților; le păstrez până în ziua de azi, când mă întreb adesea de ce m-am expus pericolului, ținând morțiș la lucrurile acelea. Puteam plăti cu viața dacă erau descoperite. Nu pot da un răspuns răspicat dacă nu admit că ele reprezentau un fel de legătură cu trecutul meu, cu cei dragi și un memento al identității mele reale. Se pare că nu eram pregătit să mă despart de ei, indiferent ce preț ar fi trebuit să plătesc pentru asta!

Șeful intendenței care ne-a dotat cu uniformele ne-a explicat regulile de comportament în armata germană: trebuie să purtați totdeauna chipiul și să salutați orice militar întâlnit, chiar și soldații de rând, prin ridicarea mâinii drepte și strigând „Heil Hitler”. Am fost repartizați în trei grupe diferite. M-am alăturat unui soldat care m-a dus la grupa mea. În drum, am trecut pe lângă niște soldați (camarazi) ceea ce mi-a oferit prilejul să practic salutul respectiv. Nu-mi mai aduc aminte dacă asta mă amuza sau mă înfuria. Dar țin minte prima noapte petrecută în unitate. Aceasta era alcătuită din soldați în majoritate austrieci, iar comandanții, ofițerii și sergentul major erau din Germania. După cum mi-am dat seama mai târziu, în acel stadiu avansat al războiului germanii îi suspectau pe austrieci, considerându-i nedemni de încredere. Comandantul șef, un căpitan (*Hauptmann*, în germană), avea în subordine întregul batalion, iar eu aveam să-i fiu interpret când trata cu populația ungară. Era un bărbat scund, îndesat, și pe mâncă avea aplicată emblema „Africa de Est”, acordată celor care luptaseră sub comanda lui Rommel în Africa. Era caraghios să porți o asemenea emblemă știut fiind că brigăzile germane fuseseră învinse și scoase din Africa cu peste un an în urmă, iar comandantul lor, generalul Rommel, fusese executat sub acuzația de a fi participat la complotul împotriva lui Hitler. Cu toate acestea,

căpitanul care servise sub comanda lui mai purta acel însemn. Era un ins răcios, dur cu soldații de sub comanda lui, ca și cu localnicii. Confisca fără remușcări caii și căruțele oamenilor, ca și orice altceva despre care credea că putea fi util unității lui. De cele mai multe ori acționa mai degrabă din răutate decât din nevoie. Oamenii îl implorau să nu le confişte cel mai bun cal, dar degeaba. Le dădea o hârtie dovedind confiscarea în scopuri „militare”, pentru care guvernul ungar le plătea drept compensație o sumă ridicolă.

În grupa mea erau vreo zece austrieci sub comanda unui sergent. Cei mai mulți erau originari din Stiria (Steyermark), o regiune muntoasă, aproape de Alpi, la frontiera cu Italia. Vorbeau un dialect foarte curios și a trecut ceva timp până să-i înțeleg, deși cu mine vorbeau germana obișnuită, *Hochdeutsch*. Unul era măcelar, câțiva bucătari, alții aveau alte meserii. Misiunea mea era să dau o mână de ajutor la toate muncile grele, dar în majoritatea timpului aveam de tradus din ungară în germană și invers și să comunic cu populația locală.

Era o unitate multicoloră sub raport etnic. Printre personajele din unitate, era un sergent major mai bătrân, soldat profesionist din Germania, stupid, urât și ridiculizat pe la spate de soldați. Am mai dat și de câțiva croați și ucraineni care se alăturaseră armatei germane și luptau cu înverșunare împotriva Armatei Roșii. Cu unii dintre ei am stat de vorbă. Mi-au explicat că nu aveau altă alegere decât să lupte de partea germanilor. Armata germană era refugiul lor. Dacă ar fi fost prinși de ruși, ar fi fost împușcați pe loc, ceea ce cred că și meritau. Erau o șleahță de huligani care săvârșiseră crime împotriva propriei lor populații civile. Țin minte un tip periculos care, atunci când a descoperit că înțelegeam ceva rusește, a împrăștiat vorba printre soldați că aș fi bolșevic. O asemenea acuzație era extrem de riscantă, chiar dacă venea din partea unuia nedemn de încredere. Austriecii îi urau pe germani și-i numeau *Piffkuh*, ceea ce în dialectul lor local însemna tauri. Era o cale de a le ridiculiza rigiditatea și imaturitatea. Austriecii erau mai veseli. Hitler, originar din Austria, s-a bucurat de o primire din cale afară de entuziastă la Viena în 1938. Desigur, acum soldații austrieci erau descurajați, căci își dădeau seama că Germania era pe cale să piardă războiul.

Permanenta retragere a armatei germane avea, în genere, un efect demoralizator asupra soldaților din unitatea noastră, mai ales printre cei cu grade inferioare. Cu toate acestea, nu am auzit niciodată pe careva exprimându-se deschis împotriva războiului sau a Führerului. Era menținută o disciplină severă și cine îndrăznea să protesteze era aspru pedepsit,

împuşcat ca trădător. Agenţi ai Gestapo-ului erau dispersaţi în secret prin toate unităţile armatei şi constituiau o ameninţare constantă pentru fiecare soldat. Seara, în cercul nostru, soldaţii vorbeau mult despre situaţia disperată. Pierduseră orice speranţă în câştigarea războiului şi întoarcerea lor acasă. Ştiau că, mai devreme sau mai târziu, dacă vor avea norocul să supravieţuiască, vor fi luaţi prizonieri şi se îngrozeau la gândul de a cădea în mâna ruşilor. La început, nu vorbeau deschis în prezenţa mea, se temeau că eram „postat” acolo, dar curând au devenit sinceri şi spuneau ce gândeau. Odată, cineva chiar a recitat o poezie împotriva lui Hitler şi a nazismului, o alinare după o zi înfricoşătoare de atacuri grele din partea armatei ruse.

Pentru a-mi reaminti impresiile din primele zile ale încorporării mele în armata germană, recurg la două rânduri din jurnalul meu: „Localitatea Felsozsolca” şi „Azi am luat cea mai ciudată hotărâre din viaţa mea”. Nu-i pot pune întrebări jurnalului, dar este evident că am ezitat mult înainte de a face acest pas uluitor. Fraza laconică din jurnal arată că eram prudent la gândul că jurnalul putea ajunge în mâinile unor nedoriţi.

După câteva zile, am notat mai multe în jurnal:

„Staţionăm la Hernadnemeti. Populaţia ungară este prietenoasă cu mine şi mă primeşte frumos. Mă invită în casele lor şi mă tratează cu prăjituri delicioase şi băuturi. Am ajuns la relaţii amicale şi cu militarii germani. Subofiţerul e binevoitor şi se comportă bine cu mine. Hrana e bună şi îmbelşugată. Nu am mai avut atâta mâncare de mult timp”.

Asta era situaţia, după câte îmi aduc aminte, în prima săptămână a zăbovirii mele la germani. Cuvintele zgârcite din jurnal trimit la tranziţia foarte radicală şi subită prin care trecusem într-o singură săptămână. Mă aflam la fundul unui infern, eram ca praful de pe drum, care putea fi călcat de oricine, şi cu puţine şanse de supravieţuire. Dar am reuşit să mă pun într-o poziţie de forţă. În jurnal afirm că ungurii mă primeau frumos: desigur atunci când îl însoţeam pe căpitan cu ocazia vizitelor sale în sat, la populaţia ungară. Civiliile mă primeau cu respect. Faptul că vorbeam bine ungureşte, era de mare ajutor şi deschidea uşile demnitarilor oraşelului, mă făcea să mă simt de parcă aveam oarecare autoritate când oamenii mă rugau să vorbesc căpitanului despre aprobările de care aveau nevoie din partea lui. De altfel, camarazii începuseră să mă stimeze datorită discuţiilor pe care le purtam cu ei pe diferite subiecte, inclusiv despre poezii germani. Erau oameni simpli de la ţară care se uitau la mine ca la o persoană cu educaţie. Când am ajuns să-i cunosc ceva mai bine, mi-am dat seama că între ei existau, cel puţin printre cei de rang inferior, relaţii corecte, amicale, dar care nu erau determinate de afecţiune, ci de ordine şi disciplină.

După câteva zile, sergentul însărcinat cu treburile culturale, probabil ținând de Gestapo, a venit la mine. Mi-a spus că a auzit că citeam în germană, oferindu-mi cărți și dându-mi un buletin de știri intitulat „Ostfront”. Nu am găsit nimic despre frontul de est, căci nici n-avea ce relata despre înfrângerile lor „glorioase”. Dar am fost foarte mirat găsind niște fotografii cu texte pline de venin despre evrei cu barbă și perciuni, luate în piețe și împrejurimile murdare ale ghetourilor din Polonia. Le cunoșteam: le văzusem la începutul anilor patruzeci când erau distribuite în toată Europa ocupată de naziști „De ce or publica aceste fotografii acum, în toamna lui 1944, când toți evreii aceia au fost anihilați de multă vreme?” mă întrebam. Probabil că sergentul a observat interesul și mirarea mea, dar le-a interpretat în mod diferit, spunându-mi, „Vezi, Emerich (numele meu real), așa arată evreii”. Comentariul mi-a rămas întipărit în memorie toată viața.

În ce privește identitatea mea de evreu, au fost câteva împrejurări când aceasta a ieșit în evidență. Aș menționa-o pe cea cu sergentul și casierul unității. Eram înregistrat pe numele meu real, Emerich Glaser, și eram plătit ca soldat de rând. Păstrarea numelui meu real era actul prostesc al unui tânăr naiv și putea avea consecințe dezastruoase. Existau mereu acțiuni comune cu armata ungară și mi-ar fi putut ușor lua urma. Emerich fusese prenumele meu până la ocupația ungară, când a fost schimbat în Imre. Numele de familie și prenumele meu erau nume comune pentru germani și cei mai mulți credeau că eram un neamț din Transilvania. Cunoșteau Clujul, orașul meu originar, care în germană se numea Klausenburg. Vorbeau cu plăcere despre frumusețea orașului, pe care l-au cunoscut stând acolo câteva luni, până în august 1944, când au fost alungați de armatele sovietice și române.

Într-un rând m-am pomenit în fața unei probleme de-a dreptul unice. Mi-a apărut o inflamație pe penis și, fără a sta mult pe gânduri, m-am dus la un doctor. Era un alt act necugetat, întrucât a arăta organul unui doctor german se putea dovedi o gafă fatală. În toată perioada cât am stat la germani, am avut noroc că n-a trebuit să mă dezbrac în fața camarazilor. Medicul era un ofițer înalt, părea a fi de ani patruzeci. S-a uitat la inflamația mea și a comentat ceva ce n-am înțeles pe deplin, dar mi-am dat seama că a spus ceva în legătură cu „legământul lui Abraham (circumcizia)”. Cu toate astea, nu părea să aibă vreo bănuială că aș fi evreu. Am priceput pericolul și mi-am păstrat calmul. Doctorul mi-a dat un unguent și mi-a zâmbit. Ofițerii germani nu obișnuiau să zâmbească unui simplu soldat dacă nu aveau unele intenții. Am conchis că era, probabil, homosexual, fenomen foarte răspândit printre ofițeri.

Într-o seară am avut parte de alt incident curios. Mă alăturasem câtorva soldați care spuneau glume și mici povestiri. Am oferit și eu o povestire pe care o consideram amuzantă. Autorul, nimeni altul decât cunoscutul scriitor de limbă idiș, Șalom Alehem, din cartea *Motel Peisse, fiul cantorului*, pe care o citisem în versiune originală, în idiș. M-am gândit că povestea putea fi prezentată datorită jocului de cuvinte sinonime în germană și engleză. Era vorba despre un imigrant evreu care nu vorbea decât idiș și care călătorea într-un troleibuz la New York. Conducătorul îi cerea cinci cenți pentru bilet. Cum imigrantul nu-l înțelegea, conducătorul i-a arătat cinci degete și țipă, „Five”. Imigrantul s-a răstit, la rândul lui, furios: „Pfeiff du” (fluieră tu). Desigur, povestea mea era bine germanizată fără indicarea sursei.

Când am terminat, unul dintre soldați m-a surprins spunând: „Asta-i o glumă evreiască!” Am încercat să-mi păstrez calmul, dar eram uimit și nu-mi puteam închipui cum de știa el asta? A fost o învățătură pentru mine, că unii germani aveau multe cunoștințe despre evrei, bune sau rele. Cu altă ocazie, un soldat care servise în Polonia și Rusia mi-a spus: „Dacă ai ști, ce am făcut noi acolo!” Nu a mai intrat în detalii, nici eu n-am îndrăznit să întreb, dar îmi era clar că se referea la atrocitățile comise împotriva evreilor și a populației locale. În mod surprinzător, era din Wehrmacht, nu din SS.

Alt citat din jurnal:

„Ne aflăm la Buga (un orașel în centrul Ungariei). Mă simt bine printre ei (germanii). Îmi spun că uniforma îmi vine bine. Mi-e cu neputință să-mi descriu sentimentele când mă gândesc la condiția mea de acum comparată cu cea anterioară. Am ajuns într-o poziție de oarecare importanță. Ungurii mă salută pe stradă și rămân cu gura căscată când le răspund ungurește”.

Adnotarea e, probabil, expresia unei automulțumiri și laudăroșenie; schimbarea neașteptată după lungi perioade de foamete și condiții aspre îmi dădea, pesemne un sentiment exaltat de bunăstare. Cele de mai sus ar putea lăsa impresia că mă simțeam foarte bine la germani, dar în realitate eram departe de asta. Deși aveam haine și hrană, care mă ajutau să supraviețuiesc, aveam și multe nopți grele când mă gândeam la situația mea reală și la familia mea, chinuit de ideea a ce li s-o fi întâmplat de fapt.

Unitatea noastră asigura hrană și muniție pentru soldații care luptau pe front. Staționam totdeauna la mică distanță, nu mai mult de doi-trei kilometru de liniile rusești. Sovieticii ne țineau neconținut sub bombardamentul katiușelor (aruncătoarele de obuze ale rușilor). Aceste atacuri erau de temut, venind cu un vuiet înspăimântător, iar loviturile lor

cauzau daune și distrugerii considerabile. Cu timpul am învățat să măsurăm după zgomotul tragerilor distanța de katiușe și timpul necesar pentru a intra la adăpost și a aștepta următoarea tragere. Cu ocazia acestor atacuri mă rugam să trăiesc momentul în care soldații armatei sovietice vor ajunge la noi. Dar nu era nici o șansă: germanii știau să se retragă la timp.

De la începutul recrutării mele în armata germană, mereu plănuiam rutele de evadare, lucru cu puțință doar dacă ajungeam în apropierea imediată a liniilor rusești. Așa se făcea că zgomotul katiușelor ce-i apropia pe ruși de noi pentru mine suna a salvare. În același timp, mă chinuia și mă înfricoșa gândul că, purtând uniforma germană, aș putea fi ucis. Citez din jurnal:

„Ne-am pus din nou în mișcare. Mi s-a spus că ne aflăm la 2100 metri de ruși. Totul arde în jur, simt căldura focului. S-a dezlănțuit iadul; tragerile sunt asurzitoare și gloanțele trec în jurul nostru în toate direcțiile, unele, cuprinse de flăcări, lucesc”.

Mă uimea cum de au calculat germanii distanța de exact 2100 metri. Zilnic primeam, de la soldatul care ducea pe front rațiile de hrană, informații privind situația de acolo și de la el cunoșteam distanța la care se aflau pozițiile rușilor. Sanitarul care staționa pe front mi-a spus odată că, atunci când trebuia să îngrijească prizonierii grav răniți, nu stătea pe gânduri, le administra o injecție letală cu gazolină. Soldații din unitatea noastră se temeau că vor fi și ei trimiși pe front. Într-o dimineață, un soldat cu care mă împrietenisem m-a chemat să intru repede în camera lui. Spre mirarea mea, m-a tras după el să ne ascundem sub pat. Eram uluit de situația în care mă aflam, să fiu pitit sub pat cu un soldat german. Care mi-a făcut semn să tac când am auzit cum cineva a intrat, a stat un timp și a plecat. Am aflat că era un sergent major de la unitățile de pe liniile de front care, din când în când, venea să înhațe soldați și să-i ducă acolo. Avea dreptul să ia cu el pe oricine se întâmpla să-i vină în cale. Cum se răspândea vestea că se afla pe acolo, cu toții făceau tot posibilul să dispară. Mai târziu mi s-a spus că un soldat pe care îl luase cu el, a fost ucis în aceeași zi.

Eu știam că existența mea atârna de un fir de păr. În clipa în care jocul meu ar fi fost descoperit, urmările ar fi fost cumplite. Până atunci, nu aveam altă cale decât să continuu spectacolul. După ce foamea mi s-a domolit, mi-am dat seama că nu avansasem în planurile de evadare pentru care, înainte de toate, aveam nevoie de un loc în care să mă ascund până vor veni rușii și vor prelua teritoriul. Grijile și tensiunea începuseră să mă chinuiască tot mai rău.

După câteva săptămâni, trebuind să-mi pun în ordine rucsacul, am descoperit cu groază lipsa săculețului meu cu *talit*. În împrejurările date, eram sigur că numai un camarad l-a putut fura. Imediat m-am gândit la fotografii. Mi-am controlat buzunarul din stânga și am scos fotografiile pe care spre marea mea ușurare, le-am găsit înfășurate în aceeași hârtie și după semnul pe care-l făcusem cu creionul, erau neatinse. Eram nervos, dar m-am consolată că săculețul a fost furat pentru că era frumos, de catifea, și nimic mai mult.

Într-o zi, opriți într-un sat, la unitatea noastră a venit un băiat evreu, probabil dintr-un detașament de lucru din apropiere. M-am uitat la băiat, din motive evidente. El s-a adresat sergentului, cerându-i ceva de mâncare. Sergentul i-a dat o bucată de pâine și l-a întrebat cine era. Băiatul a răspuns, „Sunt evreu!” La care sergentul, „Dacă-i așa, îți mai dau o bucată!” Era un gest absolut uluitor, la care am asistat fără să-l comentez. Incidentul m-a pus pe gânduri și, deși mă aflam în relații amicale cu sergentul, n-am îndrăznit să vorbesc despre asta cu dânsul. Până la urmă, s-a dovedit că procedasem bine. În general, staționam într-un loc de la trei zile la două săptămâni, în funcție de înaintarea trupelor rusești. La un moment dat, ne-am instalat într-o vilă frumoasă și confortabilă. Din scrisorile împrăștiate prin casă mi-am dat seama că fusese proprietatea unei familii de evrei. Pentru mine era primul semn evident că soarta lor era comună cu aceea a majorității evreilor după intrarea germanilor în Ungaria. Fuseseră deportați.

După două sau trei zile am auzit niște râsete în camera alăturată. Când am intrat, am văzut că soldații se aflau în jurul unei trape în podeaua cu parchet, ascunsă de un covor. Soldații dăduseră de o parte capacul sub care era o intrare în pivniță și descoperiseră o ladă mare plină cu veșminte de damă, lenjerie de pat și goblenuri frumoase, genul de lucruri ce puteau fi găsite la familiile înstărite. Am coborât pe scară și apropiindu-mă de lada deschisă am simțit mirosul de lavandă al unui trusou de modă veche. Probabil că familia ascunsese prețioasa zestre în speranța regăsirii ei la întoarcere. Ceea ce, desigur, nu avea să se mai întâmple. Camarazii mi s-au adresat, „Emerich, hai cu noi în sat să schimbăm cu țărani boarfele astea pe băutură”.

Am luat lada, am încărcat-o într-o căruță și am plecat în sat. Mă gândeam la soarta propriei mele familii; situația nefericită, disperată a evreilor mi-a devenit dureros de evidentă. „Unde erau, ce s-a întâmplat cu ei? Nu era o cruntă ironie a soartei ca eu să fiu cel ce dă pe degeaba asemenea bunuri strănse și păstrate de-a lungul unei vieți? Dar nu aveam de ales.

Sătenii erau foarte bucuroși să le capete. Se obișnuiseră cu jefuirea caselor evreiești, căci cu doar cinci luni în urmă toți evreii fuseseră scoși din sat, lăsând în urmă casele lor cu tot ce era în ele. Dar se lăcomeau la mai mult, în special la lucruri atât de frumoase și fine. Se pare că sila mea de a irosi bunurile a trezit atenția unui soldat, care a țipat la mine, „Emerich, te porți ca un evreu! Parcă ai fi din neamul lor”. Sunt cuvinte care fac, de asemenea, parte din colecția mea de neuitat din vremea aceea.

Împărțind lenjeria, am dat de un carnet de note frumos legat în piele, pe care l-am păstrat pentru mine. Pe copertă, imprimat cu litere aurite, se putea citi: „Poezii”. Înăuntru erau urări și versuri scrise de prieteni și membri de familie unei fete care-și părăsea căminul sau se mărita. Versurile erau scrise cu litere gotice și datate 1929. Proprietara carnetului, cel mai probabil soția inginerului, era originară din Germania și 1929 trebuie să fi fost data căsătoriei lor. Carnetul îmi este de mare preț, îl păstrez și acum. În paginile goale mi-am însemnat impresiile din timpul vizitei mele la Auschwitz și Teresin, unde am fost trimis ca membru al unei delegații în iunie 1945, la câteva săptămâni după terminarea războiului. Având în vedere împrejurările și locurile unde au fost scrise, în păstrarea acestei mici relicve a familiei și adnotările adăugate de mine când am vizitat lagărele Holocaustului, am văzut un semn simbolic al închiderii unui cerc.

Trecuseră două luni și nu găseam nici o posibilitate de evadare. Șederea mea printre germani devenea din ce în ce mai complicată și periculoasă. Într-o zi m-am dus la notarul satului, rugându-l să stau de vorbă cu el între patru ochi. Notarul și judecătorul se bucurau de cea mai mare autoritate în sat și dispuneau de o mare putere. Omul m-a primit în casa lui, întrebându-mă pe un ton părintesc cu ce mă putea ajuta. Povestea pe care am inventat-o pentru el era că m-am săturat de armata germană și, ca unger, doream să mă întorc la familia mea, care trăia departe, în Ardeal și de care eram despărțit după ocupația rusească. L-am întrebat dacă-mi putea găsi vreun adăpost pentru a scăpa de armata germană.

Sfârșindu-mi „povestea”, mi-am dat seama că mersesem prea departe cu nesăbuiința mea de a mă adresa cu o astfel de rugămintă cuiva aflat într-o poziție oficială, dar zgomotul katiușelor ar fi trebuit să-l facă să înțeleagă că situația era lipsită de orice speranță; rușii se aflau aproape, la numai câțiva kilometri. Dar greșisem. Omul, un individ foarte îngâmfat și năzuos datorită ocupării unui post atât de înalt, s-a holbat la mine și, pe un ton liniștit, aproape sacramental, mi-a spus, „Fiule, nu dispera. Retragerile armatelor germane și ungurești sunt premeditate și intenționate pentru a concentra forțele noastre ca apoi să-i împingem înapoi pe bolșevici. Ai să

vezi că vom învinge în acest război, fii răbdător și întoarce-te la unitatea ta”. Avusesem ghinionul să dau de un asemenea nazist fanatic, dar măcar nu m-a denunțat pentru a fi încercat să dezertez de pe front. Presupun că într-un fel simpatiza cu situația mea.

Un alt eveniment, la care numai gândindu-mă tremur, a fost când m-au chemat să dau o mână de ajutor măcelarului care se pregătea să taie un porc. Nu mai asistasem niciodată la un astfel de ritual, necum să particip activ la el. Știu că pentru unii un asemenea măcel e o sărbătoare, că de obicei are loc înainte de Crăciun, dar pentru mine era un eveniment traumatizant. Ținea de educația mea, sau era poate o moștenire din generații trecute. A trebuit să țin porcul de picioare în timp ce măcelarul îi înfigea cuțitul în gât și îi aduna sângele, folosit apoi la cârnați. În clipele acelea eu mă gândeam doar la tata, la felul cum ar fi reacționat văzându-mă în situația aceea.

Într-o zi mi s-au trimis doi prizonieri ruși care să ajute la diferite munci. Erau tratați prost, chiar mizerabil. Li se dădeau sarcini grele, erau alimentați prost, supuși unor condiții crunte, lipsiți de respect. În unele cazuri, când germanii nu mai aveau nevoie de ei, prizonierii ruși erau împușcați sub pretextul că ar fi încercat să evadeze. Era prima dată când vedeam soldați ruși. Nu m-am putut controla și m-am dus să stau de vorbă cu ei în jargonul meu ucraineano-rutean. Spre mirarea mea, m-au înțeles și m-au întreat ce oraș se află mai aproape și la ce distanță. Le-am răspuns că cel mai apropiat oraș mare era Miskolc și le-am dat distanța aproximativă de unde ne aflam noi. Atunci m-au întreat dacă le-aș putea scrie în litere cirilice acel nume. Le-am răspuns mândru că da, și am scris informația pe o bucată de hârtie pe care le-am predat-o. Era, desigur, un act protest, negândit. Prizonierii erau totdeauna supravegheați de cineva care răspundea de ei. În mod sigur cineva m-a văzut stând de vorbă cu ei rusește și dându-le ceva scris, ceea ce ar fi perfect folosit împotriva mea mai târziu și pentru care puteam plăti cu viața.

Atacurile cu katiușe deveneau mai frecvente. Odată mă aflam într-o încăpere cu căpitanul, în prezența altor câtorva ofițeri, când un obuz a lovit clădirea. Explozia ne-a zguduit puternic. Ofițerii s-au sculat pentru a pleca, dar unul a strigat isteric: „Rușii sunt aici!” Rușii încă nu erau acolo, dar erau foarte aproape.

Am notat în jurnal:

„1 decembrie, 1944. Părăsim localitatea Vamos sub tirul intens al katiușelor. Obuzele zburau în toate direcțiile și explodau în imediata mea apropiere. Mă temeam tare mult: niciodată nu am mai avut un atac de

asemenea intensitate. Localnicii erau panicați, iar eu alergam împreună cu ei pentru a mă adăposti într-o pivniță, care era deja plină cu alți civili”.

Am ajuns într-o localitate numită Sajoszentpeter. Voi ține totdeauna minte numele aceluia orașel unde a avut loc întorsătura crucială în ciudata mea aventură cu armata germană. Acolo am reușit să scap și să pun capăt sejurului meu bizar la acea armată. Am fost eliberat datorită armatei ruse care, înaintând, a ocupat orașul. Am spus „eliberat”, căci acesta era termenul acceptat atunci pentru orice evreu sau alt minoritar care a fost destul de norocos să rămână în viață până la sosirea rușilor.

Comandamentul lor se afla într-o vilă a unui evreu deportat, fostul inginer-șef al fabricii de sticlă din oraș. În jurnal am notat:

„2 decembrie, 1944. Ne aflăm la Sajoszentpeter, pe terenul unei fabrici de sticle. Ofițerii sunt încartiruși într-o vilă drăguță cu mobilă frumoasă aparținând inginerului-șef, care, ca și alți evrei, a dispărut. Mi s-a cerut să rămân aproape de comandament pentru cazul că au nevoie de mine”.

Soldații vedeau că armata germană se prăbușea. Sergentul mi-a spus că se apropia sfârșitul războiului. Toată lumea era nevrotică și înspăimântată de atacurile grele ale armatei ruse. Mulți soldați îmi vorbeau despre posibilitatea de a fi luați prizonieri; cu toții ar fi preferat să cadă prizonieri la americani decât la ruși. Se temeau că vor fi tratați la fel cum ei îi tratau pe prizonierii ruși.

În jurnalul meu pomenesc de întâlnirea cu o femeie de peste treizeci de ani care se afla mereu în compania unor ofițeri. Mi s-a spus că era amanta subofițerului, a d-lui Spiess. Femeia mă căutase după ce aflase că sunt din Cluj. Când ne-am întâlnit, mi-a spus că ea era de origine română, din Bucovina. Era atrăgătoare și a intrat în unitate când aceasta a staționat pe la ei. Pentru că vorbea foarte bine germana, am presupus că era nemțoaică (Volksdeutsche – germanii din afara granițelor Germaniei propriu-zise). Încerca să lege prietenie cu mine, cu atenții și unele aluzii seducătoare pe care eu le-am trecut, însă, politicos cu vederea.

În armata germană li se permitea gradaților să aibă amante din țările ocupate, dar de fapt erau tratate ca prostituate. După o săptămână, am văzut-o pe aceea femeie în compania altor soldați. Dar într-o zi a venit drept la mine cu lacrimi în ochi spunându-mi că venise ordinul ca femeile să fie îndepărtate de pe liniile de front. Era disperată, neștiind unde va fi trimisă.

Eu am intrat în legătură cu proprietarul fabricii de sticlă care-și avea biroul în casa unde eram cazați. Era un nobil ungar, un baron. Bunele

maniere, felul cum vorbea și aerul său erau ale unui autentic aristocrat. Experiența de până atunci mă învățase să fiu reținut și să nu-mi dezvălui planurile la prima întâlnire. Am purtat cu baronul convorbiri plăcute despre literatura și poezia maghiară. Era evident că în acel orașel de provincie n-avea mulți parteneri pentru asemenea discuții.

Conform jurnalului, am stat acolo în total nouă zile, până la 10 decembrie.

„5 decembrie, 1944. Ziua mea de naștere. Am 22 de ani. Mă gândesc la familia mea. Mai precis, încerc să nu reflectez asupra soartei lor, aceste gânduri mă dor tare mult, nu le suport”.

Pe 7 decembrie, sergentul Ludovic m-a pus de gardă împreună cu un alt soldat. Trebuia să păzim bucătăria, obiectiv important, dat fiind că în ultimele nopți din magazine fuseseră furate importante cantități de alimente. M-a întrebat dacă am luat vreun aliment din magazie, și am răspuns că nu. M-a crezut și mi-a spus că suspecta pe cineva, dar nu a dat nume. Furtul era un delict foarte grav, pasibil de pedeapsă cu moartea.

Colegul meu avea armă. Eu nu, fiind Aushilf n-aveam voie să port arme. Omul avea cam treizeci de ani, era un austriac flegmatic. Am vorbit despre probleme ce ne interesau pe toți, despre sfârșitul războiului și unde ar fi mai bine să fii prizonier. Dintr-odată mi-a spus: „Emerich, soldații vorbesc despre tine și te suspectează că ești bolșevic. Au și dovezi, ca, de exemplu, că ai vorbit rusește cu prizonierii ruși. Nimeni nu știa că vorbești rusește. Ai fost văzut când le-ai dat instrucțiuni în scris. Trebuie să știi, că numele tău a fost comunicat Gestapo-ului. E un lucru foarte serios!”

Vestea comunicată atât de neașteptat, m-a uluit și îngrozit. Simțeam cum ștreangul mi se strângea în jurul gâtului și apropierea sfârșitului. Am avut, totuși, noroc că cineva mă avertizase în ultimul minut. Am luat-o ca un semn de la Dumnezeu, o intervenție de sus, nu o coincidență. După care am început să-mi cântăresc situația și mi-am amintit că, înainte cu o zi sau două, sergentul mă certase rău pentru a nu-mi fi făcut bine treaba. Probabil a primit ceva indicații de la Gestapo și nu trebuia să aibă încredere în mine. Toți soldații considerau Gestapo-ul o putere monstruoasă de poliție și nimeni nu dorea să fie luat la întrebări de acesta. Cu toată prietenia pe care mi-a arătat-o, sergentul nu dorea să intre în conflict cu Gestapo-ul. Pentru mine asta era ultima avertizare și îmi era clar că trebuia să scap de acolo cât mai repede și cu orice risc, pentru a nu cădea în mâinile Gestapo-ului. Eram într-o situație disperată, la strâmtoare. Era evident că trebuia să acționez neîntârziat și, în cele din urmă, m-am decis să mă adresez baronului. Simțeam că el avea o atitudine amicală față de mine, oricum nu aveam altă

alegere. De astă dată am pregătit o poveste convingătoare, cu o coloratură dramatică. În ziua care a urmat, m-a primit în biroul lui elegant, în maniera sa prietenoasă. I-am spus că aveam informații de prima mână că rușii erau la o distanță de numai 2.000 metri și ne putem aștepta să ajungă în zonă cel mult în 24 sau 36 de ore. L-am rugat să mă ascundă undeva și, în schimb, i-am promis să-i fiu de ajutor la sosirea rușilor, întrucât le cunoșteam limba.

Mi-am asumat un mare risc făcând o asemenea propunere unui om despre care, în ciuda simpatiei față de mine, nu știam cum avea să reacționeze. Cred că logica spuselor mele, prezumțiozitatea mea și zgomotul katiușelor, care punctau convorbirea noastră, l-au făcut să reacționeze pozitiv la cutezătoarea mea propunere.

L-a chemat imediat în birou pe administratorul fabricii de sticlă și l-a rugat să-mi aducă haine civile și să mă ascundă în subsolul fabricii. Ascunzișul meu urma să fie într-una din gropile furnalului, care de luni de zile nu mai funcționa. Era într-o dimineață de sâmbătă. Ne-am înțeles cu administratorul să ne întâlnim în aceeași zi la ora unu, la poarta fabricii. Între timp mă gândeam la ce s-o fi întâmplat cu ceilalți doi băieți care fuseseră recrutați împreună cu mine în armata germană. Pe bărbier îl văzusem mai des, când venea să ne tundă. Celălalt băiat, care lucra ca fierar, lucra undeva departe și nu mă întâlnisem cu el decât o dată sau de două ori. La plecarea din biroul baronului, l-am văzut pe bărbier că tunde pe cineva. L-am luat la o parte spunându-i că dacă era pregătit să evadeze, să fie cu lucrurile lui la ora unu la poarta fabricii. A fost de acord. M-am înapoiat în fugă la administrator, comunicându-i că un alt băiat ungur dorea să mi se alăture, iar el a acceptat.

Era aproape de unu când am ajuns la baza noastră spre a-mi aduna lucrurile în rucsac. Am zărit un pistol, în geanta lui despre care știam că aparținea măcelarului și care atârna de un cârlig poe ușă. Câteva secunde am simțit un îndemn să iau pistolul, dar am decis să nu risc și l-am lăsat acolo.

Am părăsit cantonamentul cu rucsacul în spinare, îndreptându-mă către fabrică, aflată aproape. Am făcut tot posibilul să mă strecur fără să fiu zărit, căci ar fi fost foarte periculos dacă un soldat din unitate m-ar fi întâlnit pe drum. Spre norocul meu, tocmai începuse un atac intens al katiușelor și în mijlocul haosului am reușit să trec fără să fiu observat, ajungând la fabrică nevătămat. Bărbierul aștepta deja acolo și, în scurt timp, a sosit și administratorul. Descrindându-le, aceste episoade și momente finale mi-au revenit atât de viu în memorie, încât mi-am adus aminte și de visele care m-au obsedat mulți ani după evadare. Duceam rucsacul meu verde și mă grăbeam către poarta fabricii. Vocea răgușită a sergentului mă însoțea și îmi

lovea tâmplele strigând: „Emerich, te-am prins! Încearci să dai bir cu fugiții”. Apoi mă trezeam.

L-am urmat, dar, pe administrator în subsolul fabricii, unde a scos câteva cărămizi dintr-un perete care acoperea o încăpere dreptunghiulară de circa doi pe doi metri. Era scundă de un metru și jumătate, obligându-ne să intrăm aplecați. Când fabrica era în funcțiune, „groapa” era folosită pentru arderea cărbunelui necesar producției de sticle. Administratorul ne-a spus că numai cu șase luni în urmă în groapă mai ardea focul și era convins că era prea întunecoasă spre a trezi vreo bănuială. Ne-a adus ceva haine civile și a luat cu el uniformele noastre pentru a se lepăda de ele undeva. Înainte de plecare, a reșezat cărămizile pentru a ne șterge urma pentru cazul în care ar veni cineva în căutarea noastră. Ne-a promis că se va întoarce seara ca să ne aducă ceva de mâncare. Noi aveam ceva hrană cu noi, apă și lumânări care erau esențiale în groapa noastră întunecată. Seara, administratorul a venit într-adevăr, aducându-ne alimente și băuturi. Apoi am stins lumânările și ne-am culcat. Eram hotărâți să rămânem acolo o perioadă imprevizibil de lungă.

În noaptea întunecată și tulburătoare, cum nu puteam dormi, i-am povestit companionului meu istoria „Cuptorului aprins”, descrisă în cartea lui Daniel și care semăna cu situația noastră. Atunci când Nebucadnețar, regele Babilonului, a poruncit ca trei evrei să fie aruncați într-un cuptor aprins, drept pedeapsă pentru că refuzaseră să se închine statuii sale de aur, evreii nu au ars. Regele i-a văzut umblând în mijlocul focului nevătămați. Iar noi ne întrebam: vom ieși oare din „cuptorul nostru aprins”?

După scurt timp, a avut loc un puternic atac de tiruri ale katiușelor și de artilerie. Simțeam că majoritatea exploziilor erau concentrate asupra fabricii, cea mai importantă clădire în zonă. Din cauza presiunii aerului determinată de atacurile grele, asurzitoare, eram zguduți și scuturați cu putere în groapa noastră, și aveam norocul că ne aflam într-un subsol protejat de pereți groși. Atacul a continuat intermitent toată ziua următoare. Pe administrator nu l-am mai văzut, am presupus că nici nu-și putea părăsi casa sau adăpostul în timp ce atacurile continuau. În a treia zi atacurile au încetat.

Rămânerea noastră în groapa aceea devenea tot mai dificilă. Eram lăsați fără hrană, era iarnă, sufeream de frig, îmbrăcați doar în haine ușoare, fără un palton. Era o iarnă aspră, geroasă, cu două zile înainte de Crăciun. Din fericire, eram tineri și aveam puterea să rezistăm în acele condiții dure. Am hotărât că trebuie să ne aventurăm ieșind de acolo. Am dat cu grijă la o parte cărămizile care ne blocau ieșirea și am părăsit ascunzișul. Ne-am

învârtit prin subsol și am descoperit că era o încăpere mare cu un lung șir de deschizături ale cuptoarelor. Și tot cutreierând, dintr-odată am fost surprinși de un soldat ungar care avea în mână o armă automată cu degetul pe trăgaci, gata să tragă. Am crezut că s-a zis cu noi, că murim, pentru că știam că poliția militară era mereu în căutarea dezertorilor. Când soldatul a văzut că ne apropiam, s-a lipit de perete și, după un timp, a țipat la noi că și el a fugit de pe front. Ne-am apropiat de dânsul, ne-a povestit istoria sa, care părea credibilă, dar am hotărât să ne ferim de el. Am preferat să nu ne întâlnim cu soldații ruși în compania unui soldat ungar înarmat.

Ne-am întors în groapa noastră pentru a dormi noaptea, dar nu mă puteam relaxa; eram foarte neliniștit, frigul și foamea deveniseră mai acute și mai chinuitoare. Camaradul meu s-a dovedit o persoană egoistă, dificilă; nu există un loc mai bun pentru a cunoaște pe cineva decât să fii închis cu el în asemenea condiții cumplite. Cred că deținuții închiși în aceeași celulă perioade îndelungate devin fie prieteni loiali, fie dușmani neîmpăcați. În cele trei zile mi-am notat în jurnal doar o scurtă frază: „Mă aflu în pivniță”. Miercuri, am scris: „Am urcat”.

În ziua de 13 decembrie 1944, am hotărât că era timpul să părăsim subsolul. Mai întâi trebuia să mă asigur că armata rusă sosise într-adevăr în zonă. Am urcat până la capul scărilor care duceau afară și, între două focuri de mitralieră, am încercat să prind cuvintele și limba vorbită de soldați. După un timp, spre marea mea bucurie, am recunoscut că vorbeau rusește. M-am întors grăbit în bârlogul nostru și i-am spus entuziasmat companionului meu că au sosit rușii. Imediat am pornit să adunăm puținele noastre lucruri. Începând să urc scările, a trebuit, totuși, să mă opresc: lumina neașteptată mă orbea, după cele patru zile petrecute în beznă. La ieșire, lângă poarta fabricii am zărit un soldat rus, un puști ce trăgea salve cu o mitralieră. Eram emoționat, era prima mea întâlnire cu un soldat sovietic, pe care-l luam drept un mesager divin care-mi aducea eliberarea. Ne-am postat la oarecare distanță de soldat pentru a hotărî care va fi următorul nostru pas. De multe ori, în acele zile negre, visam că apăreau de undeva soldați sau partizani ruși care ne scăpau de cumplitele trupe ungurești. Acum acest lucru devenise realitate: vedeam un soldat rus în carne și oase. Visul s-a realizat, eram în viață! În cele patru zile petrecute în beciul întunecat îmi trecuseră prin minte tot felul de scene: apelurile crunte, sălbăticia echipei de supraveghetori din detașamentul de lucru și „stagiul” meu în armata germană. Odată cu nesfârșitele mele vise și speranțe, mă temeam foarte tare că voi fi ucis în timpul tirurilor intense ale armatei ruse. Mi-am luat curaj, m-am ridicat și am decis să mă adresez soldatului rus cu intenția de a-l

saluta sau chiar de a-l îmbrățișa, dar când m-am apropiat, el se uita impasibil, indiferent, și nu înțelegea ce doream de la el.

Părăsind locul, aveam mereu impresia că visez. M-am îndreptat, cu companionul meu, spre casa administratorului. Pe drum am fost martorii unui spectacol haotic, care semăna cu o scenă dintr-o piesă absurdă. Am văzut soldați ruși și o amestecătură de oameni, europeni și asiatici, unii foarte beți, unii purtând costume negre de zi și jobenuri. Câteva rusoaice purtau pantofi auriți și rochii foarte ciudate. Tuturora le atârna pe umăr fie o pușcă, fie o armă automată. Părea un carnaval, și dacă din spate nu s-ar fi auzit puternicele explozii, nici nu ți-ai fi putut imagina că toate acestea se întâmplau pe linia de front a unui război sângeros. Mai târziu am descoperit și de ce purtau soldații hainele acelea colorate: rușii au intrat prin efracție într-un teatru și au golit garderoba actorilor. Femeile au luat costumele și rochiile găsite acolo. Această primă întâlnire pe linia de front cu soldați ruși mi-a dat câteva impresii cu privire la soiul disciplinei ce domnea în armata rusă. Era o deosebire ca de la cer la pământ față de ceea ce văzusem la armata ungară și germană. Mi-a făcut impresia unei mari harababuri, dar atunci când i-am cunoscut mai bine am văzut că deși nu se sinchiseau de formalități, erau soldați neînfricați pe câmpul de luptă și, în același timp, foarte omenoși.

În ciuda canonadelor și a pământului mitralierelor, care se auzeau din toate direcțiile, am încercat să ajungem la casa administratorului. Ajuns acolo, am rămas foarte surprins. Vila unde fusese amplasat mai înainte comandamentul german fusese preluată de un grup de soldați ruși, dintre care câțiva îl înconjurau pe administrator în propria sa casă. Aspectul acestor soldați era cu totul diferit de al celor pe care-i văzusem pe linia de front; purtau uniforme nepătate, unii aveau grade mari. Când m-a văzut administratorul mi s-a adresat tulburat: „Imre, ai apărut în sfârșit, ajută-mă. Nu înțeleg ce vor aștia de la mine!”. Sergentul rus înțelegea în mod acceptabil ruteano-rusa mea colocvială, așa că l-am întrebat ce dorea de la administrator. El a arătat spre rastelul din colțul camerei folosit pentru puști și a întrebat „Unde se află cele trei puști din rastel?” Verdele decolorat al pâslei din spatele rastelului arăta în mod evident că acolo fuseseră atârnate trei puști. Sergentul insista ca ele să fie puse imediat la loc. Administratorul spunea că el nu avea puști, iar eu i-am tradus sergentului. Acesta s-a arătat nemulțumit cu răspunsul administratorului și furios a chemat un soldat spunându-i, „Omul minte, du-l și împușcă-l”.

Doi soldați l-au apucat de brațe. Eram șocat. Știam că pe front acești soldați apăseau repede pe trăgaci. Fuseseră omorâți mulți civili, majoritatea din greșeală sau, pur și simplu, din neînțelegere. Era război și pe teritoriu inamic nu se puneau prea multe întrebări. I-am explicat administratorului gravitatea situației și i-am spus că dacă avea acele puști, ar fi mai bine să le predea soldaților. El a repetat că germanii le confiscaseră, așa cum au procedat cu toate armele deținute de civili. Am tradus aceste cuvinte sergentului. El s-a uitat fix, timp de un minut, la administrator. După care a ordonat soldaților să-i dea drumul. Iată cum, câteva cuvinte la timpul potrivit pot face diferența între viață și moarte. Am răsuflat ușurat că nu se întâmplase o nenorocire și într-un fel bucuros că l-am putut răsplăti pe omul care găsisse pentru noi un ascunziș, salvându-ne viața. Mai târziu am aflat că era un antisemit activ care, dacă ar fi cunoscut identitatea noastră, cu siguranță că nu ne-ar fi salvat.

În aceeași după-amiază, m-am dus să mă plimb prin împrejurimi. Deodată am auzit două femei țipând tare „Vine soldatul german”. Eram șocat și mă gândeam că, iată, iar sunt în pericol, dar dintr-o direcție diferită. Ar fi fost un pericol real dacă rușii ar fi aflat acest lucru. Puteau să nu fie atenți la explicațiile mele și, cine știe, ce se putea întâmpla. Era un avertisment că trebuia să fiu precaut; pacea și siguranța se aflau încă foarte departe de mine. Toate acestea se leagă de ceea ce am auzit de la unul din cei întorși din detașamentul meu de lucru care mi-a povestit că, la sfârșitul lui 1944, existau zvonuri că am intrat să servesc în armata germană. Zvonul provenea de la un locotenent, ofițerul comandant al aceluia batalion de muncă. Într-una din cuvântările sale dezgustătoare, le-a spus celor din detașament: „Ei bine, dacă nu vă place aici, poate faceți ca Glaser și intrați în armata germană!” locotenentul era un german, un tip abject și brutal, originar din orașul meu, care mă cunoștea. Presupun că deținea informația de la niște recruți care mă văzuseră alăturându-mă armatei germane. De unde se vede cât de subțire era linia pe care o trecusem în timpul „stagiului” meu în armata germană. Ar fi putut să-mi dea ușor de urmă, eu fiind înregistrat sub numele meu real.

Din nou în fabrică. Povestea cu fabrica nu se termină aici. În 1990, când împreună cu soția mă aflam în concediu în munții Matra din Ungaria, un prieten din tinerețe, Feri Salamon, a venit în vizită la noi. Pe vremuri, în orașul nostru, îl numeam „flautistul”, întrucât cânta excelent la flaut. Feri a rămas în Ungaria, s-a stabilit la Miskolc, unde a devenit membru al orchestrei filarmonice din localitate. Cu ocazia acelei vizite, Feri mi-a spus: „Cunosc experiența ta din al doilea război mondial, în special cum te-au

ascuns în fabrica de sticlă de la Sajoszentpeter, care se află numai la o distanță de circa 20 de kilometri de locul unde trăiesc. De ce nu veniți să stați la noi câteva zile și vă promit să vă iau la fabrică, ea mai există și produce sticle”.

Nu puteam refuza propunerea. Îndată ce am ajuns la Miskolc, ne-au luat în primire membri sindicatului care ne-au dus la fabrica unde eram așteptați de directori. Aceștia ne pregătiseră o primire solemnă. Fabrica se mai afla în proprietatea statului, iar Comitetul de conducere era compus din reprezentanți ai muncitorilor. Administratorul și adjuncții lui care nu trecuseră mult peste patruzeci de ani, au ascultat cu emoție relatarea celor petrecute cu 46 de ani în urmă în subsolul fabricii lor. I-am întrebat dacă mai cunoșteau pe cineva care lucrase acolo în acea perioadă. Zâmbind, mi-au răspuns că de atunci fabrica s-a extins mult și, bineînțeles, nu cunoșteau pe nimeni care a lucrat acolo cu mulți ani înainte de nașterea lor. Într-adevăr, nu mă gândisem căte decenii trecuseră de atunci. M-au dus prin fabrică și mi-au arătat subsolul, punctul meu de interes. Cuptoarele ardeau din plin și nu se vedeau decât flăcările prin cărămizile de sticlă. Locul și toată zona se schimbaseră atât de mult, încât erau de recunoscut. Timpul ștersese rămășițele vechii fabrici și, odată cu ele, amintirile mele.

Traducere de EVA ȚUȚUI

Din istoria aşezărilor evreieşti pe valea Someşului

de VASILE GRUNEA

Pe baza cercetărilor istorice se poate afirma că există dovezi ale prezenţei evreilor în Transilvania încă din perioada romană, respectiv din secolele II-III. Primele documente scrise care atestă prezenţa lor pe teritoriul Transilvaniei sunt din secolele XI-XIII.

În general, la început, situaţia evreilor era destul de grea, se lovea de multe oprelişti. Ei nu aveau acces în oraşe, singura excepţie constituind-o Alba Iulia.

Se pare că o aşezare mai semnificativă a evreilor în Transilvania a avut loc în secolele XIV-XV. O cotitură esenţială în colonizarea lor a constituit-o privilegiul acordat de Gabriel Bethlen în 1623. E vorba de aşezarea lor mai ales în Alba Iulia. La început au venit evrei sefarzi (adică refugiaţi din Spania), apoi evrei din Galiţia, Moravia, Germania. Principele Gabriel Bethlen a desemnat drept loc de stabilire a evreilor Alba Iulia, care pe vremea aceea juca un important rol economic. Evreii de origine spaniolă, a căror străbuni au fost alungaţi din Spania de Ferdinand Catolicul în 1492, au fost primii sosiţi de pe teritoriul Imperiului Otoman. Negustorii evrei şi-au organizat propria companie după modelul celor săseşti, armenes sau greceşti.

Lectura privilegiului ne face să ne dăm seama că Gabriel Bethlen urmărea reconstruirea ţării prin colonizarea diferitelor neamuri şi a privilegiilor ce li se acorda. Evreii puteau circula liber prin ţară şi pleca peste hotare. Li se asigura liberul exerciţiu al religiei, luau parte activă la viaţa comercială din principat. Desigur, noii comercianţi evrei constituiau o concurenţă serioasă pentru negustorii saşi, armeni, greci şi de aceea aceştia au cerut eliminarea lor din viaţa economică, restrângerea drepturilor lor. Dar ei n-au abandonat lupta, şi au căutat pe toate căile să li se asigure drepturile preconizate de privilegiul acordat de principe.

În secolele XVII-XVIII evreii din mediul rural se ocupau mai ales cu micul comerţ, arendăşia, fierberea spirtoaselor şi cârciumăritul.

În secolul XIX evreii au contribuit şi la industrializarea ţinutului. Încă din secolul XVII ei participau şi la dezvoltarea unor ramuri industriale, ca,

de pildă, a sticlei. La Oradea și în jurul ei funcționau fabrici de spirt, mori, fabrici de drojdie, pantofi, cărămizi. S-a dezvoltat exploatarea forestieră și chiar industria tipografică, iar la Cluj, la sfârșitul secolului XIX și în secolul XX a luat ființă o firmă de importanță europeană în industria de încălțăminte, fabrica Dermata. Fără să intrăm în detalii, în toate orașele Transilvaniei, și chiar în unele comune mai mari, se poate spune astfel că evreii au contribuit la dezvoltarea industrială a localităților.

După această introducere, sau punere în temă, ne vom ocupa foarte rezumativ de istoria unor așezări evreiești, în special de Valea Someșului, de „povestea” așezărilor cu o populație evreiască relativ mare, de așezări cărora în limba idiș li se spunea „*ștetl*” – transcriere fonetică – adică orașel, unde pulsa o intensă viață comunitară, tradițională evreiască. Deoarece prin actul de privilegiu din 1623 evreilor li se permitea așezarea în orașe doar în Alba Iulia, comunitățile lor s-au dezvoltat mai ales în comune.

Fără a urma un principiu sau un plan prestabilit, să începem (și din motive subiective, o parte din strămoșii mei se trag de aici) cu Becleanul, devenit în zilele noastre un oraș, și care fusese până în 1944 „*a klein jidisch Stadtl*” – orașel evreiesc.

Becleanul a fost unul din cele 8 centre de plasă ale fostului județ Solnocu de Mijloc. Este greu de fixat data precisă a așezării evreilor în acest loc de pe malul Someșului. La începutul secolului XIX, groful Carol Bethlen a luat sub protecția sa pe evreii din localitate. Prin 1840 numărul lor era destul de mare și ei au cerut și obținut aprobarea să angajeze un medic al comunității. În 1857 locuiau în comună 177 de evrei, în 1866 – 281, în 1891 – 258. În 1903 erau înregistrați 360 de evrei, în 1914 – 480, în 1936 – 960, în 1944-944, din care Holocaustul a mistuit peste 90%. Azi, în acest orașel evreiesc, unde s-a înălțat un templu în 1896, nu mai trăiește nici un evreu.

În schițarea vieții evreiești din Beclean ne vom referi mai ales la amintirile fostului medic, Andor Fried, fostul director al spitalului din localitate și care poate fi socotit ca „ultimul mohican”. Câteva cuvinte despre rabinii comunității. În 1866 este înscăunat, ca rabin, Samuel Ehrenfeld. Prima sa realizare: înființarea unei ieșive (școală superioară religioasă), care în scurt timp a devenit o renumită școală talmudică. Nu a stat mult în Beclean, continuându-și misiunea de rabin în diferite alte localități.

În jilțul de rabin a urmat Iacob Kopel care a pus aici bazele dinastiei rabinice Lichtestein, care era cunoscută și peste hotare. De acest rabin se leagă o legendă. Era fiul rabinului Baruh Benedict, dar inițial nu dorea să devină rabin. Era adeptul curții hasidice din Sanz (*hasidism* – curent religios

evreiesc întemeiat de Baal Șem Tov, 1700-1776) și la îndemnul acestuia s-a stabilit la Târgul Lăpuș. După puțin timp a devenit un om bogat. Dar norocul nu i-a surâs multă vreme, a fost prădat de haiduci, care nu i-au lăsat decât viața. Nu avea nici atâția bani să poată călătorii până la curtea hasidică din Sanz. I-a scris țadicului (om cuvios) relatându-i urgia ce l-a lovit. În loc de alt răspuns i s-a emis, cum s-ar spune, o diplomă de rabin. A fost invitat să ocupe locul de rabin, rămas vacant, la Beclean. A păstorit câțiva ani, făcând să crească faima școlii religioase de aici și apoi a devenit prim rabin în Târgu Mureș. Locul a fost ocupat de fiul său mai mare, din cei zece fii cât a avut. E vorba de rabinul Iehuda Lichtestein, care a murit în 1920 la vârsta de 66 de ani.

Ne vom ocupa mai mult de această figură luminoasă a rabinilor transilvăneni și care își doarme somnul de veci în cimitirul evreiesc din Beclean, din păcate poate singura mărturie a existenței evreilor în acest colț de lume. Rabinul Iehuda a frecventat diferite ieșivoturi și a scris mai multe tratate. A condus o ieșivă cu sute de învățăcei și se bucura de faimă și peste hotare. Era mereu vizitat de enoriași care cereau sfaturi și alinare. În miez de noapte stătea îmbrăcat, având un toiag în mână gata să pornească la chemarea divină spre Ierusalim. Când ideile sioniste, de renaștere națională a evreilor, de reîntoarcere în patria Veche-Nouă, au ajuns și în acest colț de țară, el a fost primul care s-a raliat aripii religioase a mișcării de renaștere națională și a sprijinit acțiunile rabinului ortodox din Cluj, Moșe Glasner. Trebuie să specificăm că ultrareligioșii erau ostili sionismului, așteptând timpurile mesianice, când numai atunci la semnul lui Dumnezeu se vor putea întoarce în patria promisă și dată de Cel de Sus. Legat de atitudinea prosionistă a înțeleptului rabin vom aminti un aspect relatat de dr. Andor Fried în volumul doi al lucrării *Volt Egyszer Egy Des* (A fost odată un Dej), redactat de Singer Zoltan. În 1919, în templul din Beclean, studentul Emanuel Haim Mendel Gruber, care trecuse prin tranșeele primului război mondial, a ținut după slujba de sâmbătă, un discurs cu tentă deschis sionistă. Andor Fried scrie: „Nimeni nu se putea sustrage de sub înrâurirea celor rostite de acest student înflăcărat. Unii plângeau, alții aplaudau frenetic, elementele ultrareligioase erau speriate de ideile formulate, căci încă din cer nu venise semnul de reîntoarcere în Țara Sfântă. Unii din cei din templu se socoteau unguri de religie mozaică. Dar marea majoritate a celor din Sinagogă erau de partea ideilor expuse în limba idiș și de acest tânăr, care după-masa acelei zile l-a vizitat pe rabinul Lichtenstein, care și-a dat binecuvântarea pentru ideile sioniste și pentru studierea ivritului, a limbii ebraice”. Când în Cluj, în 1919, în sala cinematografului Urania (de pe

actuala stradă Horea) a luat naștere UNIUNEA NAȚIONALĂ A EVREILOR DIN TRANSILVANIA, printre organizatori și participanți au fost trei frați Gruber, fii ai Becleanului. Citez dintr-un manuscris datorat se pare lui Marton Ernő, redactorul șef al ziarului sionist „*Uj Kelet*” (Răsărit nou) și fost deputat în parlamentul român interbelic: „Printre cei cu care discutam organizarea adunării erau și frații Gruber. Cel mai mare purta uniformă de locotenent și făcea parte din grupul medicului Ritter, care a fost mulți ani cunoscut medic și cetățean al Brașovului, și fratele său Volf gata să se războiască cu oricine pentru cauza evreiască. Agitația a fost încredințată lui Manuel Gruber, iar paza o asigura fratele său Martin, fost subofițer.” Deci, la avântul mișcării sioniste, imediat după primul război mondial au participat și becleni. (Cei trei frați Gruber își dorm somnul de veci în Israel.)

După această paranteză de culoare locală, ne vom referi la ultimul rabin din dinastia Lichtenstein la Beclean, Slomo Zalman. A studiat în ieșiva din Beclean, și apoi în curtea hasidică a lui Kedușa Iom Tov și în Sighetul Marmației, unde a obținut titlul de rabin. În scurt timp a fost rabin la Sighișoara și Cristurul Secuiesc, iar din 1920 până la deportarea din 1944 a ocupat locul de rabin la Beclean. În 1944 a fost batjocorit și urcat într-un vagon de vite împreună cu enoriașii săi pe drumul fără întoarcere. Rabinul a avut șase fii și patru fete, a scăpat cu viață doar Abraham Mordehai care s-a stabilit în Israel. Ar fi de pomenit poate și șefii ieșivei, deservenții de cult, măcelarii rituali – șoheții, învățătorii – melamedinii, apoi învățăceii școlilor, intelectualii cu rezonanță, dar nu ne putem lansa în prea multe încregături.

Câte ceva despre evreii în viața economică a localității. A existat o fabrică de bastoane și bețe de schiuri a lui Max Brender. Istoria orală spune că acest Brender a fost și furnizor al Wehrmachtului. Avea cont la băncile din Germania, și cu acte false a putut să ajungă în Germania și să ridice banii din conturile din bancă. A supraviețuit Holocaustului, și după război a mai locuit în Cluj. A mai existat o țesătorie care producea și talituri – șaluri de rugăciune, ateliere pentru confecționarea de jaluzele, fabrică de oțet și moară. Evreii se ocupau cu comerțul de cereale și fructe pe care le și exportau. Erau mulți meseriași, cărăuși. Dar a venit Dictatul de la Viena și evreii trebuiau să sufere legi rasiale drastice unguerești după ce, mai înainte, suferiseră câteva luni legi discriminatorii în timpul guvernului Cuza-Goga.

În 1942, tinerii sunt duși în condiții de teroare, batjocoră, în detașamente de muncă obligatorii, 44 de bărbați. La doi ani după tragedia celor mânați la muncă, pe frontul ucrainean, în noaptea de 4-5 mai 1944, evreii au fost treziți în mijlocul nopții, închiși în curtea școlii din localitate,

și de acolo duși cu căruțe și pe jos la Dej, în ghetoul improvizat din pădurea Bungur. După date oficiale, numărul deportaților din Beclean a fost de 822 de suflete. S-au întors 44, iar azi, orașul este, cum ar fi exclamat cu bucurie vreun hitlerist înfocat, „Judenrein”, curățat de evrei. Asta ar fi foarte rezumativ și schematic istoria evreilor din Beclean, așezare cu nume de iz biblic, având în jur așezările Spermezeu, Șintereag, Nușeni, Coldău, în care de asemenea locuiseră evrei. Au fost...

*
*   *   *

Câteva cuvinte despre cei din Târgul Lăpuș. Geza Nemeș amintește viața din această comună. Timp de 200 de ani evreii au trăit aici în pace alături de români și unguri. Pe una din pietrele funerare este inscripționată data de 1799. Primul rabin a fost ales cam prin 1865, Țvi Hirsch Weiss. El a păstorit peste 15 ani și a publicat mai multe cărți. În 1882 este ales rabin Mose David Teietelbaum. Pe vremea sa, în 1885, s-a ridicat templul și s-a înființat o ieșivă, care după anii 1920 era frecventată de 200 de boharini – învățăcei. Apoi a păstorit Aharon Grosz care nu a supraviețuit Holocaustului. În această localitate a funcționat Talmud Tora, cerc de studiere a Torei, baie rituală, organizații de ajutorare. Exista o intensă viață spirituală și economică tradițională.

Dar s-a apropiat anul 1944 care a șters și aici viața evreiască. În 1940, la 5 septembrie, ungurii intră în Lăpuș și se pun în aplicare legile antievreiești. A fost aproape complet eliminat comerțul evreiesc, meseriașii nu primeau materii prime. Instituțiile evreiești, școlile, măcelăria coșer, au fost desființate. Singura organizație păstrată: Hevra Kadișa, cea care se ocupa cu înmormântările. Moartea nu a fost interzisă. Din 5 aprilie 1944 evreii au fost obligați să poarte steaua lui David de culoare galbenă. Au fost aduși evreii din așezările mai mici din jur, toți au fost adunați în templul din Lăpuș. Apoi, o caravană de căruțe i-a purtat pe drumul fără de întoarcere. În 4 mai 1944, din evreii aduși din Lăpușul românesc lipsea Samoilă Dub, fata sa, Marmor Hanni și cei trei copii ai ei. Ei s-au refugiat în pădurea de la picioarele Țibleșului, unde au fost ascunși de pădurarul Nicolae Ichim. Apoi, tot acolo, s-au mai refugiat încă trei evadați din ghetoul de la Dej. Au rămas în viață.

*
*   *   *

În comuna Ileanda trăiau evrei încă de la începutul secolului XIX. Templul a fost înălțat în 1883. Evreii erau comercianți, meseriași, arendași dar și agricultori. În 1926 este ales ca rabin Iosif, din renumita dinastie rabinică Paneth. De numele lui se leagă înființarea ieșivei (scoală religioasă superioară). În această așezare existau notari comunali, avocați, medici și chiar funcționari publici evrei. Deportarea din 28 mai 1944 a pecetluit și aici viața evreiască. Fata rabinului Iosif Paneth, Brandele, a scăpat ca prin minune în 1943 din ghetoul de la Cracovia. Fusese acolo la rude. Degeaba a vorbit despre pericolul ce-i paște pe evrei, despre nimicirea pe care a văzut-o acolo. N-a fost crezută, nimeni nu-și putea închipui că așa ceva se poate întâmpla. Doar tatăl ei a crezut-o și, împreună cu nouă copii, a evadat din lagăr și a reușit să treacă în România și să rămână în viață. Trebuie să specificăm că rabinul Paneth și-a îndemnat enoriașii să fugă, să se ascundă, dar el nu a fost, din păcate, ascultat și urmat. Fiul său, Moșe s-a întors în ghetoul din Dej pentru a încerca să ajute pe alții să fugă dar a fost prins și și-a sfârșit zilele la Auschwitz. În lagărele morții au murit 804 evrei din Ileanda, dintre care 418 au fost copii.

*
*   *

Reteagul este o comună mai mare, sau cum se mai spunea, oraș de câmpie, aflat în fostul județ Solonocul de Mijloc. Despre așezarea evreilor vorbesc lespezile din cimitire ce datează cam din 1700. Primele familii stabilite aici veneau din Galiția poloneză și Spania. Erau comercianți de cereale, fructe și cărauși. Prima sinagogă din lemn s-a înălțat în 1845. După o enciclopedie din 1922, în 1891 locuiau la Reteag 343 de evrei. În locul sinagogii de lemn s-a înălțat, în 1873, un impozant templu de piatră. În apropierea ei, o baie rituală și locuința rabinului. Primul rabin important a fost Iankăl Paneth, căruia i-a urmat Haim Bețalel, care a murit în 1918, în timpul epidemiei de gripă spaniolă. Mulți ani, postul de rabin a rămas neocupat, până când a fost ales Iehoșua Lebovitz. El a condus și o renumită ieșivă, având 40 de învățăcei veniți din toate colțurile Transilvaniei. Rabinii din Reteag au elaborat o vastă literatură religioasă. Ne referim la lucrări datorate lui Iacov Paneth, Hajim Bețalel Paneth. Locuitorii evrei ai comunei se ocupau de exportul de vite, cereale, ouă, fructe. A existat chiar și o fabrică de sifon. Erau curse bisăptămânale de autobuz. În timpul războiului, din Reteag se aduceau la Cluj, Dej și prin împrejurimi, carne și mezeluri,

coșer. În 1944, în data de 6 mai, evreii au fost strânși în curtea fabricii de spirt, și de aici duși în ghetoul din Dej, și pe urmă încărcăți în vagoanele cu destinația Auschwitz. (Alexander Matyas)

*
*   *   *

La granița orașului Năsăud se afla așezarea Entradam, evreii spuneau Inter-Adam, apoi i s-a spus Tradam și Jidovița (azi, așezarea s-a contopit cu Năsăudul). Ea a luat ființă în anii 1762-1764 din evreii veniți din comuna Lușca. Șef rabinul Transilvaniei, Ezechiel Paneth, a manifestat un mare interes pentru această așezare și a poposit aici de multe ori, venind din Alba Iulia. Comunitatea evreiască s-a dezvoltat mai ales după 1850. Băutura spirtoasă fiartă la Jidovița era renumită mai ales pentru aroma sa deosebită. Avea o populație preponderent evreiască. În 1933, în consiliul comunal erau 7 evrei și un singur creștin. Primarul era tot evreu. Locuitorii din Jidovița trăiau în bune relații cu românii și sașii din împrejurimi. După recensământul din 1927, erau 219 evrei și 30 neevrei. După cum am arătat, Jidovița s-a contopit cu Năsăudul. (I. Szaba)

*
*   *   *

Acum, tot pe scurt, istoria evreilor din Dej, acest adevărat ștetl de pe Someș. Viața comunității evreiești din acest oraș transilvan este mai recentă. Se știe că în satele din jurul acestei localități trăiau destul de mulți evrei, dar ei au primit drept de așezare în Dej doar după Revoluția din 1848. În Ungaria a fost „receptată” și religia iudaică, aceasta devenind egală în drepturi cu celelalte confesiuni. Aprobarea în 1840 a stabilirii în orașe și legea emancipării din 1867 au făcut posibilă participarea mai activă a evreilor la viața Transilvaniei. Dacă în perioada 1867-1918, la Budapesta majoritatea evreimii urma calea emancipării, drumul liberalo-democratic, evreii din Dej, ca și majoritatea celor din orașelele Transilvaniei, au rămas credincioși tradiției ortodoxe, tradiționale, au păstrat cu lumini și umbre, trăsăturile caracteristice ale ștetl-ului așkenaz, din punct de vedere religios, cultural, social, iar limba vehiculată era în primul rând idiș-ul, această limbă adoptată de evreii, în principal, din Europa (odată cu emigrările în America, ea s-a răspândit și acolo), un amestec de germană medievală și ebraică. În

perioada de după primul război mondial, soarta evreilor din Dej a fost identică cu aceea a evreilor din România Mare.

În 1940, după Dictatul de la Viena, după intrarea trupelor ungare, o parte din evrei sperau că se întorc vremurile din perioada lui Frantz Josef, o lume de toleranță și bunăstare, căci nu cunoșteau sau știau prea puțin despre legile antievreiești elaborate de regimul horthyst. Peste puțină vreme, legile valabile în Ungaria din 1938-1939 au fost extinse și în Ardealul de Nord-Vest. Apoi a venit tragicul an 1944, când membrii comunității evreiești din Dej și împrejurimi au fost mânați în ghetoul din pădurea Bungur, socotită de presa din acele zile loc prea frumos pentru a adăposti evrei. Din acea pădure, de sub cerul liber, după înfometare și chinuri, evreii dejeni au fost urcați în vagoane de vite și duși la Auschwitz. Să facem o paranteză pentru a schița momentul deportării. În legătură cu ghetozirea evreilor, semnalăm raportul trimisului lui Eihmann, Veessenmayr, care ne semnalează în 6 mai 1944 că prefectul județului Solonoc Dăbâca și subprefectul din Dej, groful Bethlen Bela, și dr. Schilling Janos nu sunt de acord cu acțiunea împotriva evreilor ce are loc în districtul lor și și-au luat concedii medicale. Groful Bethlen a declarat că el nu vrea să fie un criminal de masă și mai bine demisionează. Veessenmayr precizează că va cere schimbarea grofului Bethlen și a dr. Schilling Janos. Se spune că dr. Schilling Janos, văzând de la geamul primăriei cum sunt duși evreii, a chemat pe câțiva funcționari și a zis: „Vedeți domnilor, prin asta își sapă mormântul Ungaria milenară”. Dar trebuie să arătăm că în afara acestor vorbe și a faptului că s-a internat la spital și de formă s-a operat de apendicită, el nu a făcut nimic concret pentru a alarma evreii și a încerca să-i scape. Dr. Schilling Janos avea moșie și conac, fabrica renumitul caș de Nasal, deci știa situația din satul Nasal, aparținând de comuna Țaga. În acel sat locuiau câteva familii de evrei, vom numi două, cea a arendașului Șport și a moșierului Hartman. Toți evreii din sat au fost deportați și marea lor majoritate au murit. Poate că un îndemn al lui Schilling la o fugă peste graniță în România ar fi putut salva câteva suflete. Dar tăcerea a fost mai gravă decât vorbele rostite la o fereastră. Dacă ar fi fost alarmată nu se reușea ca întreaga populație evreiească din Dej să fie îngrămădită în trei zile în ghetoul improvizat în pădurea Bungur, care, ca o ironie, era locul de petreceri câmpenești, de maialuri...

Așezarea evreilor la Dej. În 1655 se menționează un evreu, Iosif, care avea un proces. În 1800 locuiau în apropierea Dejului, la Urișor, 70 de familii de evrei. În 1807 se inaugurează sinagoga din Urișor. În însemnările din anuarul (pinkasul) așezării este amintit șef-rabinul Transilvaniei, Ieheskel Ben Iosif Paneth, cu sediul la Alba Iulia. Însemnările din registrele

societății de caritate Hevra Kadișa, care se ocupa în principal cu înmormântările, datează din 1835. Evreii stabiliți în jurul orașului erau comercianți, meseriași, tăbăcari, blănari, geamgii, croitori, fierbători de rachiuri, comercianți ambulanți, care la început aveau dreptul să intre în oraș doar cu ocazia târgurilor. Evreii puteau sta în oraș doar pe timpul zilei, întrucât nu aveau drept de înnoptare. Cu ocazia sărbătorilor creștine lor li se interzicea accesul în oraș.

Începând din anul 1834, unii evrei s-au stabilit la Dej. La sfârșitul anului 1840 autoritățile permit stabilirea unui număr mai mare de evrei. Se afirmă că ceasul de pe turnul bisericii reformate din Dej a fost făurit de evreul Wolf Bejniss. În aceeași biserică, pe amvon și pe tur, sunt scrise în ebraică cuvintele lui Moise: *Adonai nisi* – „Domnul este drapelul meu”.

Acum, câteva cuvinte despre creșterea numărului populației evreiești din Dej. În anul 1857 erau 122 de suflete, în 1886, 133; în 1891, 114; în 1920, erau 3.224; în 1930, 3.360; în 1941, din totalul locuitorilor orașului de 16.353, 3.719 erau evrei; în 1944 erau 4.318 de evrei, iar după deportare, în iunie 1946 mai trăiau 513 evrei. Ei au jucat un rol important în viața economică a orașului. Amintim câteva obiective. Fabrica de mezeluri cașer a fraților Stein, înființată în 1890. Fabrica de cărămidă și țiglă Bernath, Gabre Iacob; fabrica de spirt Hirsch din 1865; apoi în 1903, Liber și Feure, Stein fondează o mare fabrică de săpun; în 1905 ia ființă o rafinărie de petrol, apoi se ridică mori, ateliere de tricotaje, de lumânări, ambalaje etc.; depozitele de bere și de cherestea din oraș, la fel ca și cele 5 bănci ale orașului. Majoritatea prăvăliilor din centrul orașului ca și din străzile adiacente aveau proprietari evrei. Din această cauză, în această zonă sâmbăta domnea o mare liniște, prăvăliile fiind închise. Pentru evrei sâmbăta este zi de odihnă și de rugăciune.

Pe baza recensământului din 1930, în județul Someș erau 8.449 de evrei. În Dej, din totalul populației de 15.311 de locuitori, 3.360 erau evrei reprezentând 800 de familii. Pe baza datelor luate din cartea *Volt egyszer egy Des.* (vol. 1 redactat de Zoltan Singer, Tel Aviv, 1969), populația evreiască, din cele 800 de familii aveau următoarele ocupații: comercianți – 185; meseriași – 161; industriași – 7; avocați – 12; medici – 11; ingineri – 6; farmaciști – 5; funcționari particulari – 39; funcționari publici – 5; învățători – 7; învățători la școlile tradiționale, melamezi – 18; pensionari – 44; zilieri – 88; proprietari de pământuri – 8; bancheri – 4; comis voiajori – 3; birjari – 10; căruțași – 12; angajați ai comunității evreiești locale – 33; diverse ocupații – 32; cu probleme sociale – 100. În 1944 numărul populației evreiești din Dej era de cca. 4.500 de suflete. 90% au căzut victime ale

Holocaustului (pe fronturile primului război mondial au luptat 158 de evrei din Dej și au căzut la datorie 14). Din punct de vedere politic, evreii din Dej erau în majoritatea lor adepții Partidului Evreiesc, dar existau și simpatizanți ai Partidului Național Țărănesc, ai Partidului Liberal și ai Partidului Socialist.

Trebuie să spunem că în viața politică evreii au jucat un rol neglijabil comparativ cu rolul jucat în viața economică și culturală a reședinței de județ.

Viața evreiască a Dejului se împletește cu istoria dinastiei rabinice Paneth, întemeietorul ei fiind Ieheskell Paneth, șef rabin al Transilvaniei cu sediul la Alba Iulia. Viața și activitatea sa sunt descrise în cartea *Rabenul Ieheskell*, de Philipp Paneth, editată în limba germană în 1926. Timp de un secol, comunitatea evreiască din Dej a fost păstorită de rabinii din familia Paneth. Rabinul Ieheskell a avut patru fii și patru fete. Haim Bețalel, rabin la Tășnad, Leibuș – rabin la Terțal, Ișhac Mose la Dej, Menahem Mendel – rabin la Urișor și apoi la Dej din 1862. Sub oblăduirea acestuia se înființează comunitatea evreiască din Dej, Hebra Kadișa (Societatea Sacră) și s-a deschis o ieșivă. A publicat mai multe lucrări importante și o lucrare postumă a tatălui său cu titlul „Mare Ieheskell”. A decedat în 1885 și este înmormântat la Dej. Mulți ani locul său de veci a fost un loc de pelerinaj. În scaunul rabinic a urmat fiul său, Mose Paneth. Se pare că era apreciat de însuși împăratul Frantz Josef, care i-ar fi donat o caleașca cu care călătorea la Viena și care a stat mult timp în curtea locuinței rabinului. Avea faima de făcător de minuni și a publicat mai multe cărți. La moartea lui a urmat în funcția de rabin Ieheskell Paneth, iar din 1930 a fost rabin șef Iacov Elimeleh Paneth. El este ultimul rabin din familia Paneth care a păstorit la Cluj. A fost deportat în 1944 și a murit în lagărul de la Auschwitz. Singurul din șirul de rabini care nu și-a găsit loc de odihnă și care nu are nicăieri un mormânt este Iacov Elimeleh, cu toate că făcea parte din aripa puternic conservatoare a ortodoxiei care era împotriva întoarcerii în Țara Făgăduită înainte de semnele cerului. În anul 1934, împreună cu câțva adepți, vizitează Palestina. A cutreierat Țara Veche – Nouă timp de 6 săptămâni pentru a se convinge ce înseamnă renașterea Israelului și cum reflectă ea viața religioasă. A murit la Auschwitz. Avea 56 de ani.

La Dej au funcționat multe instituții comunitare. Din 1857, Hevra Kadișa (Societatea Sacră). Pe lângă alte școli tradiționale numite *Heder* (școli elementare) și ieșivoturi, din 1891 apare și o școală laică cu patru clase. Au existat băi rituale, măcelării cu carne coșer, o organizație de femei și numeroase organizații sioniste. Pentru a ne da seama de intensa viață

religioasă, este necesar să amintim că pe lângă Marele Templu din apropierea centrului oraşului, în piaţa unde se află şi monumentul deportaţilor – operă a sculptorului Martin Izsak din Tg. Mureş – poate singurul monument în for public care fixează în memoria urmaşilor grozăvia Holocaustului, au existat în oraş peste 10 case de rugăciuni.

Prima ieşivă (şcoală tradiţională religioasă de grad superior, un fel de seminar ce pregătea rabini, oficanţii de cult, funcţionari comunitari) a fost înfiinţată în 1862 de Menahem Paneth. Sub urmaşii săi, şcoala s-a dezvoltat având cca. 250 de învăţăcei. A mai funcţionat ieşiva rabinului Lise Horovitz, a rabinului din Bineve, ieşiva lui Moise Meiseles şi a rabinului Iehuda Braun, cam cinci ieşivoturi. Deci ne putem închipui numărul mare de învăţăcei.

În data de 30 ianuarie 1920, gruparea locală sionistă a organizat în sala Prefecturii o mare adunare la care, spre stupefacţia cercurilor ultrareligioase, a participat prim-rabinul ortodox de Cluj, Moşe Glasner. Acele cercuri, care din păcate au recunoscut prea târziu că greşiseră în atitudinea lor faţă de mişcarea sionistă, au ameninţat cu anatema pe cei care vor participa la această adunare.

Mişcarea sionistă din Dej era reprezentată de o largă paletă cuprinzând reprezentanţi ai diferitelor orientări, începând de la sioniştii religioşi şi până la cei de stânga (*Haşomer Haţair*) sau de dreapta (*Betar*).

Prima lovitură a fost dată de autorităţile hortiste în 1942, când au fost confiscate toate sediile. După o firavă renaştere în 1945, viaţa sionistă organizată se autodizolvă din ordinul Partidului Comunist.

Soseşte tragicul an 1944. Din 31 martie, locuitorii evrei, începând cu cei de la vârsta de 6 an, sunt obligaţi să poarte Steaua lui David, de culoare galbenă. Apoi, la Dej, a început alcătuirea listelor cu ajutorul cărora s-a făcut apoi gheţozarea. La Dej, Primăria a ordonat comunităţii evreieşti să alcătuiască de urgenţă o listă cu toţi evreii, cu motivaţia că se preschimbă cartelele de alimente. În timp de trei zile a fost alcătuită o listă aproape completă, cuprinzând 3266 de nume cu adrese, vârste şi ocupaţii. Evreilor li s-au rechiziţionat aparatele de radio, de fotografiat, li s-au estorcat valori sub pretextul ajutorării frontului. Li s-a interzis circulaţia, apoi, în trei zile, au fost adunaţi în Pădurea Bungur, aflată nu departe de calea ferată.

În condiţii inumane, sub cerul liber, chinuiţi, batjocoriţi, maltrataţi, evreii din Dej, precum şi cei din Beclean, aşteptau să fie înghesuţi în vagoane de vite, cu destinaţia – cuptoarele morţii din Auschwitz. În ghetoul din Dej au fost aduşi 3.266 de evrei şi au fost ucişi 3.027.

Când ne referim la istoria bogată a evreilor din Transilvania, suntem obligați, din păcate, să vorbim la trecut. Au fost... au fost...! Fie ca și aceste rânduri să contribuie la neuitare, un *memento mori*. N-avem voie să uităm. Trecutul trebuie să păzească prezentul și să fie un turn de pază spre viitor. Din păcate, viitorii istorici vor trebui să se refere doar la arhive și la lespezi de morminte. Evreii din Valea Someșului au contribuit la scrierea istoriei în acest colț de țară, de lume, și ei nu pot fi ignorați. În umbrele și luminile acestei Transilvanii există și stele evreiești. Semnatarul acestor rânduri s-a străduit să schițeze drumul evreilor din unele așezări transilvănene, contribuția lor la viața evreiască și, în general, la viața colectivităților în mijlocul cărora au trăit. Desigur că este nevoie în continuare de o vastă și migăloasă muncă de cercetare a arhivelor, a documentelor, câte au mai rămas, mai ales după pârjolul din timpul celui de-al doilea război mondial, de investigare, de istorie orală a celor ce au supraviețuit Holocaustului.

Câteva date semnificative publicate în volumul *Remember* de către Secția de Documentare a Federației Comunităților Evreiești din România, București, 1985, merită precizate: în Transilvania au funcționat 37 de ieșivoturi, în diverse orașe și comune, au existat peste 10 tipografii evreiești și au publicat peste 840 de autori. Au apărut 23 de publicații, ziare în limba idiș, iar în ebraică sunt menționate 17. Peste 70 de personalități rabinice au pierit în Holocaust. Datele se referă la partea de Nord-Vest a Transilvaniei.

Cu speranța în viitor am îndrăznit să încredințăm tiparului aceste rânduri, într-un volum ce se vrea un fel de oglindă de reflectare a vieții, a istoriei etniilor din România. Să ne cunoaștem, să ne respectăm și, poate, în final chiar să ne iubim împotriva tuturor trăsăturilor ce ne diferențiază. Să încercăm să cunoaștem și să înțelegem *altfelul* celor din jurul nostru. Mai este mult de muncă împotriva unor fixații negative față de cel de lângă noi. Negările și respingerile nu duc la nici un rezultat.

Aș încheia cu vorbele unui mare poet maghiar din România, Kanyadi Sandor: „Cred că trebuie să învățăm să ne suportăm. Trebuie să ne obișnuim că un om vorbește, se exprimă într-o altă limbă, iar altul în alta, și eu cred că în aceasta rezidă chiar frumusețea... Dacă îmi este permis, trebuie să ne obișnuim și cu mirosul celuiilalt nu numai cu limba pe care o vorbește... Eu aș zice frați întru credință creștină, toate creaturile de orice neam și rang ar fi, orice limbă ar vorbi sunt cu toții zămislighi de Dumnezeu. Să făurim punți chiar și când armele vorbesc”.

Bibliografie selectivă

Gheorghe Mănzat, *Monografia oraşului Dej*, 1926

Kadar Jozsef, *Szolnok Doboka varmegye monografiaja*, 1922

Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România perioada 1200-1944, în 5 volume

Singer Zoltan, Volt Egyszer egy Des, 2 vol., Tel Aviv, 1969

Moshe Carmilly-Weinberger, *Istoria evreilor din Transilvania*, București, 1994

Philipp Paneth, *Rabenu Ieheskel*, 1926

Szabo Imre, *Erdely Zsidoi*, Cluj, 1938

Zsido Lexicon, ed. Ujvari, Budapest, 1929 și 1988

Victor Neuman, *Istoria evreilor din România*

Martiriul evreilor din România, 1991

Vasile Ciubăncan, ș.a., *Drumul Holocaustului*, Cluj, 1995

Ziarele *Uj Kelet*, 1918-1940

Revista *Dialog Etnic*, 1999-2001

Publicația periodică *Acta Iudaica*, 1991-2000

Publicația trimestrială *Review*, nr. 3/2000

Ziarele *Mesagerul, Monitorul, Transilvania, Jurnalul din Cluj*, 1995-2001

Schița genealogică a unei familii de filantropi evrei

Familia Breyer

de ANCA CIUCIU

„Oamenii pot afirma ceea ce vor despre ceea ce au moștenit. Trăsăturile cele mai remarcabile ale strămoșilor revin la suprafață după mai multe generații, iar cel ce poate urmări aceste trăsături până la generațiile care le-au avut îi poate înțelege, aprecia, susține sau scuza pe cei care le-au moștenit”. (Moses Gaster)

Familia Breyer era înainte de primul război mondial una dintre cele mai cunoscute membre ale comunității evreiești din București, în primul rând datorită operelor sale caritabile, filantropia fiind considerată o datorie de onoare și transmisă ca atare din generație în generație. Mulți dintre membrii familiei au avut poziții sociale importante. **Anschel Breyer** (aprox. 1766-1863) *„deținea deja o poziție înaltă, în calitate de staroste, un soi de viceconsul al tuturor supușilor austrieci care trăiau în Valahia, și îi proteja pe evreii care trăiau acolo. (...) Țara Românească era în acel timp sub suveranitate turcească, dar consulii străini se bucurau de o putere aproape absolută. (...) Oricât de ciudat ar părea, pe vremea aceea oamenii puteau fi flagelați în public, iar puterea consulului era atât de mare încât dacă descoperea un evreu care nu respecta Sabatul sau mânca treif, nu ezita să-i dea o bătaie bună în fața lumii.”*¹

Fiul lui Anschel, **Ghedalie Breyer** (1820-1898), a fost unul dintre primii președinți al Societății Sacra², cea mai veche instituție socială evreiască a Bucureștiului, care se ocupa de întreținerea cimitirului evreiesc³

¹ Moses Gaster, *Memorii [Fragmente]. Corespondență*, București, Hasefer, 1998, p. 7.

² Miron B. Kanner, *Societatea Sacra din București*, în „*Almanah evreiesc (5704)*”, București, editat de Centrala Evreilor din România, 1943.

³ Vezi Societatea Sacra de Înarmorântare și Binefacere a Israelitilor de Rit Occidental, *Ceremonia*

și a principalelor instituții evreiești (școli, spitale, azile de bătrâni etc.), a fost ctitorul Societății „Ghemiluth Chassadim” (1856), societate de binefacere care a funcționat vreme de 80 de ani, și a înființat o cantină pentru copiii săraci (1890), „Ospătăria Populară Israelită. G.M. Breyer și Malca Breyer”, aflată în curtea Școlii de băieți „Iacob și Carolina Löbel”⁴.

Fiul lui Ghedalie și nepotul lui Ansel, **Hermann Breyer** (1851-1923), se va remarca precum președinte al Societății Sacra, membru consilier în comitetul Templului Coral, președintele eforiei spitalului Caritas și ca membru al numeroase societăți de binefacere („Viața Nouă”, „Ghemiluth Chassadim”, „Fraterna”, „Dr. J. Barasch”, „Aesculap”, „Datoriile Sacre” ș.a.m.d.). Hermann a lăsat Societății Sacra la moartea sa un fond de 7.310.000 lei – „Pâinea săracului – H.G. Breyer”. Și lista donațiilor ar putea continua.

Arborele genealogic cuprinde peste 200 de nume și legături prin alianță cu alte familii faimoase evreiești: Gaster, Bercowitz, Schönfeld, Popper, Rosenzweig, Zentler, Eckstein etc. Astăzi nu mai există membri rezidenți în România, și ramurile se împart în Europa, Statele Unite ale Americii și Israel. Numele Breyer se păstrează astăzi doar prin descendenții lui Rudolf (1881-1934), și anume prin fiul său Alexandru (1914-2002), nepotul său Radu (ultimul descendent pe linie masculină născut în România) și strănepotul Miles.

Șchița descendenților pe linie masculină arată astfel:

ANSCHEL (aprox. 1766-1863)

GHDALIE (1820-1898)

HERMANN (1852-1923)

RUDOLF (1881-1937)

ALEXANDRU (1914-2002)

RADU (n. 1947)

MILES (n. 1988)

Spre sfârșitul sec. XVIII vine din Austria primul membru cunoscut al familiei: **Ansel (Ancel) Breuer**. Numele datează probabil din 1785, când legislația austriacă a obligat toți evreii să-și schimbe numele cu unele germane sau alcătuite după structura limbii germane⁵. Unii chiar au plătit pentru nume „speciale” ca: Krone, Schön, Gold, Blumen, Rose etc. Mulți au primit numele zonei geografice de unde proveneau sau al meseriei

---

comemorării existenței cimitirului israelit (1865-1915), București, Tipografia Providența, 1915.

⁴ Pe strada Mircea Vodă nr. 20.

⁵ Vezi Carol Iancu, *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*, București, Editura Hasefer, 1996, pp. 158-159.

practicat, precum: Kaufmann, Drucker, Binder, Brewer. Numele Breuer vine de asemeni din limba germană, din *brauen* și respectiv *brauer*, care arată că unul dintre strămoși s-a ocupat de producerea sau comercializarea berii. De-a lungul timpului numele familiei este scris în mai multe feluri: Brauer, Brayer, Braier, Brauer, care sunt în general preluări fonetice ale formei cele mai întâlnite, Breyer, așa cum există și astăzi.

Anschel Breuer a murit la vârsta de 97⁶ de ani, în aproximativ anul 1863, deci putem să apreciem că s-a născut în jur de 1766. Este evocat în memoriile sale de rabinul Moses Gaster, al cărui străbunic era pe linie paternă:

„Anschel Breuer, tatăl bunicii [paterne], a trăit în București spre sfârșitul secolului al XVIII-lea. [...] A lăsat în urmă o familie numeroasă. La mormânt l-au purtat pe umeri 90 de ai lui, Rosenzweig, Zentler și mulți alții..., toți parte a mării noastre familii. [...] Era austriac de origine, un om foarte pios. Se îmbrăca încă după moda veche, cu caftan și purta o capă de blană.”⁷

Primul document cunoscut datează din 6 noiembrie 1823 (traducere din limba germană)⁸ și face parte din corespondența consilierului imperial și agentului austriac cu reprezentanții obștii evreiești sefarde și așchenaze din București. Aceste scrisori (din 6 noiembrie 1823, din 13 noiembrie 1823 și răspunsul oficialilor austrieci din 18 decembrie 1823) demonstrează activitatea lui Ancel Breyer anterioară, ca staroste, căci i se fixează un salariu anual de 900 de lei, din partea primei comunități, și de 600 de lei, din partea celei de a doua, cu precizarea că a slujit mulți ani în această funcție fără a primi vreo retribuție.

„Am avut onoarea de a primi cu multă mulțumire binevoitoarea d-voastră poruncă adresată nouă privitoare la garantarea unui salariu anual fix în folosul d-lui Ancel Breyer, starostele. Căci grija părintească de care dv. ați vrednicit pe numit ne-a oferit și nouă ocaziunea plăcută de a ne arăta simțămintele noastre de recunoștință acestui bărbat onorabil, zelos, neobosit, care e înzestrat cu toate calitățile cerute unui epitrop și care într-adevăr s-a jertfit pentru C.R. Comunitatea Israelită galițiană aflată aici, fără interes, un șir lung de ani.”⁹

---

⁶ Vezi Moses Gaster, *op.cit.*, p. 7.

⁷ *Idem.*

⁸ „*Revista Israelită*”, 1888, nr. 6/15 martie, p. 163, și în *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România* (IMER), coord. Ladislav Gyemant, Lya Benjamin, București, Editura Hasefer, 1999, vol. III/1, pp. 492-493.

⁹ *Idem.*

Ca membru de frunte al obștii evreiești, îl aflăm și în 1839 (27 adar seini 5600), anul întocmirii unui document¹⁰ referitor la reconstrucția sinagogii Beth Hamidraș Vechi¹¹, din Calea Moșilor nr. 76. Era unul dintre cei patru epitropi (alături de Mendel Visner, Zvi Ben Moșe și Mordehai Eliezer sin Jeheskel), care la rândul lor erau aleși dintre oamenii cei mai respectați. Recunoașterea pe care Anshel Breuer o câștigase ne îndreptățește să emitem ipoteza că locuia de mai mulți ani în Valahia. Probabil venise între 1789 și 1791, perioadă cunoscută ca „invazia evreiască”, când în cadrul condițiilor create de domnitorii fanarioți pentru atragerea de noi contribuabili și din cauza persecuțiilor antisemite din Rusia și din alte țări, se producea un fenomen de imigrație fără precedent (evrei galițieni, ruși, prusieni, polonezi etc.).

Tot ca staroste îl găsim pe Anshel Breyer și în 1848, așa cum reiese din schimbul de scrisori cu Agenția cesaro-regală și Secretariatul Statului (10 mai 1848; 21 martie / 10 aprilie 1848)¹², privind sinagoga din mahalaua Stelii (veche de 50 de ani și care amenința să fie închisă). Calitatea de supus austriac îi aduce însă și deservicii într-o provincie sub protecție otomană. În timpul războiului Crimeei (1853-1856), Anshel Breuer este nevoit să-și salveze familia devenind supus englez – „sojetto inglese” (așa cum scria, se pare, în pașaportul lui). Se refugiază un timp la Brașov¹³. Acesta este probabil momentul în care grafia numelui se transformă din Breuer în Breyer.

Fratele lui Anshel Breuer, **Mordecai Breuer**, era mohel¹⁴ de profesie. În una dintre iernile cumplite de acum două secole, se pare că „și-a înhămat caii, deși vizitiul îl avertizase: «Știți, în munți a nins, drumurile sunt proaste și umblă lupii». El i-a răspuns: «Mă duc pentru o ceremonie religioasă, nu mi se va întâmpla nimic». A ajuns la Florești [lângă București, la 50 de km], a oficiat și a dat să se întoarcă. În mijlocul călătoriei au fost atacați de o haită de lupi. Fără frică a cerut vizitiului să mâne mai departe că nu li se va întâmpla nimic. Ninsese abundent și, după o călătorie grea, au ajuns acasă jumătate înghețați, jumătate morți, dar foarte încântat să-și povestească aventura; unui om sfânt nu i se putea

---

¹⁰ ACSIER, Fond V, dosar 21, p. 3 (document tradus din limba ebraică și legalizat de Ministerul Afacerilor Străine al Regatului României, la 21 martie 1930).

¹¹ Sinagogă atestată documentar din 1781, reconstruită în 1812-1817, 1830, 1947, este reparată în 1955 și re consolidată în perioada 1977-1980. Din 1980 este folosită ca depozit. În rebeliunea din 1941 a fost incendiată de legionari în timpul slujbei și 23 de oameni au murit.

¹² „Revista Israelită”, 1888, nr. 6/ 15 martie, p. 164-165.

¹³ Moses Gaster, *op. cit.*, p. 8.

¹⁴ Cel care execută operația circumciziei.

întâmpla nimic. Nu scrie în Talmud: mesagerii unei mitzva nu vor suferi niciodată?"¹⁵

Anschel Breuer a avut cel puțin doi copii: **Ethel Gaster** (născută Breuer) și **Ghedalie Breuer/ Breyer** (1820-1898).

Ethel Gaster (bunica paternă a marelui lingvist Moses Gaster) se pare că îi semăna foarte mult tatălui ei. „*Se spunea că păstrează severitatea tatălui său [...] și se îmbrăca după moda orientală [...]. Toată lumea îi știa de frică și între ea și restul familiei relațiile nu erau foarte bune... dar ținea foarte mult la fratele ei Ghedaljah Breuer*”¹⁶. Ethel se va căsători cu Asriel Gaster¹⁷, cu care are trei băieți (Iosif Kazimierz, Herman, Abraham Emanuel) și două fete (Hajamina – căsătorită Kapralik și încă o fată căsătorită Garfunkel).

Un document din anii 1930, pergamentul pus la temelia templului Gaster din strada Sticlari nr. 18, cu prilejul reclădirii din inițiativa fraților Adolf și Max Gaster (fiii lui Abraham Emanuel Gaster), menționează fondatorii așezământului religios. „Biserica evreiască”¹⁸ Gaster este ridicată în 1858, în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, de către Asriel împreună cu soția sa Ethel, din propria avere. Citind acest document aflăm că: „*Azriel Gaster conduce și administrează acesta biserică, iar mai târziu a fost ajutat de Ghidale Breyer, care a și rămas episcop după încetarea din viață a lui Azriel Gaster. După dânsul episcopia revine fiului lui Azriel Gaster, anume Avram Emanuel Gaster, după a cărui săvârșire din viață, în anul 1926, trece ca episcop fiul acestuia: Adolf Gaster.*”¹⁹

Abraham Emanuel Gaster, a devenit consulul Olandei și s-a căsătorit cu Judita Finkel, cu care a avut opt copii: Moses (1856-1939), Adolf, Anghel, Mina (căsătorită Ludovic), Ecaterina (1872-1918; căsătorită Revici)²⁰, Leon, Bluma (căsătorită Roman) și Max Gaster. Primul născut este **Moses Gaster**, unul dintre cei mai importanți filologi, folcloriști, semitologi, cu studii publicate în cele mai prestigioase reviste („Anuarul pentru Israeliți”, „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, „Convorbiri literare”, „Adevărul literar și artistic”..., „Journal of the Royal Asiatic Society”, „Zeitschrift fur Volkskunde”...). În același timp este rabin

---

¹⁵ Moses Gaster, *op. cit.*, p. 9.

¹⁶ *idem*, p. 10.

¹⁷ Vezi Fototeca ACSIER, VIII 5/1.

¹⁸ ACSIER, Fond V, dosar 215, f. 201.

¹⁹ *Idem*.

²⁰ Fiul ei, Teofil Revici, s-a căsătorit cu Anita Theiler, fiica marelui industriaș Herman Theiler. Apud ACSIER, Fond VIII, dosar 37, A.E. Gaster, f. 5.

și predicator. Expulzat abuziv în 1885, Moses Gaster continuă la Londra o strălucită carieră științifică (profesor la Universitatea din Oxford, președinte al Folklore Society, membru al numeroase societăți folclorice, științifice sau literare) și devine Mare Rabin al comunității londoneze de rit spaniol și portughez (1887-1919). Și frații săi Leon și Anghel Gaster s-au stabilit la rândul lor la Londra. Leon era de profesie inginer, a ajuns președintele Asociației Inginerilor electricieni din Londra, dar nu s-a căsătorit. Anghel Gaster era un medic apreciat la Londra și s-a căsătorit cu Leia DeMocatto, descendentă a lui Sir Montefiori. Abraham Emanuel Gaster a murit la București în vârstă de 92²¹ de ani, iar în registrul primăriei declarația este semnată de al doilea fiu al său, Adolf Gaster²².

Revenind la **Ghedalie Breyer**, acesta și soția sa, Malca, au avut nouă copii, dintre care patru băieți (Osias, Hermann, Solomon și Albert) și cinci fete (Sura – căsătorită Berkowitz –, Jeanette – căsătorită Schonfeld –, Lina – căsătorită Rosenzweig –, Rosa – căsătorită Reischer –, Antoinette – căsătorită Popper). Ghedalie Breyer este cel care pune bazele „afacerii de familie” în 1856, un magazin de stofe. Magazinul se numea „G.M. Breyer” și avea sediul în strada Lipscani (principala stradă comercială pentru stofe și alte mărfuri) la numerele 24 și 53²³.

Firma se va schimba cu trecerea timpului în „G. Breyer și fiii”, iar în 1864 va fi preluată de Hermann, care se va ocupa timp de 48 de ani și va dezvolta comerțul cu postavuri en gros și en detail la nivel național. Va fi distins pentru meritele sale cu titlul de furnizor al Curții Regale, decorat cu ordinul „Coroana României”, la grad de ofițer²⁴ și Ordinul „Meritul Comercial și Industrial”²⁵. Afacerea va fi dusă mai departe de fiii săi Rudi și Jacques, și de fratele său Albert. Activitatea comercială a familiei este încununată și de calitatea de furnizori ai Casei Regale Române și a celei Austro-Ungare.

Ghedalie pune bazele societății de binefacere „Ghemiluth Chassadim”²⁶, pentru „împrumuturi de bani fără dobândă și fără deosebire de confesiune și naționalitate”²⁷, care va funcționa timp de 80 de ani și va fi

---

²¹ „Egalitatea”, nr. 3, 14 ianuarie 1927, p. 7.

²² ACSIER, Fond VIII, dosar 37, A.E. Gaster, f. 4.

²³ Frederic Dame, *Bucarest en 1906*, Socec Cie Editeurs, 1907, p. 617.

²⁴ ACSIER, VIII 71, f.6 (extras din „Curierul Israelit”, 1 septembrie 1923).

²⁵ „Egalitatea”, nr. 38, 3 octombrie 1914, p. 299, apud Ioan Șerbănescu, *Evreii din România în secolul XX. 1900-1920: Fast și nefast într-un răstimp istoric*, vol. II, București, Editura Hasefer, 2003, p. 530.

²⁶ „Mila și Ajutorul”.

²⁷ *Vezi Societatea israelită de binefacere „Ghemiluth Chassadim”. 70 de ani de existență 1856-1926.*

condusă de cei mai buni reprezentanți ai obștii evreiești din București. Fondată în 1856, a fost una dintre cele mai longevive societăți de ajutorare. Alcătuită din puțini membri (32 de membri²⁸) această societate de împrumut fără dobândă își dorea un număr cât mai mare de oameni ajutați (în 80 de ani a ajutat 20.668 de persoane, care au primit împrumuturi în valoare de 2.637.961 lei). Membrii societății „Ghemiluth Chassadim” se obligau să aplice două principii de bază: ajutorarea fără deosebire de naționalitate și credință și ajutorarea cu discreție și fără înjosire.

În primii ani de existență ai societății, când exista doar „Societatea Sacra” (care se ocupa în principal de înmormântări) era o adevărată onoare să fii membru. Lumea își amana de pildă blănurile vara și primeau bani, ca *ghemilut hasadim* (act de caritate), iar iarna își luau lucrurile înapoi. Societatea va fi desființată trimiterea în timpul dictaturii regale a lui Carol al II-lea, împreună cu toate societățile de acest fel.

Ghedalie și Malca Breyer se ocupă și de înființarea unei cantine pentru circa 250 de elevi săraci (1890), „Ospătăria Populară Israelită. G.M. Breyer și soția sa Malca Breyer”, aflată sub patronajul Comunității Templului Coral, în curtea Școlii de băieți „Iacob și Carolina Löbel” (pe strada Mircea Vodă nr. 20). În Statutele acestei ospătării am descoperit că înființarea marca un eveniment important în familie: nunta de aur a lui Ghedalie și Malca Breyer, serbată la 10/22 martie 1890. Inscripția pietrei fundamentale era următoarea:

„Sub glorioasa domnie

a Majestății Sale Regelui Carol I

și

a Majestății Sale Regina Elisabeta

și

a Alteței Sale Regale Principele Ferdinand

– moștenitorul prezumtiv al Tronului –

Fiind Prim Ministru și Ministru de Interne Onor. D. General Manu, fiind Primar al Capitalei d. Em. Protopopescu – Pache, ... Breyer, locuitori din capitală, în memoria nunții lor de aur... și în semn de adâncă recunoștință către cerescul părinte de a cărui milă și pază s-au bucurat până în ziua de azi și în al cărui ajutor nădăjduiesc în viitor.

Schiță istorică. Cu o precuvântare de Dr. I. Niemirower, București, Stabiliment de Arte Grafice Țăranu, 1926 și *Societatea israelită de binefacere „Ghemiluth Chassadim”. 1856-1936. Scurt istoric al societății cu prilejul împlinirii a 80 de ani de activitate, București, Institut de Arte Grafice Țăranu, 1936.*

²⁸ Simbolizând ebraicul *lev* – „inimă”.

Fie ca acest așezământ pios să fie spre binele sârmanilor, spre podoaba comunei și a Comunității israelite și ca îndemn spre alte fapte filantropice.

Amin.”²⁹

Malca Breyer se ocupa alături de soțul său Ghedalie de activitatea cantinei din strada Mircea Vodă (comitetul era alcătuit din 5 domni și 10 doamne). În comitetul doamnelor figurau Malca Breyer, fiicele sale Sarah Breyer, Antoinette (Popper) și nora sa Josefina Breyer (soția lui Hermann). În timpul vieții lui Ghedalie urma să fie sărbătorită ziua sa de naștere (care era de 11 șevat) oferind „mâncări de tot gratuite unui număr de 60 de sârmani, 40 de elevi și 20 de bătrâni”³⁰, iar după dispariția sa același lucru se făcea, dar precum comemorare a zilei în care a murit. La baza averii societății stătea suma de 6.000 de lei, intangibilă până la decesul fondatorului, iar întreținerea urma să se facă din „ofrande și donațiuni [...] cotizațiunile anuale și lunare ale membrilor [...], veniturile rezultate din mâncări, servite cu bani.”³¹

Ghedalie era și epitrop al templului „Asriel Gaster”, iar spre sfârșitul vieții a devenit unul dintre oamenii de bază în administrarea „Azilului de bătrâni Elisabetheu”. După ce a renunțat la afaceri, Ghedalie s-a dedicat afacerilor comunitare, mai ales în ceea ce privește „Azilul de bătrâni Elisabetheu”, unde în calitate de casier a contribuit la sporirea fondurilor. Oferă chiar un împrumut fără dobândă (2235,35 bani din prețul total de 14.000 lei), esențial pentru achiziționarea unui nou imobil pentru azil, în strada Bravilor nr. 10³². Pentru meritele sale în cadrul obștii evreiești, este numit membru onorific al societății Elisabetheu³³ și chiar reprezentant al acesteia, alături de dr. Ad. Stern și A. Svartz în comitetul mixt de binefacere al comunității, alcătuit în 1889 din 12 persoane. Veniturile acestui comitet se împărțeau în proporție de 40% pentru școala „Jacob și Carolina Lobel 2, 40% pentru Spitalul Caritas”, 15% pentru Azilul Elisabetheu și 5% pentru lăuze³⁴. Pe lângă acestea, Ghedalie donează împreună cu familia sa regulat bani de lemne pentru oamenii săraci, sau pentru victimele incendiului de la

---

²⁹ ACSIER, Fond VIII, dosar 71, f. 6 (extras din „Revista Israelită”, 15 mai 1890).

³⁰ Statutele Ospătării Populare Israelite din București. Fondată de d-nu G.M. Breyer și soția sa d-na Malca Breyer. București, Tipo-Litografia Wiegand, 1890, p. 9 (art. 5).

³¹ *Idem*, p. 13 (art. 17).

³² „Revista Israelită”, nr. 11, 1 iunie 1888, pp. 289-290

³³ *Idem*, nr. 20, 1 noiembrie 1889, pp. 571-573.

³⁴ *Idem*, nr. 23, 21 decembrie 1889, pp. 643-644.

Hârlău (din 1888), pentru clădirea Școlii Israelite de fete, pentru premiile de la Școala „Iacob și Carolina Lobel” ș.a.m.d..

Dintre băieții lui Ghedalie: **Osiat Breyer** va avea 5 fete: Lina (căsătorită Marcus), Charlotte (căsătorită Hirsch), Berta (căsătorită Abramovici), Frieda (căsătorită Kuhnberg), Netty (căsătorită Kaufmann); **Solomon Breyer** are la rândul lui două fete – Hanutza și Malca (căsătorită Farchy) și numele va fi continuat doar de fiii lui **Hermann Breyer** (1851-1923) și **Albert Breyer** (1866-1948) – prin Daily Breyer (1901-1942).

Hermann Breyer (1851-1923) s-a căsătorit cu Josefina Seif, din Viena, cu care a avut 5 copii: Frieda (căsătorită Berkowitz), Rudolf (1881-1937), Jacques (d. 1935), Arthur (1888-1934), Lazăr (1889-1964). Hermann se va remarca precum președinte al Societății Sacra („Hevra Kedoșa”), de înmormântare și binefacere a israeliților de rit occidental și membru al numeroase societăți de binefacere, dar și prin afacerea pe care a condus-o (firma „G. M. Breyer” care devine „G. Breyer și fiii” din 1864), pentru care va fi distins cu titlul de furnizor al Curții Regale și decorat cu ordinul „Coroana României”, la gradul de ofițer. Va conduce firma familiei timp de 48 de ani, de unde se va retrage pentru a se dedica activităților caritabile. Pe lângă funcția din cadrul „Hevra Kedoșa” (care a ținut loc de comunitate până la înființarea Comunității evreilor din București), a fost membru consilier în comitetul Templului Coral, președinte de onoare al societății de ajutor reciproc „Viața Nouă”, președintele eforiei spitalului Caritas, membru de onoare al societății de ajutor reciproc „Ghemiluth Chassadim” și al societăților „Fraterna”, „Dr. J. Barasch”, „Aesculap”, „Datoriile Sacre” (Halones Hames). În primul război mondial a fost membru în „Comitetul Central de ajutorare pentru alinarea mizeriilor și suferințelor cauzate evreilor din întreaga țară de primul război mondial” și membru în „Comitetul Acțiunea evreilor români pentru ajutorarea familiilor mobilizaților”(1916). Hermann a lăsat Societății Sacra la moartea sa un fond de 7.310.000 lei – „Pâinea săracului – H.G.Breyer”.

La conducerea firmei familiei au rămas după retragerea lui Hermann, fiii săi: Rudolf și Jacques, și fratele său, Albert. Rudolf și Jacques stăteau în aceeași curte pe strada Sf. Ioan Nou, nr. 36, până în 1930, când Rudolf se va muta cu familia sa în casa de pe aceeași stradă, la nr. 26, unde locuiau și Hermann și Josefina Breyer.

Rudolf Breyer (1881-1937) „*se ocupa deosebit de serios de firma familiei «G&M. Breyer» de pe strada Lipscani. Marele lui noroc în viață a fost soția sa Frieda Wechsler (originară din Fălticeni), pe care toate rudele o știau sub numele «Omama Coca» sau bunica Frieda, o soție gospodină și*

o femeie deosebit de inteligentă. Era o persoană deosebit de puternică și independentă, și cred că a umbrit astfel personalitatea bunicului”, consemna nepotul lor Radu³⁵. A avut doi copii: Alexandru și Carla (căsătorită Calmi). Alexandru (1914-2002) are un singur băiat, Radu Breyer (n. 1947), și doi nepoți: Mylene (n. 1977) și Miles (n. 1988). Carla are tot un băiat, Andrei Calmi, și tot doi nepoți: Alexandra și Rafael Calmi.

Arthur Breyer (1888-1934) s-a căsătorit cu Therese și a avut trei copii: Marcel, Sylvia (căsătorită Rosen) și Gilberte (căsătorită Vogel). Gilberte are două fete: Arlette Vogel și Nicolle (căsătorită Sentilhes). Sylvia are trei copii: Claude, Anca (căsătorită Fabre) și Vlad.

Frieda Breyer s-a căsătorit cu Adolf Berkowitz, unul dintre cei doi frați (Adolf și Ely Berkowitz) ce aveau o bancă renumită pe strada Lipscani. Au avut trei copii (două fete și un băiat): Medi, Rene și Bruno. „Medi s-a căsătorit cu un evreu sefard, senor Saporta (din Tesaloniki), care a avut o influență negativă asupra firmei „G&M. Breyer”. În timpul crizei mondiale din 1929, el a sfătuit să fie returnate toate datoriile, și în acest mod „G&M. Breyer” a rămas fără bani.³⁶

Lazăr Breyer (1889-1964) avea „faima sa de bon vivant, care aprecia mâncarea, sportul și, desigur, femeile. Se spunea că ar fi avut o legătură cu celebra Zizi Lambrino, înainte ca aceasta să devină soția controversată și temporară a regelui Carol al II-lea. A avut numeroase realizări în sportul cu balonul rotund sau oval, și în acest sens stau mărturie numeroasele medalii pe care le am de la el. Încă o calitate a sa era aceea de a înțelege tinerii și el era cel care îl „sponsoriza” pe tata [Alexandru Breyer] în timpul studenției sale, când orice tânăr are nevoie de bani de buzunar pentru cheltuielile personale. S-a căsătorit cu o americană, Margareta, care vorbea destul de prost românește, dar era foarte nostimă. Se potriveau perfect, dar nu au avut copii”³⁷.

Într-o arie restrânsă (în centrul orașului) se afla locul unde a stat majoritatea familiei (str. Sf. Ioan Nou), locul unde se desfășura afacerea familiei (str. Lipscani) și sinagoga Beth Hamidraș Vechi (Calea Moșilor) sau Templul Asriel Gaster (str. Sticlari), puternic legate de familie. Situația materială și statutul social reies și din poziționarea în primele rânduri (rândul 1, grupa C), alături de personalitățile de seamă, a mormintelor de la Cimitirul Filantropia (unde și Ghedalie și Hermann Breyer au fost

---

³⁵ Radu Breyer, *Povestea vieții* (manuscris), Dusseldorf, 2001, p. 20.

³⁶ *Idem*.

³⁷ *Idem*.

gabaimi³⁸): Hermann G. Breyer (1851-1923) și cu soția sa, Josefina (1860-1931), fiii lor: Arthur (1888-1934), Jacques (decedat în 1935), Rudolf (1881-1937) și Lazăr (1889-1964); frații lui H.G. Breyer: Solomon (decedat în 1905) și Albert (1866-1948) ș.a.m.d.³⁹

Studiul de caz arată că familia Breyer a avut rezidență în Muntenia încă din secolul XVIII, când primul membru cunoscut, Anselm Breyer, era staroste al obștii evreiești bucureștene (reușind să strângă aprecieri din partea evreilor sefarzi și a celor așkenazi), rezidență întreruptă în epoca contemporană, în perioada comunismului, când toți membrii ei au emigrat. Meritele familiei în contribuția la bunăstarea obștii israelite din București nu pot fi trecute cu vederea, deși incontestabil există altele cu merite mai înalte.

Descoperirea istoriei acestei familii este o extraordinară călătorie în timp, un exemplu legat de creșterea și descreșterea unei minorități bucureștene aproape dispărute.

---

³⁸ Administratori.

³⁹ Vezi Israel Marcus (Marius Mircu), *Încă o dată șapte momente din istoria evreilor în România*, Askelon, Editura Glob, 1988, pp. 52-53.

Manifestări academice la Centrul de Studii Iudaice din Arad

În cadrul ciclului de manifestări dedicate împlinirii a 15 ani de învățământ superior la Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” (UWG) din Arad, au avut loc o serie de comunicări științifice, organizate pe diferite secțiuni. La Centrul de Studii Iudaice, care funcționează în colaborare cu Comunitatea noastră, s-a organizat secțiunea a X-a, intitulată: „Studiile iudaice în contextul societății actuale”.

În frumoasa sală a Centrului, toate locurile au fost ocupate de cei ce au prezentat lucrări cât și de un public avizat, receptiv, cuprinzând și membri ai Comunității noastre. Moderatorii au fost conf. univ. dr. Marius Grec, decanul facultății de Științe Umaniste, Politice și Administrative, și ing. Ionel Schlesinger, președintele Comunității. Lucrările prezentate, urmărite și comentate apoi cu mult interes de participanți, au fost:

- *Situația copiilor evrei în cel de al doilea război mondial*, lucrare prezentată de Iuliana Delia Balaican de la Universitatea din Craiova;
- *Benjamin Fundoianu, între tradiție și modernitate*, lucrare prezentată de Speranța Sofia Milancovici, de la UWG;
- *In memoriam Eugen Glück*, lucrare prezentată de Stelean Boia și Marius Grec, de la UWG;
- *Poporul evreu, trecut, prezent, tradiții...*, lucrare prezentată de Tomescu Lavinia și Pteancu Alexandru, de la UWG.

Cu aceeași ocazie s-a lansat de către UWG și primul număr al revistei „STUDIA IUDAICA ARADENSIS”, având în cuprins un însemnat număr de deosebit de interesante articole privind istoria, cultura, religia și civilizația poporului evreu, precum și un scurt istoric al Comunității Evreilor din Arad.

Datorită ambianței plăcute oferite de sala destinată activității Centrului, tot aici s-au desfășurat, în continuare, lucrările secțiunii VIII, intitulată „Arheologie, Istorie Veche și Medievală”, la care s-au prezentat șapte expuneri audiate cu mare interes.

Un alt eveniment deosebit a fost marcat de vizita la Comunitate și la UWG a directorului executiv al Comunității Evreilor din Debrețin, Ungaria, dr. Sandor Halmos. Cu această ocazie, Domnia Sa a ținut și o deosebit de interesantă expunere privind unele probleme fundamentale ale iudaismului. La eveniment au participat și reprezentanți ai unor culte religioase, în frunte cu PS dr. Timotei Sevcicu, Episcop al Aradului, care, prin discuții, au adus o însemnată contribuție la reușita întrunirii. Cadre universitare, dar și membri ai Comunității evreilor au participat de asemenea la discuții. Un moment festiv l-a constituit înmânarea, de către dl. decan Marius Grec, a diplomei de Membru de Onoare al Consiliului Științific al Centrului de Studii Iudaice, domnului Sandor Halmos.

I. S.

„Șalom”, publicație a Comunității Evreilor din Arad

Câteva considerații asupra vieții culturale a evreilor din Bucovina în anii 1775-1918

(text prescurtat)

de lector dr. FLORIN PINTESCU
Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava

Bucovina este o regiune unică de interferențe culturale, situată, conform unei fericite expresii lansată de Erich Beeck¹, „între Orient și Occident”. Din punct de vedere cultural, datorită includerii sale în statul austriac (austro-ungar), această provincie istorică românească a făcut parte în perioada 1775-1918 din zona de cultură central-europeană. Apartenența la aria culturală central-europeană a facilitat introducerea și consolidarea culturii germane în „Țara Fagilor”. Acest proces amplu și complex s-a realizat cu precădere prin intermediul *Kulturträger*-ilor („purtători de cultură”) germani și evrei, vorbitori de limbă germană sau idiș.

Scurtul nostru articol dorește să pună la îndemâna cititorilor câteva date esențiale privind climatul cultural și instituțional care a permis apariția în Bucovina a unei pleiade de intelectuali evrei de mare valoare: Paul Celan, Rose Ausländer, Moritz Amster, Josua Bierer (Iosif Brucăr), Alfred Kittner, Gregor von Rezzori sau Otto Seidmann.

Erhard R. Wiehn² a conchis că procesul de marginalizare social-religioasă a determinat la evrei un intens proces de creativitate culturală, ca o apărare psihică în fața acestei segregări sociale și religioase, ca o auto-demonstrare în fața propriei lor conștiințe a sentimentului valorii. Din această discriminare a izvorât la evrei un spirit inovator și revoluționar pentru schimbarea statutului lor în societate.

Germanistul Andrei Corbea³ a făcut la rându-i o analiză extrem de interesantă a climatului cultural în care și-au desfășurat activitatea evreii

---

¹ Erich Beck (1963), *Bukowina Land zwischen Orient und Okzident*, Pannonia-Verlag, Freilassing, passim.

² Erhard R. Wiehn, *Juden als Intellekuelle. Zur Soziologie einer Randgruppe*, în Andrei Corbea, Michael Astner, *Kulturlandschaft Bukowina. Studien zur deutschsprachigen Literatur des Buchelandes nach 1918*, Iași, Editura Universității „A.I. Cuza”, 1990, pp. 18-41, passim.

³ Andrei Corbea, *Cu privire la cultura germanofonă a evreilor bucovineni*, în Dumitru Vitcu, Silviu Sanie (coordonatori), *Studia et acta iudaeorum Romaniae*, vol. I, București, Editura Hasefer, 1996, pp. 219-220.

bucovineni. În analiza sa, el a pornit de la concepția „educației formative” (Bildung) a burgheziei în formare (Bildungsbürgertum) pe care o extinde ulterior asupra tuturor categoriilor burgheze. În concepția sa, „educația formativă” a reprezentat principalul motor al „îmburghezirii maselor evreiești pornite pe calea emancipării după mijlocul secolului al XVIII-lea. Procesul de aculturație a însoțit sau chiar a precedat acumularea de capital, dar a și completat și relativizat criteriul exclusiv economic în accesul membrilor unei categorii socialmente marginalizate și cvasiînchise la statutul de membri cu drepturi depline, unii chiar privilegiați, ai noii configurații sociale ridicate pe ruinele feudalismului”.

După care, Andrei Corbea s-a lansat într-o disertație privind „câmpul cultural”, Bucovina fiind integrată, din punctul de vedere al evreilor, în cel galițian. „Câmpul cultural” al evreimii răsăritene, în cadrul căruia se înfruntau în același orizont religios ultraortodoxismul și misticismul hasidic, își permitea să ignore oferta de modernizare a „asimiliștilor”, căci dispunea de o bază deosebit de solidă în lumea închisă a ștetl-urilor (mici târguri evreiești, nota ns.). Însă influența curților hasidice de la Sadagura, Vijnța sau Boian și a rabinilor galițieni a fost contrabalansată de liderii comunității cernăuțene, oameni avuți și de aceea influenți, și de rabinii reformatori sprijiniți de ei. Aceste frământări intracomunitare au și condus la divizarea comunității într-una „progresistă” și într-alta tradiționalistă, și doar la intervenția autorităților s-a ajuns la un *modus vivendi* între cele două fracțiuni, cu avantaj pentru cea dintâi⁴.

După această sumară descriere a climatului cultural din Bucovina austriacă, să trecem la o prezentare concretă a locului comunității evreiești în cultura bucovineană. Ca atare, propunem o schemă dublă de analiză, de la inferior la superior. În primul rând vom descrie situația învățământului în care au fost încadrați în cele din urmă evreii bucovineni. În al doilea rând, vom arăta proporția funcționarilor publici evrei.

Impulsul cultural al iozefinismului a fost esențial pentru progresul obștii evreilor din Bucovina. Astfel, în planul instrucției publice, „impulsul cultural al iozefinismului a prins într-o mare proporție și la populația evreiască din Bucovina. Conceptul său de bază era că instruirea folosește binelui statului și că misiunea statului este să educe supușii ca membri folositori ai comunității. De atunci, posibilitatea instrucției culturale li s-a oferit și protestanților și evreilor, sub semnul patentelor iosefiniste de toleranță, prin despărțirea învățământului religios, indiferent de școala

---

⁴ *Ibidem*, p. 225.

frecventată, fapt ce a născut mai întâi la comunitățile evreiești din Cernăuți și Suceava problema impunerii obligativității școlii generale, pe care evreii ortodocși o negau⁵.

În Bucovina, evreii au obținut, pentru prima dată, recunoașterea urbei din Cernăuți în 1779, când au făcut o donație cu ajutorul căreia s-a construit de către ceasornicarul Abraham Falk primul orologiu al orașului⁶.

În anul 1790 s-a ajuns ca în Cernăuți și Suceava „să se înființeze școli normale germano-evreiești, ce au dăinuit până la 1806, când copiii evreilor „toleranți” (netradiționaliști, nota ns.) au putut trece în instituții de învățământ public. Admiterea în școlile normale era condiționată de un prealabil control „al curățeniei”, o procedură în care nu erau supuși și copiii creștini. În sălile de clasă erau desemnate pentru ei locuri speciale (ghetto școlar), ceea ce nu putea încuraja starea de pregătire a evreilor pentru frecventarea școlilor publice⁷.

Cu toate acestea, numărul copiilor evrei integrați în învățământ a crescut în chip simțitor, deoarece elita „asimilabilă și asimilistă” a populației evreiești și-a dat seama de avantajele oferite de educație în manieră vieneză. Astfel, dacă în anul de învățământ 1850-1851, în liceul de stat nr. 1 din Cernăuți, din 387 elevi numai 24 erau evrei, în anul școlar 1912-1913, la același liceu, din 1.006 elevi 857 erau evrei⁸. Per ansamblu, în anul școlar 1857-1858 existau abia 42 școlari de credință mozaică, pentru ca în 1890 numărul lor să se ridice la 323⁹. Între timp, în noiembrie 1853 s-a deschis o școală principală (Hauptschule) evreiască la Cernăuți, școală în care ponderea era deținută de învățământul de tip religios¹⁰.

În anul 1855 a fost deschisă o nouă școală germano-israelită¹¹. Copiii evrei frecventau în număr tot mai mare școlile germane de stat. De exemplu, în anul 1865 aceste școli erau frecventate de 100 de elevi evrei (dintr-un total de 162 elevi), iar în anul 1905 erau înregistrați la aceste școli 970 elevi, dintre care 664 erau evrei¹².

---

⁵ E. Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit*, Wiesbaden, 1993, p. 54.

⁶ Chaim Frank, *Aportul evreilor la cultura Bucovinei*, în *Bukowina Blaski i cienie. „Europy w miniaturze”* (Bucovina. Străluciri și umbre, Europa în miniatură), Varșovia, Editura Energia, 1995, p. 90.

⁷ E. Turczynski, *op. cit.*, p. 54.

⁸ G. Rotică, *Bucovina care s-a dus*, în „Țara Fagilor”, Cernăuți-Tg. Mureș, 1992, p. 37.

⁹ E. Turczynski, *op. cit.*, pp. 107 și 108.

¹⁰ *Ibidem*, p. 110.

¹¹ Andrei Corbea, *op. cit.*, p. 225.

¹² *Ibidem*.

Relevantă este și ponderea studenților evrei la Universitatea din Cernăuți, înființată în 1875. În anul școlar 1875-1876 au frecventat cursurile în total 208 studenți, dintre care 53 români, 51 evrei, 41 ruteni, 31 germani, 28 polonezi și 4 cehi¹³. Pentru comparație, în anul școlar 1910, 39,3% dintre studenții acestei instituții de învățământ superior au fost evrei. În același an, ponderea studenților evrei la Universitatea din Viena era de 25,1%, la cea din Lvov de 25%, la Universitatea germană din Praga de 19,8%, iar la Universitatea cehă din aceeași localitate de 16%¹⁴.

Sugestivă este și situația personalului didactic la începutul anului 1910. În Bucovina erau atunci 47 profesori universitari. Dintre aceștia, 10 erau români, 7 evrei și 30 de altă origine etnică. Din numărul total al celor 412 profesori gimnaziali, 133 erau români, 60 evrei și 219 de alt neam. Totodată existau 1836 învățători, dintre care 717 români, 136 evrei și 983 de altă origine etnică¹⁵. Cu totul altfel se prezenta, însă, situația celorlalte categorii de funcționari ai statului.

Anul 1848 a însemnat un prag istoric pentru toți evreii din Imperiul austriac, marcat de decretul imperial ce desființa „Judensteuer” („impozitul/birul evreilor”)¹⁶, căruia i-a urmat o întreagă legislație, desăvârșind emanciparea lor economică și politică, inclusiv prin ridicarea obstacolelor din calea achiziționării de pământuri (1860 pentru provinciile din apusul imperiului, 1867 pentru cele din răsărit). Permisivitatea acestei legislații a încurajat sporirea numărului de funcționari evrei. Astfel, în tribunalele din Bucovina în 1910 au fost 445 funcționari. Dintre aceștia 76 erau români, 141 evrei și 228 de alt neam. În același an existau 21 notari, dintre care 8 erau români, 4 evrei și 9 de altă origine etnică. Dintre cei 161 avocați ai ducatului, 11 erau români, 136 evrei și 14 de alt neam¹⁷.

În anul ultimului recensământ austriac (1910), existau 315 funcționari ai guvernului central, ai poliției și ai celor 11 prefecturi districtuale. Distribuția lor pe etnii era următoarea: 33 români, 39 evrei și 243 de alt neam¹⁸. În același an, personalul administrativ al Bucovinei însuma 902 persoane. Dintre acestea, 128 erau români, 109 evrei și 665 de alt neam. La poștă și telegraf existau 51 funcționari români, 130 evrei și 356 de altă origine etnică. Personalul feroviar era format din 31 români, 120 evrei și

---

¹³ N. Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1775-1944)*, București, 1993, p. 62.

¹⁴ G. Rotică, op. cit., p. 38.

¹⁵ I.E. Torouțiu, *Românii și clasa intelectuală din Bucovina*, Cernăuți, 1911, p. 7.

¹⁶ Andrei Corbea, op. cit., p. 222.

¹⁷ I.E. Torouțiu, *Românii și clasa intelectuală din Bucovina*, pp. 7, 10 și 12, 11.

¹⁸ *Ibidem*, p. 16.

247 funcționari de alt neam. În sfârșit, la începutul anului 1910 existau în Bucovina 151 medici (14 români, 109 evrei și 208 cu origine etnică diferită) și 31 farmaciști (1 român, 13 evrei și 14 de alt neam)¹⁹.

La finele acestei scurte retrospective istorice consacrate unei etnii ce a jucat un rol major în dezvoltarea economică, politică și culturală a Bucovinei, se impun câteva observații relative la climatul de toleranță și colaborare interetnică existent în această provincie istorică. Potrivit opiniei cvasiunanime a cercetătorilor, Bucovina a constituit un strălucit exemplu de coabitare interetnică. Conform opiniei lui Emmanuel Turczynski, un cunoscut istoric german expert în problemele Bucovinei, în Bucovina a existat un adevărat „consens ideologic” bazat pe „larg diseminata identificare a bucovinenilor cu trăsăturile regiunii, cu un sistem legal bine stabilit, toleranță și progres socio-cultural, unde loialitatea către aceste valori nu însemna neloialitate față de propria comunitate etnică sau religioasă”²⁰.

În ultimul timp este tot mai des folosită expresia *homo bucovinensis* (lansată de Hans Prelitsch în 1956), prototip al individului tolerant, ce vorbește cel puțin două limbi și oferă un model de conviețuire pașnică interetnică²¹. Unii istorici au comparat coabitarea interetnică din Bucovina cu situațiile din Tirol și Cipru, „modelul” bucovinean demonstrându-și superioritatea. Din punct de vedere cultural, Bucovina a fost considerată un exemplu demn de urmat pentru Europa, orașul Cernăuți fiind numit în 1997 de către Zbigniew Herbert, cu o expresie ce a făcut vogă, „ultima Alexandrie a Europei”.

---

¹⁹ *Ibidem*, pp. 23, 32, 35, 38 și 40.

²⁰ Afirmație citată în articolul lui Krzysztof Czyżewski, *Paul Celan and Bukovina's dialogue culture*, traducere Tomasz Wyzkowski. Articol publicat pe site-ul ce aparține de „Borderland Foundation” din Sejny, Polonia.

²¹ Radu Grigorovici (1996), *Das Modell Bukowina*, în “Analele Bucovinei”, an III, nr. 2/1996, pp. 261-280. Vezi și varianta românească a studiului în același număr, p. 281-298. Acest articol fundamental arată însă și imperfecțiunile celebrului „model” al Bucovinei.

Două documente revelatoare

Vara anului 1942 a însemnat pentru populația evreiască din țara noastră un nou moment de exacerbare a măsurilor discriminatorii luate anterior de regimul antonescian. Volumul de documente – îngrijit de d-na Lya Benjamin și recent apărut sub egida Comisiei internaționale pentru studierea Holocaustului din România – cuprinde documente irecuzabile și din acest răstimp de tristă amintire.

Dar gama de exacțiuni ale autorităților antonesciene era atât de variată și avea o asemenea amploare, încât mereu apar alte dovezi care s-o ilustreze. Cu titlu de exemplu publicăm, astfel, două documente semnificative.

1. O adresă a lui Radu Lecca, împuternicitul guvernului pentru reglementarea regimului evreilor din România, către Centrala evreilor, cu amenințări de executare neîntârziată a ostaticilor, dinainte desemnați, în cazul producerii unor eventuale acțiuni de sabotaj.

Cu alte cuvinte, nu se știa dacă ele ar putea avea loc, însă ostaticii erau dinainte condamnați.

2. Tabelul fruntașilor evrei din București, „aleși ostatici” de la 1 aprilie 1943.

H.D.

România

Președinția Consiliului de Miniștri

15 iunie 1942

Împuternicitul Guvernului pentru Reglementarea

Nr. 56/R.D.L.

Regimului Evreiesc din România

Confidențial

Centrala Evreilor din România

Loco

Vă aduc la cunoștință că, în conformitate cu ordinul nr. 31313, din 24 februarie 1942, al Prefecturii Poliției Capitalei, atât Centrala Evreilor din România cât și fruntașii evrei din Capitală, aleși ostatici, sunt obligați să

informeze fie pe Împuternicitul Guvernului pentru Reglementarea Regimului Evreiesc din România, fie Prefectura Poliției Capitalei, de orice acțiune politică subversivă sau de sabotaj care se află în pregătire și la care participă evrei.

Până în prezent, atât Centrala Evreilor cât și ostaticii nu au adus la cunoștință autorităților nici o acțiune din cele arătate mai sus.

Cum însă autoritatea polițienească este informată că în ultimul timp elemente evreiești, din partidul clandestin comunist, pun la cale acțiuni dăunătoare siguranței statului, vă atrag atenție că la primul act dăunător intereselor statului, în care vor fi amestecați evrei sau la prima manifestare a unei atitudini de ostilitate față de politica Guvernului, sau a unei acțiuni de propagandă făcută fie prin răspândirea de manifeste, fie prin colportarea de svonuri false sau prin orice altă formă, se va proceda imediat, fără nici un avertisment prealabil, la executarea ostaticilor desemnați de organele polițienești.

Împuternicitul Guvernului pentru Reglementarea
Regimului Evreiesc din România,
RADU LECCA [M.P.]

Prefectura Poliției Capitalei

Tabel
de frunțașii evrei domiciliați în cuprinsul Capitalei,
aleși ostatici cu începere de la 1 aprilie 1943

Circ. I Poliție:

1. Braunștein Pascu,	str. Jules Michelet 1
2. Rübzel R.S.,	str. Dionisie 2
3. dr. H. Iveiner,	str. G. Cantacuzino 1
4. A. Grosman,	cal. Victoriei 7
5. H. Gutman,	bd. Brătianu 35

Circ. II Poliție:

1. Dr. Al. Șafran,	str. Spătarului 51
2. dr. Alperin Henrich,	str. Spătarului 3
3. Al. Garfunkel,	Bd. Carol 52
4. Benvenisti M.,	str. Popa Petre 42
5. Sami Polak,	str. Th. Masarik 10

6. Iancu Saraga,	str. Maria Rosetti 8B
7. Barcu Neuschatz,	Bd. Carol 72
8. Lobel Isac,	str. Popa Rusu 11 bis
9. Isidor Tilman,	str. Speranței 28 bis
10. Berlin Woldemar,	str. Italiană 7
11. Finkels Ionel,	str. N. Filipescu 4
12. Finkels Jaques,	str. Cantacuzino 26
13. Bernhard Ungureanu,	str. Th. Masarik 8
14. dr. M. Leon,	str. Latină 11
15. Leo Mihail,	Bd. Carol 51

Circ. III Poliție:

1. Aronovici H.,	str. Romană 13
2. Moritz Susman,	str. Atena 8
3. ing. M. Capon,	str. Atena 8
4. Kalmanovici Emanoil,	bd. Lascăr Catargiu 24
5. Flax Kalman,	str. N. Bălcescu 24

Circ. IV Poliție:

26. Karmitz Iosef,	str. Dumbrava Roșie 7
27. Karmitz Solomon,	str. Dumbrava Roșie 7 bis
28. A.L. Zissu,	str. Aurel Vlaicu 34
29. Filderman Mani,	Intrarea Armașului 5
30. Mihai Lascăr,	str. Aurel Vlaicu 33

Circ. V Poliție:

31. Horn Moise,	str. Câmpului 9
32. Nahman Silviu,	str. Palade 37
33. Weisberg Wili,	str. Ardeleni 8
34. Nacht Paul,	str. Dragoș Vodă 3
35. dr. Sapira Bercu,	str. V. Lascăr 176
36. Alcalai Lazăr,	str. Palade 24

Circ. VII Poliție:

37. Reich Moritz,	Aleea Zoe 22
38. Reich H.,	Aleea Zoe 22
39. Laureanu Arnold,	str. Roma 36
40. Bruno Hasner,	str. W. 26

Circ. XI Poliție:

41. M. Stromingher,	str. Blănari 22
42. Goldstein Jaques,	str. Moșilor 88
43. dr. M. Poper,	str. Sborului 8
44. Micu Goldman,	str. Sf. Vineri 21
45. Micu Zentler,	str. Mântuleasa 10
46. dr. L. Maiersohn,	str. Moșilor 81
47. Kamerling Leon,	str. C.F. Robescu 2
48. Kamerling Paul,	str. Colței 11
49. Schnirer Jenri,	str. Colței 2
50. Kohn Henrich,	str. Melodii 1
51. Eisenberg Alexandru,	str. Mântuleasa 12
52. Reich Ficu,	str. Colței 19
53. Manolovici Jean,	str. C.F. Robescu 19
54. Michelsohn Benjamin,	str. Moșilor 78
55. Marian Pascal,	str. Moșilor 78
56. dr. H. Alterescu,	str. Moșilor 88
57. Halpental Albert,	str. Domniței 39
58. Traian Schnirer,	str. Calomfirescu 5
59. dr. Kalef,	str. Moșilor 59
60. Goldstein Marcu,	str. Prel. Trinității A. 1

Circ. XII Poliție:

61. Micu Spiner,	str. Matei Basarab 4
62. Klar Iosef,	str. Mitr. Gh. Petrescu 39
63. dr. Saul Kuten,	str. Mircea Vodă 12
64. Gropper L.,	str. Mircea Vodă 50
65. Rabinovici Saim,	str. Mircea Vodă 67
66. Landau Efrim,	str. Mircea Vodă 57
67. Michel Leiba,	str. Mircea Vodă 71
68. Jules Struch,	str. Mircea Vodă 41
69. Leventer,	str. Gabroveni 14
70. Elenbogen Adolf,	str. Sft. Ion Nou 28
71. Vătărescu S.,	str. Olteni 12
72. Poplien Micu,	str. Gabroveni 57
73. Poplien Samuel,	str. Gabroveni 57
74. dr. Sache Grumberg,	Cal. Văcărești 78
75. Athias Moritz,	str. Negru Vodă 6
76. Iosef Abramovici,	str. Herescu Năsturel 6

77. Pincu Segal,	str. Negru Vodă 24
78. Iulian Idla,	str. Lirei 4
79. Mișu Guttman,	str. Epureanu 9
80. Iancu Lutherman,	str. Legislator 7
81. Heiher Boris,	str. Jignița 20
82. Guttman Hersch,	str. Sinagoga 9
83. Kofler Mauriciu,	str. Sft. Ion Nou 14
84. Zukerman David,	str. Căuzași 26
85. Rubi Marcus,	Cal. Călărași 41
86. Samuel Nurnfeld,	str. Carol 52
87. Strul Litvak,	str. Carol 52
88. Djaen I. Sabetay,	str. Carol 82

Circ. XIII Poliție:

89. Solomon Adolf,	str. Hameiului 4
90. Kampus Iacob,	str. Morilor 29
91. Jaques Kohen,	Cal. Văcărești 125
92. Halberthal Lazăr,	str. Bradului 22
93. Friederich Ghetler,	Cal. Văcărești 123
94. Elias Kander,	str. Epureanu 14
95. Moritz Reitter,	str. Logofătul Tăut 33
96. Schwartz Anton,	str. Logofătul Tăut 57
97. dr. Abi M. Beck,	str. Al. Moruzi 11
98. Samuel Blumenfeld,	str. Col. Papazoglu 4
99. Sigmund Schwartz,	str. Mămulari 19
100. Nadler Osias,	Cal. Văcărești 152
101. Ghelberg I.,	str. Bradului 8
102. Goldenberg David,	str. Morilor 78
103. Reisberg Anton,	Cal. Dudești 34
104. Cornu Alexandru,	str. Octavian 14

Circ. XIV Poliție:

105. Lupu Montblat,	str. Ciocanu 22
106. Gotlieb Iosef,	str. Popa Farcaș 29
107. Safir Davidescu,	str. Corbescu 75
108. Isidor Weintraub,	str. El. Teodorini 3
109. dr. Finkelstein,	Cal. Dudești 129
110. Aron Dascălu,	str. Const. Notara 21

Circ. XV Poliție:

111. Iosef G. Kohen,	str. Matei Basarab 29;
112. Jean Lampaker,	Cal. Dudești 42
113. Lazăr Margulis,	str. Al. Moga 6
114. Sigmund Goldfarb,	Prel. Trinității Al. B. 6
115. D. Rosenkrantz,	str. Mitrop. Gh. Petrescu 34
116. Henrich Thau,	str. V. Braniște 29
117. Pascu Grumberg,	str. P. Carp 34
118. Calmi Avram,	str. Parfumului 12
119. Adolf Marian,	str. Ionescu Gion 15
120. Konfeld Iulius,	str. Mitrop. Gh. Petrescu 134
121. Ornstein Chiva,	str. Fetitelor 10
122. Vexler L.B.,	str. Mitrop. Gh. Petrescu 56
123. Dr. Halevy,	str. Romulus 39
124. Leonte Silberman,	str. Parfumului 23
125. I. Schäfer,	str. Ionescu Gion 17

Circ. XVII Poliție:

126. Dr. M. Zimmer,	str. Dr. Burghilea 3
127. Eiser Jaques,	str. Sf. Ștefan 5
128. Leon Pauker,	Bd. Pache 9
129. Simion Pauker,	Bd.. Pache 15
130. Dr. Herșcovici Leon,	Bd. Pache 17
131. Dr. A. Radovici,	str. Dr. Burghilea 10
132. Schvefelberg Arnold,	str. Dr. Burghilea 9
133. Leon Sanielevici,	str. Mihăilescu 2

Circ. XXI Poliție:

134. Lazăr I. Iosef,	Aleea Mitropoliei 3
135. Simionescu Solomon,	str. Sf. Apostoli 54
136. A. Vilman,	str. Em. Văcărescu 1
137. Al. Milgram,	str. Smârdan 12
138. Braunsweig Avram,	Bd. Elisabeta 3
139. Adler Solomon,	str. Logof. Nestor 21
140. Moise Zeltzer,	str. Apolodor 23
141. Dr. V. Fielderman,	str. Sf. Apostoli 16
142. A. Axenfeld,	str. Smârdan 27
143. Osias Luis,	str. Sf. Apostoli 84
144. Aron Mayer,	str. Em. Văcărescu 29

145. Rosenthal S.,	str. Sf. Apostoli 8
146. Bassa,	Cal. Victoriei 14
147. Dr. Darius Kuper,	str. Justiției 68

Circ. XXII Poliție:

148. Beni Benjamin,	str. Trofeelor 21
149. Munteanu Elias,	str. Cuza Vodă 93
150. Profeta Osac,	str. Cuza Vodă 78
151. Leon Chimel,	str. Cuza Vodă 44
152. Dr. Chol Sigmund,	str. Cuza Vodă 45
153. Max Ludovic,	str. Bărnăuțu 13
154. Moise Balant,	Bd. Mărășești 98
155. Idel L. Schwartz,	str. Domnița Florica 3
156. Isac Feins,	str. Poteraș 36
157. Weissman,	str. Lânăriei 92
158. Ionică Weiss,	str. Ovidiu 30
159. Almuli Iacob,	str. Radu Vodă 12

Circ. XXIII Poliție:

160. Zeilig Săpunaru,	str. Lânăriei 47

Circ. XXV Poliție:

161. Grumberg Osias,	str. Salvator 39
162. I. Kandel,	Bd. Elisabeta 83
163. Fr. Michelsohn,	Bd. Elisabeta 57
164. Scherer Mauriciu,	Bd. Elisabeta 91
165. Trener I.,	str. Izvor 79
166. Diver H.,	str. Izvor 41

Circ. XXVI Poliție:

167. Elenbogen Israel,	str. Bozianu 25
168. Grumberg Isac,	str. Bozianu 3

Circ. XXVIII Poliție:

169. Moise Abrudescu,	str. Lister 7

Circ. XXXI Poliție:

170. Nicolae Garfunkel,	str. Brezoianu 29
171. H. Ste. Streitman,	str. Plevnei 72

172. Fery Froimescu,
173. Dr. I. Bruker,
174. Dr. A. Löbel,

str. Luterană 20
str. Sf. Constantin 24
str. Styrbei Vodă 22

Circ. XXXII Poliție:

175: Aronovici Isac,

șos. Cotroceni 17

Circ. XXXIII Poliție:

176. Horovitz Iulius,
177. Schwartz A.,
178. Pavlovici I.,

Cal. Griviței 104
Cal. Griviței 153
str. Frumoasă 37.

Dialog inter-religios – aici și acum

de HARRY KULLER

Libertatea credințelor religioase și neîngrădirea lor sub nici o formă asigură în România de azi manifestarea a 18 culte recunoscute (ortodox, romano-catolic, greco-catolic, armean, de rit vechi, reformat, evanghelic, luteran, unitarian, baptist, creștin după Evanghelie, penticostal, adventist, martorii lui Iehova, musulman, mozaic ș.a.). Se înfiripă în ultima vreme și alte tipuri de credințe în afara celor monoteiste tradiționale (mozaismul, creștinismul și islamul). Este, poate, și una din rațiunile pentru care chiar și în lăuntru acestora din urmă asistăm la o crescândă acomodare a tradiției la marile prefaceri și convulsii din lumea contemporană: pe de o parte, printr-o diversificare „intra-specifică” în curente (de la cele „fundamentalist-ortodoxiste” până la cele extrem-liberale), iar, pe de altă parte, prin încercarea ecumenistă, de reunificare a curentelor din creștinism sau chiar cu alte orientări monoteiste. Pe acest drum, afirmarea credinței tinde să se manifeste în spirit de toleranță și de respect reciproc în relațiile dintre culte, fiind în lumea civilizată de umanism și înțelegere a alterității interzise orice forme, mijloace, acte sau acțiuni de învrăjbitare religioasă. În țara noastră, de pildă, statul de drept stă cheazășie în acest sens, articolul 29 din Constituția României stipulând autonomia cultelor religioase față de stat și întregul sprijin acordat de acesta pentru înlesnirea asistenței religioase oriunde este nevoie.

După cum se știe, statul comunist a contestat trebuința de religie a omului, în general, a clasei muncitoare în special. Marxismul considera că religia reprezintă opiu pentru popor, inoculat de către clasele stăpânitoare cu scopul de a-i face pe cei nevoiași să se mulțumească cu fericirea pe care o vor dobândi în viața viitoare. Valoarea credinței religioase continuă a fi pusă, însă, sub semnul întrebării și de pe alte poziții teoretice, de pildă de către agnostici, liber cugetători sau ateii. Pozitivismul, regăsit *in nuce* în teoria filosofului francez Auguste Comte, care formulase acea „lege” a celor trei stadii (evoluții) ale omenirii – cea religioasă, cea filosofică și cea științifică –, ultima fază arătând că nu se ajunge la civilizație decât prin știință și tehnică a cuprins aproape întreaga inteligență a secolului trecut.

Pentru atei etapa religioasă a omenirii este revolută, rolul religiei în societate luând sfârșit.

La extrema cealaltă, un gânditor ca Malraux a lansat, însă, cunoscuta sa butadă potrivit căreia secolul XXI va fi religios ori nu va fi defel. Realitățile vor fi doar acelea care să arate în ce fel va pendula balanța credinței sau necredinței!

Faptul că civilizația contemporană este strâns asociată cu revoluția tehnico-științifică reprezintă o evidență pe care unele religii, care resping iraționalismul, nu pot și nu mai vor s-o conteste. Dimpotrivă, ele depun un efort remarcabil de a arăta că știința și religia nu sunt două modalități antinomice ale spiritului ci... complementare. Religia nu poate astfel deveni anacronică fie și numai pentru faptul că ea nu este o formă întâmplătoare sau condiționată doar istoric a spiritului, ci reprezintă o necesitate perenă a omului îmboldit stihinic spre cunoașterea scopului existenței lui și dornic să primească o împăcare cu sfâșierile vieții și destinul morții.

Iudaismul biblic, dar mai cu seamă cel profetic și talmudic, ca să nu mai vorbim de cel luminist au dovedit o maximă receptivitate față de argumentele rațiunii. Creștinismul, care într-un anumit moment al evoluției sale (Inchiziția) a blocat gândirea liberă, adăugând în legea bisericii unele teorii, zise științifice, care mai târziu s-au dovedit false, vădește în epoca modernă și contemporană o congruență sporită cu lumea ideilor valide. Islamismul la rândul său, spun cărturarii luminați ai mahomedanismului, a dat o mare importanță gândirii omului. Faptul că religia islamică interzice urmarea orbească și cere dovezi clare, departe de bănuieli – și nu vrăjitorii ori ghicitorii – apropie credința în Allah de rațiune: firește nu în cazul în care un curent ca cel fundamentalist – iraționalist respinge orice valoare umanistă și, în primul rând, valoarea individualității și vieții umane: și valorifică din Coran texte corespunzătoare.

Am reiterat cele câteva considerente de mai sus pentru a contura spiritul și atmosfera în care au loc astăzi la noi o seamă de dezbateri inter-religioase la care am fost invitat recent pentru a face expuneri ori a lua parte la dezbateri privind inter-relația dintre cele trei mari religii monoteiste – iudaismul, creștinismul și islamismul – în stabilirea unei atitudini umaniste comune față de convulsiile și confruntările contemporane.

În sesiunea „Libertate religioasă în context românesc și european” (București, 12-13.09.2005), organizată de Ministerul Culturii și Cultelor și Asociația națională pentru Apărarea Libertății Religioase (cu participări din țară și străinătate) s-au discutat probleme privind: relațiile între biserici, confesiuni și state; evoluții europene recente în acest sens; diversitatea

religioasă și perspectivele dialogului inter-religios; laicitate și credință; învățământul religiei în statul modern; etica dialogului într-o lume modernă. Atât referenții cât și cei cu intervenții, printre care m-am prenumerat, au ținut să evidențieze progresele realizate de ortodoxia română în stabilirea unor bune relații inter-religioase și depășirea unor prejudecăți creștine cu privire la perceperea alterității în materie de credințe, în speță a celei iudaice „grevate de deicid”.

După scurt timp, două manifestări organizate de un for internațional Project on Ethnic Relations, una la București (16 sept. 2005) și alta la Tg. Mureș (14-15 oct. 2005) și-au dedicat o parte din dezbateri problemelor antisemitismului (*y compris* cel religios), în primul caz, și libertățile religioase în statul de drept, în al doilea caz. Am arătat că anumite manifestări antisemite se datorează și unor texte religioase privind deicidul, intrate în ritual, și care în cazul unor credincioși neavizați ar putea întreține atitudini antisemite de sorginte religioasă, repudiate evident de mulți teologi și prelați ortodocși români din zilele noastre.

Ca o surpriză, oarecum, în domeniul manifestărilor inter-religioase din România, în toamna aceasta au fost și două manifestări islamice consacrate dovedirii disponibilității pentru dialog și evidențierii substanței umaniste a răspânditei credințe musulmane, divizate în orientări antinomice, nedisociate în multe cazuri – islamismul fiind perceput de mulți doar ca... fundamentalism axat pe obsesia războiului sfânt. Prima manifestare, de aproape o săptămână (6-10 oct. 2005) organizată de Asociația Studenților Europeni, a constatat într-un seminar internațional, cu participare preponderent străină (studenți, profesori, activiști sociali ș.a.), consacrat evidențierii substratului pacifist și umanist al Coranului, bunelor intenții față de celelalte orientări religioase monoteiste. În cadrul acestui seminar am fost invitat să susțin o alocuțiune despre iudaism, după care am răspuns la numeroase întrebări puse de cursanții aceluși seminar. Semnificativă a fost intenția organizatorilor de a scoate în evidență multiplele referiri elogioase existente în Coran cu privire la marii fondatori de religii evrei și creștini – de la Abraham și Moses până la Isus și Mahomed. A surprins auditoriul numeroasele citate antirăzboinice și umaniste prelevate din Coran, dându-se însuși Jihadului o interpretare... cultural-umanistă: firește prin neevidențierea altor citate posibile și cu un conținut contrar.

Cele de mai sus au contrastat penibil cu bogăția materialului antiisraelian și antiiudeu – sub formă de broșuri și cărți – aflate în sala de „documentare” a seminarului.

Experiența acestei confruntări mi-a dovedit totuși că și în cazul islamismului pot fi puse în evidență unele încercări de distanțare de terorismul fundamentalistilor, ceea ce socot a nu fi defel de nebăgat în seamă. Este și rațiunea pentru care FCER-ul a decis participarea mea la această manifestare, în urma unei solicitări făcute de organizatori.

La 19 octombrie 2005, principalul ziar din Istanbul numit Timpul (Zaman) a organizat o cină festivă de *iftar* în luxosul salon „Constanța” al complexului hotelier Meriott din București. Au participat diplomați, deservenți de cult, intelectuali, oameni de afaceri. Cina a fost consacrată și s-a desfășurat sub îndemnul la „Prietenie și dialog”. Cina s-a dovedit a fi un adevărat Simpozion, deoarece a prilejuit o seamă de intervenții care au constituit un real banchet de idei generoase privind frăția și prietenia care trebuie să stea la temelia umanismului secolului XXI – și la care în primul rând cele trei religii monoteiste urmează să exceleze prin aportul lor comun.

Acesta a fost, așadar, mesajul care a străbătut și la această reuniune toate intervențiile – de la aceea a ambasadorului turc și a trimisului ONU în România, până la alocuțiunile reprezentanților cultelor ortodox și catolic.

Din partea obștii evreiești am luat eu cuvântul, în același spirit ecumenist inter-religios reamintind de simbolul făurit de Lessing în al său *Natan Înteleptul* atunci când personajul Natan, aflat pe patul de moarte, a oferit celor trei fii ai săi drept moștenire câte un inel (simbolizând fiecare una din cele trei religii monoteiste) pe care să-l păstreze drept comoara cea mai sfântă. Doar că feciorii confruntându-și inelele au văzut că fiecare inel în parte reprezintă altă religie monoteistă, cât de asemănătoare erau între ele, dovadă că nici unul nu avea de ce să fie considerat superior celuilalt. O minunată anticipare a ecumenismului modern!

La această manifestare vorbitorilor li s-a conferit o medalie pentru contribuția adusă dezvoltării relațiilor interculturale și interconfesionale.

Așadar, această din urmă reuniune, dar și celelalte amintite, reprezintă tot atâtea manifestări și încercări de stabilire a unui dialog între marile culturi religioase. Evident, pornite din bune intenții ele nu pot fi decât fructuoase.

O manifestare de deosebită amploare în acest din urmă sens – și cu care închei evocarea unor tendințe actuale de a extinde și la noi dialogul inter-religios – a constituit-o Întâlnirea de la Institutul Teologic Romano-Catolic „Sfânta Tereza” din București consacrată împlinirii a 40 de ani de la publicarea documentului Conciliului Vatican II: *Nostra Aetate* – Declarația despre relațiile Bisericii cu religiile necreștine, cu iudaismul în speță. A fost evocată importanța acestei declarații în schimbarea atitudinii bisericii

catolice față de iudaism: ea a deschis calea unui dialog fructuos după ce până atunci Vaticanul nu dăduse nici un semn, fie el și timid de...reconciliere. Ulterior însă, venirea lui Ioan Paul al II-lea, o seamă de evenimente determinate de Sanctitatea sa au determinat un crescendo în acest sens cu ecou – ce-i drept întârziat de comunism – și pe meleaguri românești.

Dar cu mult înainte de respectiva declarație, în istorica sa vizită la Marea Sinagogă din Roma – 13 aprilie 1986, remarca, într-o exprimare mișcătoare: „The Jewish religion is not extrinsic to us but in a way is intrinsic to our own religion. With Judaism, therefore, we have a relationship which we do not have with any other religion. You are our dearly beloved brother, and in a certain way, it could be said that you are our elder brothers”.

Era prima vizită de acest fel făcută de un Papă într-un locaș de cult evreiesc. Tot aici el a declarat că relațiile creștinismului cu iudaismul nu sunt ca și cu oricare altă religie. Evreii sunt antecesorii religioși ai creștinismului, ei sunt frații mai vechi într-o credință, „frații noștri mai mari”.

Vizitând Polonia, la a 50-a evocare a ghetoului din Varșovia (17 august 1993), același papă care a dorit ca nimeni altul reconcilierea dintre religiile monoteiste, ale catolicismului cu iudaismul, în acest caz arăta: „As Christians and Jews, following the example of the faith of Abraham, we are called to be a blessing to the world (cf. Gen., 12:2 ff.). This is the common task awaiting us. It is therefore necessary for us, Christians and Jews, to be first a blessing to one another”.

Ioan Paul II a denunțat antisemitismul ca fiind „un păcat împotriva lui Dumnezeu și a umanității”: A adus în diverse ocazii, la Vatican, la Yad Vashem, omagiul său victimelor Holocaustului, apăsând pe grozăviile Holocaustului.

Cerând lumii catolice să-și recunoască milenară vină față de iudaism a promovat o deplină înțelegere a misiunii divine încredințate tuturor religiilor care promovează credința în Dumnezeu unic.

Fiind primul papă care a călcat pământul Israelului (în 2000), s-a dovedit deosebit de sensibil la reclădirea acestei țări, cu care Vaticanul stabilise relații diplomatice cu ani în urmă, tot din inițiativa sa, îndemnând totodată și la adâncirea dialogului inter-religios.

Ca nemijlocit colaborator și vrednic urmaș al Papei Ioan Paul II, fostul cardinal Ratzinger, devenit actualul papă Benedictus al XVI-lea, continuă opera marelui său predecesor dovedind că în chestiuni ca antisemitismul,

Holocaustul, Statul Israel, iudaismul ș.a. se situează pe poziții similare cu ale predecesorului său.

Decernându-i-se recent de către Universitatea Babeș-Bolyai, din Cluj, titlul de Doctor Honoris Causa, Marele Pontif, reprezentat de un trimis special la festivitate, a fost omagiat simbolic și de reprezentantul obștii evreimii din România, dl dr. Aurel Wainer, președinte al FCER.

Impactul pozițiilor Vaticanului în problematica iudaismului și națiunii evreiești se resimte și în variatele acțiuni ecumenice ale forurilor catolice din țară și străinătate.

La o seamă de reuniuni de acest fel au participat și lideri ai comunității noastre, diferiți intelectuali evrei, reprezentanți ai cultului. Toate acestea s-au desfășurat sub semnul deschiderii inter-culturale, ale ecumenismului și dorinței de a contribui la orchestrarea diverselor credințe religioase pentru a interpreta aceeași odă a înfrățirii unora cu ceilalți, pentru a influența mișcarea actuală a umanității în direcția implementării coexistenței și reconcilierii – oriunde se ivește vreo amenințare datorată unor vechi tensiuni sau unora nou ivite.

Doar în ultima vreme am participat la Sibiu, Tg. Mureș și București la mai multe manifestări desfășurate în acest spirit. În 2004, la Sibiu, sub egida unei Fundații catolice s-au purtat discuții fructuoase pe marginea generoaselor idei emanate de la Vatican cu privire la deschiderea creștinismului față de alte culte și credințe.

S-a relevat importanța Papei Ioan Paul al II-lea în promovarea unor asemenea idei, în speță, cele referitoare la nazism, iudaism, evrei și Statul Israel, dar mai ales cele de repudiere a antisemitismului, de recunoaștere a Holocaustului și efectelor sale catastrofale asupra poporului evreu – prin diminuarea cu o treime a dimensiunilor acestui popor în timpul ultimului război mondial. Aceste idei s-au resimțit în atitudini, luări de poziții și formulări înscrise pe firul unor abordări pătrunse de umanism și spirit de frățietate.

Sper că în numerele viitoare ale *Buletinului* nostru spațiul tipografic ne va îngădui o reflectare mai amplă a dialogului inter-religios, care în mod cert se va extinde în anii care vin iar participările noastre vor fi tot mai numeroase.

Carol Iancu, *Lupta internațională pentru emanciparea evreilor din România. Documente și mărturii*, volumul I (1913-1919), 316 p.; volumul II (1919-1939), 394p. Traducere de Țicu Goldstein, Editura Hasefer, 2004

Domnul Carol Iancu, profesor la Universitatea Paul Valery din Montpellier, s-a specializat în istoria evreilor din România și este autorul unor lucrări de referință în domeniu, precum: *Les Juifs en Roumanie (1866-1919). De l'exclusion à l'émancipation*, Aix-en-Provence, Edition de l'Université de Provence, 1978 (ediția în limba engleză apărută la Columbia University Press, în 1996; ediția în limba română apărută la Editura Hasefer, în 1996); *Bleichröder et Crémieux. Le combat pour l'émancipation des Juifs de Roumanie devant le Congrès de Berlin. Correspondance inédite (1878-1880)*, Montpellier, C.R.E.J.H., Université Paul Valery, 1987; *L'émancipation des Juifs en Roumanie (1913-1919). De l'inégalité civique aux droits de minorité: l'originalité d'un combat à partir des guerres balkaniques et jusqu'à la Conférence de paix de Paris*, Montpellier, C.R.E.J.H., 1992 (traducere în limba română la Editura Hasefer, în anul 1998); *Les Juifs en Roumanie (1919-1938). De l'émancipation à la marginalisation*, Paris-Louvain, Ed. Peeters, 1996 (traducere în limba română la Editura Hasefer, 2000); *La Shoah en Roumanie. Le Juifs sous le régime d'Antonescu (1940-1944). Documents diplomatiques français-inédits*, Montpellier, C.R.E.J.H., 1998 (traducere în limba română la Editura Polirom, 2001).

Lucrarea *Lupta internațională pentru emanciparea evreilor din România. Documente și mărturii* este un instrument de lucru necesar, prin numărul mare de documente inedite: 90 din 104, în primul volum și 150 în cel de al doilea, referitoare la reflectarea internațională a problemei evreiești în perioada interbelică. În primul volum, majoritatea documentelor provin din trei fonduri de arhivă: 51 de la Alianța Israelită Universală, 37 de la Ministerul francez al Afacerilor Externe și 2 din Arhivele sioniste de la Ierusalim. Restul documentelor sunt extrase din Monitorul Oficial (4), alte publicații oficiale (4) sau ziare ale epocii (6). Acest prim volum urmează cărții autorului, *L'émancipation des Juifs en Roumanie (1913-1919). De*

l'inégalité civique aux droits de minorité: l'originalité d'un combat à partir des guerres balkaniques et jusqu'à la Conférence de paix de Paris (Montpellier, C.R.E.J.H., 1992).

Documentele ilustrează ultima fază a luptei pentru recunoașterea drepturilor de cetățean evreilor din România. Celebrul articol 7 din Constituția de la 1879 accepta naturalizarea tuturor străinilor (chiar și de religie mozaică), dar eluda complet emanciparea evreilor români. Alineatul 3 stipula: „Naturalizarea nu se poate acorda decât prin lege și în mod individual” (cf. *Monitorul Oficial* din 13/25 octombrie 1879, apud C. Iancu, *op. cit.*, vol. I, p. 13). Numărul de naturalizări individuale ca urmare a unei legi unice votate în Parlament era derizoriu. În afară de cei 888 de combatanți în Războiul de Independență, naturalizați în bloc printr-o lege colectivă din 11/23 noiembrie 1879 (cf. doc. 18), doar 85 de evrei au primit cetățenia română între anii 1879 și 1900, și câteva sute până la războaiele balcanice (cf. doc. 17, 19 și 20). Organizațiile evreiești internaționale din Anglia (Anglo-Jewish Association și Jewish Board of Deputies, reunite în Conjoint Jewish Committee), din Franța (Alianța Israelită Universală) și din Statele Unite (American Jewish-Committee) vor încerca deblocarea acestei situații pe plan diplomatic în contextul noilor mutații din Balcani. În afara acestor intervenții, evreii români au primit sprijinul a două personalități marcante din presa internațională: Luigi Luzzatti (v. doc. 6, 7 și 9) și Georges Clemenceau (v. doc. 11 și 13) și opiniile acestora au avut ecou în viața politică românească. După ce peste 23.000 de evrei au luptat sub drapelul României în primul război mondial, având încă statutul de „străini nesupuși unei protecții străine”, presiunea tratatelor de pace duce spre rezolvarea situației.

Anii 1918 (31 de documente) și 1919 (47 documente) aruncă o nouă lumină asupra nașterii conceptului de „drepturi ale minorităților” în cadrul noii Europe. Wilhelm Filderman, vicepreședinte al Uniunii Evreilor Pământeni (doctor în drept la Paris, s-a bucurat de un prestigiu deosebit în cadrul Comitetului Delegațiilor Evreiești, care reprezenta circa 9 milioane de evrei europeni și 3 milioane de evrei americani), a fost acela care a redactat primul document juridic care apăra drepturile minorităților în general. C.D.E. a prezentat Conferinței de pace, la 10 mai 1919, un Memorandum, în care se cerea protecția populației evreiești din Bulgaria, Cehoslovacia, Estonia, Finlanda, Grecia, Lituania, Polonia, România, Ucraina, Iugoslavia și alte state din estul și centrul Europei. Europa minorităților s-a impus la Paris, ca urmare a prăbușirii imperiilor rus, german, austriac și otoman și a noii redefiniri teritoriale pe continent și în

Oriental Apropriat. Teza extrem de interesantă susținută de profesorul Carol Iancu, bazată pe o vastă analiză a unui ansamblu de texte legislative (inspirate sau redactate de Wilhelm Filderman), este că garantarea drepturilor de minoritate este o „invenție evreiască”.

Volumul al doilea include 125 de documente franceze (100 de la Ministerul francez al Afacerilor Externe, 25 de la Alianța Israelită Universală), documente elvețiene (de la Societatea Națiunilor de la Geneva), documente belgiene (de la Ministerul belgian al Afacerilor Externe) și documente engleze (din Fondul Moses Gaster al Bibliotecii Mocatta, University College din Londra). Dintre acestea, 34 au fost citate, fără a fi reproduse, în cartea aceluiași autor, *Les Juifs en Roumanie (1919-1938). De l'émancipation à la marginalisation* (Paris – Louvain, Ed. Peeters, 1996), a cărei traducere în românește a apărut la Editura Hasefer în anul 2000. Ponderele documentelor nu este întâmplătoare și demonstrează solidaritatea internațională față de evreii români, din partea personalităților, organizațiilor evreiești occidentale, din partea guvernelor francez, englez și american.

Problema recunoașterii cetățeniei evreilor și tulburările studențești antisemite marchează cel de-al doilea volum de documente. Sartigés, însărcinatul cu Afaceri al Franței la București, adresează un raport (la 13 februarie 1923) referitor la agitațiile antisemite din București și Cluj, ministrului Afacerilor Externe francez:

„Deoarece agitația a continuat, consiliul universitar a hotărât închiderea completă a Universității din București, ca și închiderea cantinelor și a căminelor studențești. Era evident o măsură severă care risca să-i exaspereze pe studenții amenințați cu pierderea unui an de școlarizare [...]. Ei s-au răzbunat făcând o primire entuziastă dlui Cuza, șeful antisemiților români, la sosirea sa la București, și huiduidu-l puternic pe dl. Iorga, la ieșirea de la o conferință unde acesta a făcut apel la disciplină și la unitate națională. Lezat în amorul său propriu, dl. Iorga s-a adresat imediat ministrului Instrucțiunii Publice, prezentându-i demisia din funcția de profesor la Universitatea din București pe care o îndeplinea de treizeci și trei de ani. [...] El a declarat că nu ar putea rămâne în nici un caz profesorul unui tineret pe care provocatori, criminali, ca dl. Cuza, îl împing spre antisemitism, care nu este altceva decât una dintre formele anarhiei, în disprețul tratatelor, ducând la o discordie națională, spre marele profit al dușmanilor României.” (v. doc. 7, p. 85)

Antisemitismul devenise o adevărată politică de stat, în special prin „Legea pentru utilizarea personalului românesc în întreprinderi”, din 24 iulie 1934 (lege rasistă care precede legile de la Nürnberg), care transforma evreii

în cetățeni de categoria a doua. Situația evreilor români era cunoscută și apărută internațional de o serie de organizații occidentale: Alianța Israelită Universală (doc. 43, 44, 56, 60), Le Comité pour la défense des droits des israélites en Europe Centrale et Orientale (doc. 45). Diversele decizii ministeriale românești care urmăresc excluderea economică a evreilor conduc la alte proteste internaționale: Federația societăților evreiești din Franța (doc. 74), Congresul Mondial Evreiesc (doc. 75), Alianța' Israelită' Universală; (doc. 78), Joint Foreign Committe (doc. 77). Încercarea de rezistență a evreilor prin grevă economică (v. doc. 114) a avut efecte puternice, dar nu este decât o victorie trecătoare. Decretul-lege asupra revizuirii cetățeniei din 1938 a însemnat examinarea a 617.396 persoane și retragerea cetățeniei pentru 36,7% dintre acestea. Demersurile diplomatice fuseseră epuizate. La 27 iunie 1938, ambasadorul Franței în România, Adrien Thierry, declara într-un raport: „...nu cred că Franța ar avea, în împrejurările actuale, interesul să se compromită, de altfel zadarnic, și nu trebuie să ne ascundem, într-o chestiune în care ea nu este angajată direct.” (cf. doc. 127) Și totuși, în perioada Holocaustului, ambasadorul Jacques Truelle a refuzat să urmeze instrucțiunile de la Vichy, neacceptând să elibereze „certIFICATELE ETNICE”, cerute de administrația română.

„Chestiunea evreiască” a constituit un fenomen permanent între cele două războaie mondiale: 1919-1939. După acordarea naturalizării (Legea Marghiloman), pe principiul unei declarații de voință a celor interesați, și dobândirea drepturilor de cetățean, înscrise în Constituția din 1923, o serie de alte legi și diverse proiecte legislative au introdus o legislație antisemită care a dus la retragerea pe scară largă a cetățeniei evreilor (în 1939, 225.222 persoane își pierd acest drept elementar). Documentarea perioadei rămâne necesară, și aceste volume prin numărul mare de documente până acum inedite oferă o bază largă de investigație și deschid calea unor noi interpretări.

ANCA CIUCIU

